

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ТАРАНУХА ІННА ЮРІЇВНА

УДК [336.713:336.717.061](477)

УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Спеціальність 08.00.08- гроші, фінанси і кредит

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
Яременко Олег Леонідович
доктор економічних наук, професор

КИЇВ-2014

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АКБУ – Асоціація учасників колекторського бізнесу України;

АУБ – Асоціація українських банків;

ДВККБ – доцільність винесення на кредитний комітет банку;

ЗПФ – закритий пайовий інвестиційний фонд;

ЗПНВІФ – закритий пайовий недиверсифікований венчурний інвестиційний фонд;

ЗУ – закон України;

ІСІ – інститут спільного інвестування;

КМУ – Кабінет міністрів України;

КУА – компанія з управління активами;

НБУ – Національний Банк України;

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

ПІФ – пайовий інвестиційний фонд;

ПКУ – податковий кодекс України;

США – Сполучені Штати Америки;

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю;

ФКСД – Федеральна корпорація страхування депозитів;

ФРС – Федеральна резервна система;

ЦБ – Центральний банк.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	2
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВ.....	12
1.1. Теоретичні підходи щодо розкриття змісту проблемного кредиту в сучасній економічній науці.....	12
1.2. Вплив проблемних кредитів на діяльність банків та позичальників.....	29
1.3. Зарубіжний досвід управління проблемними кредитами банківських установ.....	48
Висновки до розділу 1.....	70
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В УКРАЇНІ.....	73
2.1. Оцінювання рівня проблемності кредитних портфелів українських банків.....	73
2.2. Заходи НБУ з управління проблемними кредитами з метою обмеження негативного впливу на банківський сектор України.....	89
2.3. Методи роботи банків з проблемними кредитами.....	110
Висновки до розділу 2.....	134
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УКРАЇНІ ЩОДО УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	138
3.1. Виявлення та співставлення особливостей діяльності банків з управління проблемними кредитами в умовах фінансової нестабільності	138
3.2. Управління банківськими проблемними кредитами на основі перепоступки боргу пайовому інвестиційному фонду.....	159
3.3. Розвиток організаційно-економічних заходів банку з управління проблемними кредитами	176
Висновки до розділу 3.....	198
ВИСНОВКИ.....	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	207
ДОДАТКИ.....	233

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із наслідків світової фінансової кризи 2008-2009 рр. для банківської системи України є стрімке зростання обсягів проблемних кредитів. Істотне погіршення якості кредитного портфеля призвело до зростання витрат банків щодо формування резервів на можливі втрати і, відповідно, обумовило зниження прибутковості банківської діяльності і рівня достатності капіталу банківських установ.

У більшості країн світу для врегулювання ситуації з проблемними боргами банків переважно здійснювали викуп проблемних кредитів державою в особі спеціально створеного Агентства по управлінню проблемними активами. В Україні банки переважно застосовували реструктуризацію строкової і простроченої заборгованості за різними схемами та передачу проблемних боргів колекторським компаніям, однак більшість банківських установ виявилися невідповідними до кризової ситуації в Україні через відсутність ефективної системи моніторингу та реалізації превентивних заходів. Це обумовлює необхідність вдосконалення організаційно-економічних заходів банківських установ з управління проблемними кредитами в умовах фінансової нестабільності, що дозволить активізувати кредитний процес в Україні.

Серед зарубіжних вчених, які досліджували особливості управління проблемними активами банків, на особливу увагу заслуговують праці Е. Альтмана, Т. Коха, О. Лаврушина, Л. Левена, М. Міллера, Ф. Модільяні, Е. Морсмана, П. Роуза, Дж. Сінкі мол., А. Смулова, С. Фроста, К. Шаласта та ін. Протягом останніх років проблеми вдосконалення управління банківськими проблемними кредитами стали об'єктом дослідження багатьох українських вчених, серед яких роботи: В. Базилевича, З. Васильченко, О. Васюренка, О. Вовчак, О. Дзюблюка, Б. Івасіва, В. Крилової, І. Лютого, В. Міщенко, А. Мороза, С. Науменкової, М. Ніконової, Л. Примостки, М. Савлука, Н. Швець, О. Яременка та інших.

Відаючи належне науковим розробкам вітчизняних та зарубіжних вчених,

слід зауважити, що актуальним є подальше дослідження теоретичних, методичних основ управління проблемними кредитами банку, обґрунтування системного підходу до оцінки проблемності кредитного портфеля банківської системи в Україні та вдосконалення теоретичних та методичних підходів до системи управління проблемними кредитами банків. Необхідність та практична значущість розв'язання цих проблем обумовили вибір теми дисертаційної роботи, її мету та основні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою комплексної науково-дослідної держбюджетної теми економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація економіки України на засадах сталого соціально-економічного розвитку: закономірності, протиріччя, ризику» (номер державної реєстрації 11БФ040-01) – підрозділ кафедри банківської справи «Модернізація фінансового сектору України для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку», в межах якого розкрито основні тенденції та способи врегулювання ситуації з проблемними кредитами банків в Україні на основі дослідження зарубіжного досвіду управління проблемними кредитами.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є узагальнення теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення і підвищення ефективності управління проблемними кредитами банків для досягнення фінансової стійкості банківських установ в Україні.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- удосконалити визначення понять «проблемна кредитна заборгованість» та «проблемний кредит»;
- виявити вплив проблемної заборгованості на діяльність банків та позичальників-юридичних та фізичних осіб;
- визначити особливості зарубіжного досвіду управління проблемними кредитами та можливості його застосування у вітчизняній практиці;

- здійснити комплексне оцінювання рівня проблемності кредитних портфелів українських банків та меж зростання резервів за кредитними операціями для банківської системи України;
- розкрити систему управління проблемними кредитами;
- здійснити періодизацію антикризових заходів НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор України та надати рекомендації щодо використання конкретних підходів;
- виявити особливості управління проблемними кредитами в умовах фінансової нестабільності в розрізі груп банків;
- удосконалити підхід щодо управління проблемними кредитами банків на основі перепоступки боргу інвестиційному фонду;
- розробити систему показників для діагностики якості кредитного портфеля банку.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають між банками та їх позичальниками у процесі управління проблемними кредитами.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні аспекти управління проблемними кредитами банків в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети дисертаційної роботи та реалізації поставлених завдань використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, зокрема: методи аналізу та синтезу – для визначення сутнісних ознак кредитного процесу (п. 1.1); статистичні та аналітичні методи, абсолютних та відносних величин, узагальнюючих характеристик – для характеристики сучасного стану та динаміки якості кредитних портфелів українських банків (п. 2.1); метод прогнозування на основі використання регресійних ліній тренду – для оцінки залежності коефіцієнту забезпечення резервами кредитних вкладень від частки прострочених кредитів у кредитному портфелі банків (п. 2.1); системний підхід – для розкриття системи управління проблемними кредитами банків та визначення системи заходів НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор України (пп. 2.2, 2.3); порівняльний аналіз – для співставлення досвіду з врегулювання ситуації з проблемними кредитами серед

вибірки банків з різних груп в Україні (п. 3.1); структурно-функціональний – для розкриття порядку передачі проблемних кредитів банку до інвестиційного фонду (п. 3.2). Крім того, в роботі використано прийоми групування, класифікації, табличного та графічного представлення результатів дослідження.

Інформаційною базою проведення дослідження є законодавчі та нормативні документи з питань розвитку банківського сектору, закони України, постанови Правління Національного банку України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, офіційні статистичні матеріали НБУ та міжнародних інституцій, фінансова звітність українських банків, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, періодичні видання.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі отримано нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання – поглиблення теоретичних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення та підвищення ефективності діяльності банків з управління проблемними кредитами в Україні. Найбільш вагомими науковими результатами, що характеризуються науковою новизною, отримані особисто і виносяться на захист, полягають у наступному:

вперше:

- запропоновано теоретичний підхід до визначення меж зростання резервів під прострочені кредити для банківської системи України, виходячи зі зміни рівня покриття ними простроченої заборгованості за кредитними операціями залежно від частки прострочених кредитів у загальному кредитному портфелі банків, що дозволяє оцінити достатність сформованих резервів під прострочені кредити банківськими установами та ступінь залежності резервів від частки прострочених кредитів;

удосконалено:

- систему показників для діагностики якості кредитного портфеля банку як складову проблемно-орієнтованого моніторингу банку, що дозволяє оцінювати зміни ризикованості, дохідності та збитковості кредитних операцій

з метою відстеження динаміки та характеру банківської проблемної заборгованості;

- теоретичні засади системи управління проблемними кредитами банку, що включає, зокрема, функціональну та організаційну складові, які визначають завдання кредитного моніторингу для обрання прийнятних методів такого управління залежно від встановлених цілей та фінансового стану банку;
- порядок передачі проблемних кредитів до закритих пайових недиверсифікованих венчурних інвестиційних фондів на основі взаємодії банку, інвестиційного фонду та суб'єктів, які забезпечують діяльність інститутів спільного інвестування, що дозволяє банкам покращити структуру балансу, зменшити необхідні обсяги регулятивного капіталу внаслідок вивільнення коштів, зарезервованих під проблемні кредити, та сприяє підвищенню стійкості банківської системи за рахунок зниження частки проблемних активів;
- періодизацію заходів НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор України з відповідною систематизацією результатів та наслідків їх реалізації на кожному з виділених етапів фінансово-економічної кризи в Україні протягом 2008-2013 рр., що дозволило визначити ефективність регулятивної діяльності НБУ за строками та напрямками впливу;

дістали подальшого розвитку:

- розкриття змісту поняття «проблемна кредитна заборгованість», яке пропонується розглядати як сукупність простроченої заборгованості за кредитами, а також частини строкової та реструктуризованої заборгованості з ознаками проблемності щодо повернення, що пов'язані з недостатністю або відсутністю забезпечення за кредитом, наявністю негативної інформації про здатність боржника виконати свої зобов'язання відповідно до умов кредитної угоди. Зазначений підхід, на відміну від існуючих, передбачає врахування як фактичної, так і потенційної заборгованості, що дозволяє повною мірою оцінити обсяги проблемної заборгованості з метою запровадження превентивних заходів щодо виникнення проблемних кредитів;

– підходи щодо розкриття впливу проблемної заборгованості на діяльність банків та позичальників, які базуються на виділенні ключових аспектів впливу на кінцеві показники ефективності діяльності банку, а саме: фінансовий, репутаційний, операційний, організаційний та регуляторний вплив; на виявленні негативних наслідків існування проблемної заборгованості у позичальника щодо погіршення показників його кредитоспроможності і конкурентоспроможності; на дослідженні впливу боргової залежності позичальників-фізичних осіб на їх матеріальний та моральний стан.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертаційна робота містить науково обґрунтовані висновки та рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесу управління проблемними кредитами банків. Отримані результати можуть бути використані Національним банком України, банківськими установами, колекторськими компаніями, компаніями з управління активами.

Наукові висновки та пропозиції, присвячені проблемам вдосконалення роботи з проблемними кредитами банку в аспекті оцінки переваг, недоліків та доцільності використання окремих методів із залученням третіх сторін, а також внутрішньобанківських методів врегулювання проблемної заборгованості використані АБ «Укргазбанк» в процесі організації поточної роботи Департаменту ризик-менеджменту (довідка № 205/1/16-52 від 16 січня 2013 р.).

Наукові положення, висновки та рекомендації, зокрема щодо вдосконалення організаційного механізму з управління проблемними кредитами банків на основі перепоступки боргу інвестиційному фонду, шляхом передачі прав вимоги за проблемними кредитами через залучення закритих пайових недиверсифікованих венчурних інвестиційних фондів були використані «КУА АПФ «УкрСиб Ессет Менеджмент» у процесі розробки напрямків розвитку компанії в частині розширення співпраці з комерційними банками (довідка №05/02-06 від 05.02.2013 р.).

Одержані теоретичні результати дисертаційної роботи використано у навчальному процесі Київського національного університету імені Тараса

Шевченка (довідка № 013/453 від 20.05.2013 р.) при викладанні дисциплін «Банківський менеджмент» та «Фінансовий менеджмент у банку».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним завершеним дослідженням. Усі представлені в роботі наукові висновки, результати та рекомендації отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення, результати і висновки дисертаційної роботи обговорювались на 9 міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: V Міжнародна науково-практична конференція «Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків» (м. Черкаси, 14-15 жовтня 2010 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Реформування фінансової системи та стимулювання економічного зростання в нестабільній економіці» (м. Дніпропетровськ, 23 березня 2011 р.), Міжнародна заочна науково-практична конференція «Економіка и управление: теоретические и практические аспекты» (м. Новосибірськ, Росія, 21 серпня 2011 р.), XIV Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України» (м. Суми, 27-28 жовтня 2011 р.), VII Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика» (м. Суми, 24-25 травня 2012 р.), VIII міжнародна науково-практична конференція «Наука і inowacja – 2012» (м. Перемишль, Польща, 07-15 жовтня 2012 р.), VIII міжнародна наукова конференція «Science and studies of accounting and finance: problems and perspectives» (м. Каунас, Литва, 23 листопада 2012 р.); Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Реформування банківської системи в контексті глобалізаційних процесів» (м. Тернопіль, 27 листопада 2012 р.); XIII міжнародна науково-практична конференція «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 19 квітня 2013 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 20 наукових праць загальним обсягом 8,12 друкованих аркушів, з них 10 статей у наукових фахових виданнях (5,56 друк. арк.), 3 статті в іноземних виданнях англійською та російською мовами (1,70 д.а.) та 7 – матеріали і тези конференцій. Загальний

обсяг наукових публікацій, які належать особисто автору – 8,07 друк. арк., у тому числі у фахових наукових виданнях – 5,56 друк. арк. Наукові статті відображають основний зміст дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Основний зміст дисертації викладено на 232 сторінках друкованого тексту. Дисертаційна робота містить 18 таблиць, 23 рисунки, список використаних джерел, що включає 253 найменування, та 6 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ БАНКІВ

1.1. Теоретичні підходи щодо розкриття змісту проблемного кредиту в сучасній економічній науці

Становлення і розвиток ринкової економічної системи, підвищення і зростання економіки значною мірою пов'язані з реалізацією потенціалу кредитних відносин. У зв'язку з цим йде процес формування кредитних відносин, адаптованих до ринкової економіки.

За допомогою кредиту вільні грошові капітали і доходи підприємств, населення і держави акумулюються, перетворюються в позичковий капітал, який передається за плату у тимчасове користування. Також кредит прискорює процес грошового обігу, забезпечуючи виконання цілого ряду економічних відносин: інвестиційних, страхових, грає важливу роль у регулюванні ринкових відносин, тобто кредит обслуговує нормальний відтворювальний процес в економіці.

Теоретичне пояснення та обґрунтування категорії "кредит" міститься в концепціях, які представляють різні напрямки і школи економічної думки. Теорії кредиту традиційно поділяються на два напрямки: натуралістичну та капіталотворчу теорії, що розрізняються головним чином за трактуванням кредиту, роллю, яка відводиться кредиту та банківських інститутам в економіці. Так, учені, що дотримуються натуралістичної теорії, що представляли класичну та історичну школи (А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, С. Сімонді, Ф. Бастіа, Д. Мак-Куллох, Кеннан та інші), трактували кредит як спосіб перерозподілу вже існуючих матеріальних цінностей у натуральній формі і відкидали капіталотворчу здатність банків (створення нових грошей). Вони виходили з того, що об'єкт кредиту – це натуральні матеріальні блага; що кредит являє собою рух натуральних благ, і тому є лише спосіб перерозподілу існуючих у даному

суспільстві матеріальних цінностей; позичковий капітал тотожний реальному, його накопичення є накопиченням цього капіталу, а рух першого повністю збігається з його рухом; оскільки кредит виконує пасивну роль, то комерційні банки – всього лише посередники.

Представники капіталотворчої теорії кредиту (Дж. Ло, Г. Маклеод, Й. Шумпетер, А. Ган, Дж. Кейнс і Р. Гоутрі, Ш. Коклен та ін., в тому числі більшість сучасних економістів) підкреслюють самостійну роль кредиту по відношенню до сфери виробництва.

Водночас пояснення причин економічних криз, які стали супутнім явищем ринкової економіки з початку XIX ст., деякі вчені бачили у широкому розповсюдженні кредиту (С. Сімонді), тоді як Й. Шумпетер розглядав циклічність як закономірність економічного зростання, а його рушійною силою – масове інвестування в основний капітал, впровадження інновацій та розвиток підприємництва на основі широкого використання потенціалу кредиту. Зрештою, на сучасному етапі розвитку економічної науки більшість учених дійшла висновку, що кредит є важелем стимулювання та регулювання економічних процесів на мікро-, макро- та глобальному рівнях (найбільшого поширення набули кейнсіанська та монетаристська моделі грошово-кредитного регулювання) [31, с.29].

М. Туган-Барановський писав, що "кредит збільшує зв'язки між окремими господарствами, котрі переплітаються в єдине нероздільне ціле. При пануванні обміну тільки за готівкові гроші, – мінові відносини безпосередньо пов'язують окремі господарства лише на момент обміну; при кредитному ж обміні окремі господарства стають пов'язаними на весь термін дії кредиту, тобто впродовж тривалішого періоду. Тому завдяки кредиту набувають особливого розвитку всі ті явища сучасного господарського укладу, котрі впливають зі стихійної взаємодії поодиноких автономних господарств один від одного, – як, наприклад, – господарські кризи" [188, с.287].

Справедливість даного твердження, на думку науковців О. Вовчак, М. Могильницької та М. Хмелярчук, є очевидною. Адже необхідність реалізації

та придбання продукції, розширення виробництва, доступ до нових благ втягують усіх суб'єктів господарювання у кредитні відносини. Традиційно продавці надають кредит своїм покупцям. У певних випадках покупці кредитують своїх продавців, надаючи їм можливість виробити чи придбати потрібні товари. Інколи одна і та ж фірма може бути реципієнтом банківського кредиту й надавати комерційний кредит своїм господарським партнерам тощо. Усі ці зв'язки, забезпечуючи попит і пропозицію кредиту, формують загальну кредитну рівновагу, яка виступає важливим чинником у визначенні економічної активності [31, с.29].

Але, якщо будь-який суб'єкт у кредитних взаємозв'язках зазнає фінансових труднощів або ж навіть банкрутує, то це призводить до ланцюгової реакції. Так, якщо проблеми виникають у реальному секторі економіки, то це призводить до складнощів з погашенням заборгованості за кредитними угодами і до зростання простроченої заборгованості за кредитами, що, у свою чергу, негативно позначається на фінансовому стані та рентабельності діяльності банків. А за умови наявності проблем у фінансовій системі, відбувається зменшення обсягів кредитування банками, що пригнічує економічну активність суб'єктів господарювання, зменшує їх рівень виробництва і доходів та, у кінцевому підсумку, призводить до економічного спаду у країні.

Й. Шумпетер визначав: "кредит – це в основному створення купівельної здатності для передачі її підприємцеві, що відкриває йому доступ до народногосподарського потоку благ ще до того, як він отримає на це обґрунтоване право. Надання кредиту в цьому розумінні діє як свого роду наказ народному господарству пристосуватися до цілей підприємця, доручення на отримання потрібних йому благ, як довіра йому продуктивних сил. Тільки так може протікати процес економічного розвитку, якщо він виходить за рамки простого кругообігу. Саме ця функція кредиту є наріжним каменем сучасної кредитної системи" [209, с.217].

Розвиток кредиту, створення банків та розвиток кредитної системи загалом стимулює економічне зростання за рахунок сприяння раціональному

використанню ресурсів. І М. Бунге писав, що "кредит знищує пута, які накладалися на виробництво нерухомістю капіталів та бездіяльністю праці" [68, с. 363]. М. Бунге приділяв особливу увагу соціальному значенню кредиту, так як завдяки споживчому кредиту люди, які мали потребу лише у найнеобхіднішому, "отримують можливість накопичити невелике майно, придбати власність, стати в господарському плані більш самостійними; а і те, й інше служить найкращим засобом для створення громадянського порядку, служить фундаментом морального розвитку народу" [68, с. 371].

Таким чином, кредит відіграє важливе соціально-економічне значення, а банки, забезпечуючи пропозицію кредиту, – виконують важливу функцію в економічній системі держави.

Необхідність кредиту впливає зі специфіки товарно-грошових відносин. Його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника, а конкретними причинами, що обумовлюють необхідність кредиту, – коливання потреби у коштах та джерелах їх формування як у юридичних, так і у фізичних осіб. Коли в одних кошти вивільняються, іншим їх не вистачає. Ця суперечність розв'язується за допомогою кредиту, який необхідний позичальнику для розширення виробництва, повного забезпечення власних потреб [69, с.277].

Різні визначення кредиту можуть відображати окремі риси його структури, складу учасників та стадій руху. Як відомо, термін "кредит" походить від лат. *creditum* – вірити. Довіра є невід'ємною, проте не вирішальною властивістю, яка розкриває сутність кредиту як виду економічних відносин, є передумовою формування і руху вільних грошових ресурсів. Основою розвитку кредиту як економічного явища є достатня платоспроможність суб'єктів економічних відносин [69, с.277].

У результаті впливу виникаючих нових форм кредиту відбулася зміна сутності економічної категорії "кредит". Аналіз існуючих в економічній літературі визначень кредиту (Додаток А) дозволив зробити висновок про те, що найвдалішим визначенням є наступне: кредит – це система суспільно-економічних відносин, що виникають між кредитором і позичальником,

пов'язаних з наданням ресурсів і зворотнім погашенням зобов'язань, що виникають у зв'язку з цим, на умовах дотримання основних принципів кредитування.

Економічна сутність кредиту особливо яскраво проявляється в умовах ринкової економіки, впливаючи на процеси розширеного відтворення, як на макрорівні, так і на рівні окремого підприємства.

На сьогоднішньому етапі одну з найважливіших ролей у стимулюванні відтворювальних процесів в економіці відіграє банківський кредит як головне джерело забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств незалежно від форми власності та сфери господарювання [26].

Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність", банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на плату процентів та інших зборів з такої суми [102].

Світова економічна криза, яка мала місце в кінці 2008 р. істотно вплинула на українську банківську систему, зокрема на процеси кредитування. Період активного розширення діяльності та нарощування обсягів кредитних портфелів змінився практично повною зупинкою кредитування, викликаною дефіцитом банківської ліквідності і погіршенням фінансового стану значної частини позичальників. На цьому тлі почалося стрімке зростання проблемної заборгованості. Різке збільшення її частки у кредитному портфелі було викликано зниженням якості обслуговування кредитів, виданих до кризи, в умовах відсутності нових кредитних договорів.

Криза показала, що національні та наднаціональні органи регулювання і нагляду виявилися не в змозі запобігти системним ризикам. Більше за те, багато норм регулювання (зокрема, базельські стандарти банківського регулювання і нагляду) виявили чітко виражену проциклічність, тобто деструктивну здатність підсилювати економічні цикли і загострювати кризові процеси. Наприклад,

надзвичайно проциклічними є вимоги до капіталу, правила обліку активів на підставі їх ринкової вартості й інші регулювальні норми в тому вигляді, в якому вони існують сьогодні. Це означає, що на фазі економічного підйому вони стимулюють непомірну кредитну експансію банківських систем, загострюють кредитний бум і зростання цін на активи, а на стадії спаду – заганяють економіку в пастку надмірного стискування кредитів і падіння цін на активи. Строго кажучи, проциклічність – це властивість фінансових показників флюктувати стосовно тренда впродовж економічного циклу [21, с.79].

Незважаючи на те, що внаслідок світової фінансової кризи в економічній системі у більшості вітчизняних підприємств значно обмежились джерела фінансування, що спричинило стрімке скорочення кількості надійних позичальників-юридичних осіб (на фоні падіння прибутковості банківських операцій), кредитні операції залишаються основним видом активних операцій банків, у які, у свою чергу, вкладається переважна більшість залучених банками ресурсів. Так, станом на 01.04.2013 р. кредити надані становили 71,5 % від загальних активів банківських установ України.

У кредитних відносинах беруть участь дві сторони, тобто суб'єкти кредитних відносин: кредитор та позичальник. Кредитні відносини базуються на довірі. Для банку було б неприродно давати позику клієнту, якому він не довіряє. Тому кредитна угода може відбутись тільки в тому випадку, коли кредитор впевнений у поверненні кредитних коштів позичальником. Довіра, що дає впевненість у дотриманні умов кредитних угод, стає вирішальним та особливо важливим моментом у кредитному процесі. Якщо припустити, що довіра між суб'єктами кредитних відносин є надмірною (завищеною), то як наслідок це може призвести до зростання кредитного ризику. А з іншого боку, якщо довіра між банком та позичальником є недостатньою, то це, у свою чергу, призведе до зростання витрат на обслуговування кредиту.

На думку О. Дзюблюка здійснення кредитних операцій банків передбачає наявність певних умов, без яких неможливою є взаємодія кредитора і позичальника у процесі організації відповідних відносин.

До основних умов банківського кредитування належать такі:

1. Операції проводяться тільки в межах вільних кредитних ресурсів у національній або іноземній валюті.

2. Банки враховують за необхідність забезпечення поєднання своїх інтересів з інтересами вкладників та загальнодержавних інтересів.

3. Для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених НБУ економічних нормативів. При видачі кредитів у іноземній валюті в обов'язковому порядку повідомляється про це НБУ.

4. Рішення про умови та порядок надання кредиту приймається колективно і визначається Правилами банку.

5. Кредити надаються тільки право- та кредитоспроможним позичальникам, які мають власні оборотні кошти та самостійний баланс.

6. Позики видаються на забезпечення потреб сфери виробництва і сфери обігу, фізичним та юридичним особам незалежно від форми власності й організаційної будови.

7. Всі питання у кредитних взаємовідносинах будуються на договірній основі [43, с.267]

З метою забезпечення ефективної кредитної діяльності та мінімізації ризиків щодо втрат банки проводять кредитні операції з дотриманням основних принципів раціонального кредитування. Принципи кредитування – це основні вихідні положення кредитного механізму, що визначають кредитний процес, тобто це правила поведінки банку і позичальника в процесі здійснення кредитних операцій.

Принцип строковості та повернення передбачає, що позика надається позичальнику на умовах обов'язкового повернення банку у строк, визначений у кредитному договорі. Дотримання цього принципу кредитування забезпечує можливість банку надавати нові позики, оскільки вивільнені кошти є одним з джерел кредитних ресурсів. Повернення позики повинне бути забезпечене, в першу чергу, за рахунок надходжень грошових коштів від господарської діяльності позичальника.

Принцип цільової направленості передбачає вкладення банком та використання позичальником кредитних коштів на конкретні цілі, передбачені кредитним договором. В процесі кредитування важливе значення має контроль за цільовим використанням позики, відсутність якого може призвести до зростання кредитного ризику.

Принцип забезпеченості кредиту означає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника. До засобів забезпечення відносяться застава, порука, гарантія, неустойка, притримання. При цьому притримання та неустойка застосовуються як додаткові засоби забезпечення повернення кредитів та сплати відсотків.

Принцип платності кредиту полягає в тому, що за користування позикою позичальник сплачує проценти та комісії, розмір та порядок сплати яких встановлюється у кредитному договорі. Всі перелічені принципи спрямовані на забезпечення дотримання головного принципу при здійсненні банком кредитних операцій, тобто збереження основної суми наданих кредитних коштів.

Ефективність кредитної діяльності банку безпосередньо залежить від того, наскільки якісно здійснена структуризація процесу банківського кредитування, наскільки чітко визначені етапи і завдання на кожному з етапів цього процесу та функції працівників, що відповідають за проведення кредитних операцій. Вважаємо за доцільне визначити кредитний процес як систему відносин між банком та позичальником, яка базується на основі взаємовигідних правил та умов і являє собою процес передачі тимчасово вільних коштів з дотриманням принципів банківського кредитування, а також моніторинг за використанням цих коштів до моменту повного погашення усієї суми заборгованості перед банком.

Процес банківського кредитування складається з певних етапів, кожний з яких забезпечує вирішення локального завдання, а в сукупності досягається головна мета кредитних операцій – їх надійність та прибутковість для банку.

В загальному вигляді весь кредитний процес можна представити у вигляді десяти основних послідовних етапів (рис. 1.1).

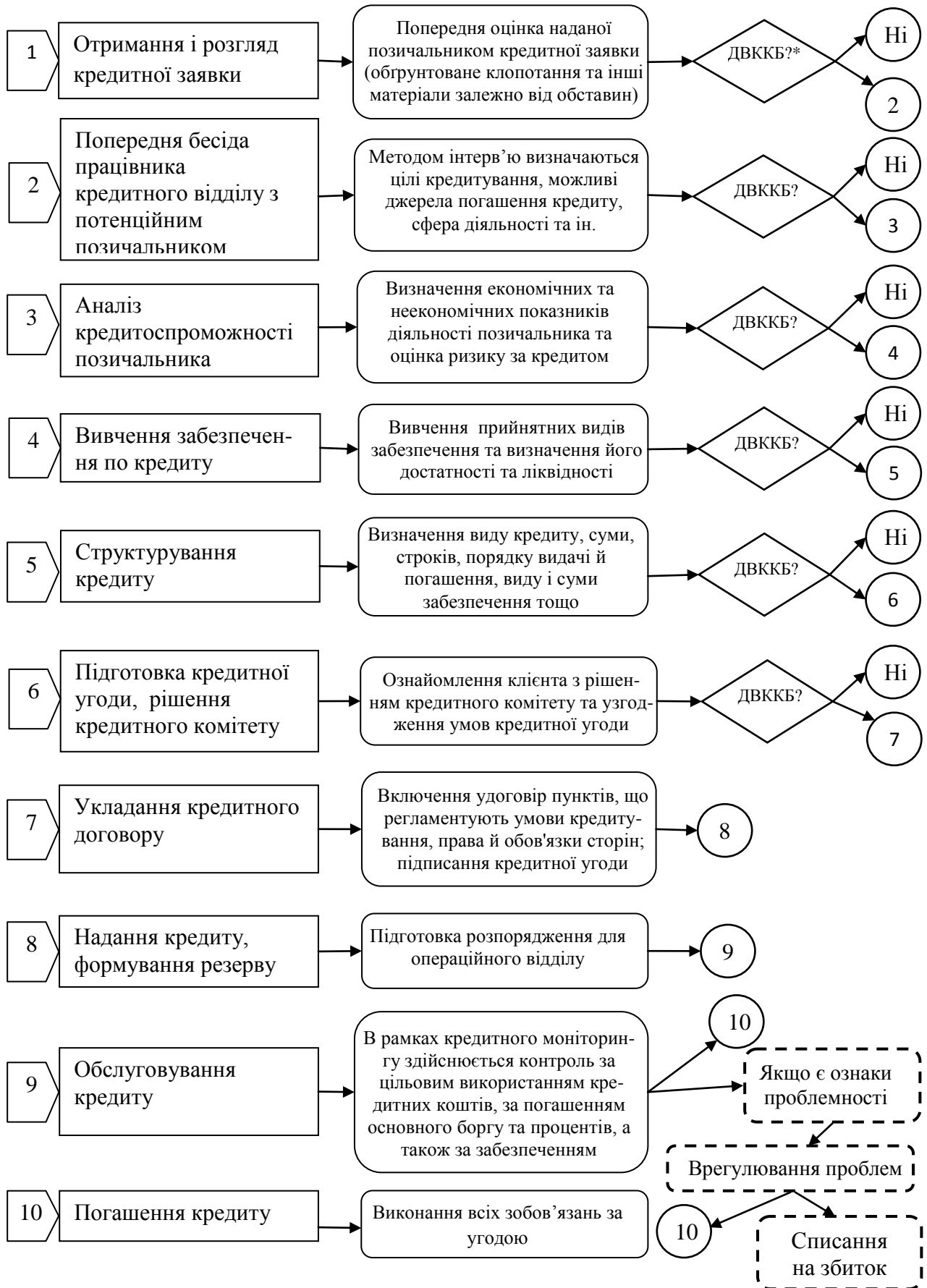

Рис. 1.1. Структурування етапів кредитного процесу

*ДВККБ – доцільність винесення на кредитний комітет банку

Джерело: складено автором

Така структуризація етапів кредитного процесу, на нашу думку, дає можливість повністю розкрити поняття кредитного процесу, зрозуміти логіку його ходу та охопити всі кроки роботи банку з позичальником від отримання заявки до повного погашення основної суми боргу та процентів.

Крім основних етапів можна окремо виділити роботу з проблемними кредитами, яка має на меті не тільки пошук можливостей повернення простроченої заборгованості за кредитними операціями, а й зменшення кредитного ризику за будь-якими позиками банку.

Необхідною і важливою умовою успішної реалізації кредитного процесу, а також забезпечення ефективного управління якістю банківських кредитів є послідовне та професійне виконання усіх необхідних процедур на кожному з етапів кредитування. Актуальність проблеми неповернення банківських позик великою мірою пов'язана з недосконалістю оцінки параметрів кредиту, методів регулювання кредитного ризику, які використовуються, а також з недостатнім використанням інструментів та механізмів відстеження проблемних кредитів.

Кредитні операції як вид господарської діяльності банків, ґрунтуються на глибокому розумінні економічних, фінансових і правових підвалин бізнесу. Кредит може бути повернений у строк тільки тоді, коли забезпечена його цільова ефективність. Банки повинні володіти певними заходами для запобігання виникнення збитків від кредитної діяльності, серед яких найважливіше значення мають правові. Тому основні правові, фінансові та економічні принципи кредитування саме знаходять свій прояв у кредитній політиці комерційного банку. Головними елементами ефективного управління кредитами є: ретельно розроблена кредитна політика, якісне управління портфелем, ефективний контроль за кредитами і добре підготовлений для цієї роботи персонал [197].

У даний час кредитні операції носять рівноправний і добровільний характер і, разом з тим, як і банки (у ролі кредиторів) так і юридичні та фізичні особи (у ролі позичальників) виконують активну роль щодо своїх прав і обов'язків, які закріплюються між ними в разі укладення кредитної угоди. Тому, в сучасних умовах виходу зі світової фінансової кризи такий складний та багатогранний

процес як кредитування набуває нових і ефективних шляхів розвитку та практичного застосування.

Незаперечним фактом є те, що кредитування супроводжується значними ризиками, але є основним видом активних операцій банків, що, у свою чергу, є пріоритетною можливістю для банків отримувати значні доходи. Кредитні ризики можуть бути пов'язані із неповерненням позичальниками основної суми боргу і відсотків за обслуговування кредиту. Здійснюючи кредитні операції банки майже завжди зустрічаються з суперечностями між дохідністю кредитних операцій, ризиками і ліквідністю вкладених у кредити коштів. Якщо пріоритетним напрямом у кредитній політиці банку буде забезпечення високої ліквідності кредитних операцій, то він ризикує програти у конкуренції з іншими банками по прибутковості, а якщо кредитна політика буде спрямована на досягнення високої прибутковості кредитних операцій, то банк втратить платоспроможність, що, у свою чергу, може призвести до банкрутства. У зв'язку з цим, банки, здійснюючи кредитну діяльність, прагнуть знайти оптимальне співвідношення між рівнями ефективності, ризику та ліквідності.

Тому управління кредитними ризиками є важливою науковою та практичною проблемою. Зокрема, в економічній літературі кредитний ризик визначають як "ймовірність неповернення позичальником отриманого кредиту та процентів за користування позикою в результаті фінансових ускладнень, фінансового краху чи шахрайства" [5, с.479].

Небажання або неспроможність боржника виконати свої зобов'язання відповідно до умов укладеної з банком кредитної угоди можуть бути спричинені: "нездатністю створити адекватні грошові потоки у зв'язку із непередбаченими змінами у діловому, економічному та/чи політичному оточенні позичальника; невідповідністю фактичних доходів та прибутків від вкладених інвестицій прогнозним оцінкам, які були використані у процесі структуризації позики, тобто під час визначення розміру, строку та умов повернення позики; незадовільною ринковою вартістю та/чи недостатньою ліквідністю застави; недоліками в діловій (фінансовій, маркетинговій та управлінській) репутації боржника" [5, с.479].

В аспекті оцінки кредитних ризиків, можна відмітити те, що банки володіють неоднаковими засобами і можливостями отримання інформації щодо кредитоспроможності позичальника, а отже, зовсім різними можливостями захисту від кредитних ризиків. Тому, як відзначають Дж. Стігліц та Б. Грінуолд, ринок кредитів – це ринок, де панує недосконала конкуренція. А отже, кредитний ринок не подібний до ринку товарів ("аукціонного ринку"), на якому процентна ставка, подібно до ціни товару, встановлюється з метою урівноваження попиту і пропозиції на гроші [246, с.2].

Діяльність банків та всієї банківської системи у цілому показує, що незалежно від якості кредитного портфеля, стратегії та тактики обраної кредитної політики, методик, які застосовуються при оцінці кредитоспроможності позичальника та управлінні кредитним ризиком, усі банки тією чи іншою мірою стикаються з проблемами неповернення кредитів. Це призводить до перетворення звичайних кредитів у проблемні, тобто до виникнення проблемної заборгованості за наданими кредитами.

Для того щоб визначити сутність проблемного кредиту спочатку розглянемо такий термін як негативно класифіковані активи, який подається словником законодавчих термінів. Негативно класифіковані активи – частина активів банку, які не відповідають критеріям стандартної заборгованості. До різних видів активів можуть висуватися різні вимоги (фактори) класифікації, наприклад: стан контрагента та стан обслуговування заборгованості для кредитних операцій; хронологічний фактор для дебіторської заборгованості тощо. До складу цих активів відносять субстандартні, сумнівні та збиткові кредити; дебіторську заборгованість, яка віднесена до категорій класифікації, під які створюються резерви; нараховані доходи, прострочені понад 31 день; залишки за кореспондентськими рахунками, які віднесені до категорій класифікації, під які створюються резерви [161]. Це визначення не описує самої сутності проблемних кредитів і є досить загальним.

Науковці А. Єпіфанов, Н. Маслак та І. Сало визначають проблемний кредит як кредит, за яким своєчасно не проведені один чи кілька платежів, значно

знизила вартість забезпечення, виникли обставини, які дозволяють банку мати сумнів щодо повернення кредиту [49, с.279]. Також такий підхід до визначення сутності проблемного кредиту використовують В. Вовк, В. Голуб, О. Криклій, Л. Примостка та Р. Шевченко [30; 35; 63; 101; 205].

Виникнення проблемних кредитів пов'язано з дією кредитного ризику, в результаті чого у банку виникає побоювання, що позичальник не зможе вчасно і в повному обсязі виконати свої зобов'язання відповідно до умов кредитної угоди і у банку можуть виникнути збитки, пов'язані з кредитуванням таких позичальників. Тому у банківській практиці проблемні кредити часто називають кредитами зниженої якості або знеціненими кредитами. Таке розуміння проблемних кредитів ставить акцент на втратах внаслідок реалізації проблем, що виникли. Разом з тим, не кожен проблемний кредит породжує за собою збитки. І пріоритетною метою банку є недопущення або мінімізація можливих збитків.

Колектив авторів підручника "Управління діяльністю комерційного банку (банківський менеджмент)" під ред. проф. О. Лаврушина до проблемних банківських кредитів відносить практично всі надані банками кредити, за винятком поточних кредитів, визначених як непрострочені (незалежно від забезпечення), а також кредити, що мають зовсім короткотривалу прострочену заборгованість за основним боргом та відсотками, а також лиш одноразово переоформлені без внесення змін до умов кредитного договору [193, с.455].

Е. Рукавішнікова до проблемних відносить кредити не лише з порушеннями строків погашення основної суми боргу і процентних платежів, переоформленням кредитної заборгованості або відсутністю забезпечення, але й кредити, що надані позичальникам, у яких фінансовий стан оцінено як "середній", і кредити, які за якістю забезпечення відносяться до категорії "недостатньо забезпечені" [149]. З погляду Т. Коха, кредити вважаються проблемними, коли вони не погашаються відповідно до умов первинної угоди або інших прийнятих способів [59].

Якість банківських активів, і перш за все кредитів, – один з найважливіших індикаторів стану банківського сектору та економіки в цілому.

Слід підкреслити, що в українському банківському законодавстві і

нормативно-правових актах НБУ відсутнє трактування термінів "проблемний кредит" і "проблемна кредитна заборгованість". Крім того, аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних досліджень вчених-економістів показав, що в даний час не розроблено єдиних загально визначених критеріїв віднесення кредитів до числа проблемних і загальноприйнятого визначення поняття проблемного кредиту, тому банки самостійно регламентують це поняття у своїх внутрішніх документах. Як правило, по проблемних кредитах банк висуває вимоги щодо повного погашення заборгованості, в тому числі дострокового. У такому випадку після строку, відведеного позичальнику на повне погашення кредиту, вся сума заборгованості переноситься на рахунки простроченої заборгованості, навіть якщо строк погашення тіла кредиту або його окремих траншів відповідно до графіку погашення, визначеного у кредитному договорі, ще не настав.

Традиційно вважається, що проблемні кредити є наслідком слабого фінансового стану або неплатоспроможності позичальника. При цьому до проблемних кредитів банки зазвичай відносять ті, за якими є прострочені платежі відповідно до умов кредитного договору або щодо яких існує подібний ризик.

Схожа позиція переважає і в оцінках проблем у кредитуванні органами банківського нагляду різних країн, які пов'язують ступінь проблемності з тривалістю простроченої заборгованості. У деяких з них, зокрема в США, кредити класифікуються як проблемні тільки після закінчення 90 днів з моменту виникнення простроченої заборгованості. В інших державах цей термін скорочено. У Португалії кредитну заборгованість відносять до проблемної, якщо хоча б один платіж по кредиту пропущений.

Різноманіття існуючих підходів до розуміння проблемної заборгованості відображає відмінність існуючих у банківській науці і практиці уявлень щодо рівнів наявних ризиків і їх наслідків для банківської діяльності. Стурбованість банків і органів банківського нагляду щодо виконання боржниками своїх кредитних зобов'язань є загальною характеристикою, що об'єднує ці підходи.

В умовах фінансової кризи опубліковано велику кількість робіт з даної тематики, однак жодна з них не дає чіткого визначення, але, разом з тим, свою

точку зору мають Міжнародний валютний фонд, Базельський комітет по банківському нагляду, Федеральна резервна система США, Центральний банк Російської Федерації.

Зокрема, за визначенням Базельського комітету з банківського нагляду, проблемним кредитом є кредитний продукт, який характеризується істотними порушеннями строків виконання зобов'язань перед банком, ознаками суттєвого погіршення фінансового стану боржника, а також погіршенням якості чи втратою забезпечення за ним [213].

Міжнародний валютний фонд визначає проблемний кредит як зобов'язання, повне погашення якого є сумнівним внаслідок неадекватного фінансового стану боржника або забезпечення по даному зобов'язанню, а також спостерігається прострочення сплати основної суми боргу та/або відсотків по ньому більше 90 днів [226].

У Федеральній резервній системі США під проблемним розуміється кредит або позика, що не приносять доходів, тобто процентні платежі та/або виплати процентів, затримка по яким складає більш ніж 90 днів [1, с. 214].

Положеннями нормативно-правових актів Центрального банку Російської Федерації проблемна кредитна заборгованість визначається як прострочена і сумнівна кредитна заборгованість, вексельна і процентна, а також прострочена заборгованість за комісіями [1, с. 214].

Прояви проблемної заборгованості різноманітні. Насамперед вони залежать від типу контрагентів за кредитною угодою: юридичні особи, фізичні особи або інші банки. Визначення поняття проблемних кредитів вкрай важливо, оскільки без формування і розкриття чітких вихідних понять складно здійснювати аналіз предмету дослідження, а разом з тим є неможливою побудова цілісної теоретичної системи з управління проблемними кредитами банків.

Враховуючи викладене вище, а також беручи до уваги відсутність загальноприйнятого однозначного визначення сутності проблемних кредитів і єдиної методики обчислення величини даного показника, пропонується використовувати наступні підходи.

Вважаємо за доцільне запропонувати уточнене визначення проблемної кредитної заборгованості як сукупності простроченої заборгованості за кредитами, а також частини строкової та реструктуризованої заборгованості з ознаками проблемності щодо повернення, що пов'язані з недостатністю або відсутністю забезпечення за кредитом, наявністю негативної інформації про здатність боржника виконати свої зобов'язання відповідно до умов кредитної угоди. Дане визначення дозволяє враховувати потенційні проблеми, що назрівають навколо заборгованості, терміни погашення якої згідно з графіком не настали або офіційно пролонговані, але простежуються реальні ризики несвоєчасного або неповного виконання зобов'язань позичальником щодо повернення кредитних коштів відповідно до графіку погашення заборгованості.

Враховуючи розглянуті раніше визначення проблемного кредиту, а також запропоноване власне визначення проблемної кредитної заборгованості, вважаємо, що найбільш близьке визначення проблемного кредиту полягає в тому, що це кредит, який характеризується наявністю проблемної кредитної заборгованості, що виявляється через неповернення позичальником основної суми боргу та/або відсотків за користування кредитними коштами, або ідентифікацією кредитним спеціалістом інших ознак проблемності щодо повернення.

Запропонований підхід до визначення проблемних кредитів дасть змогу банкам точніше враховувати та підсумовувати величину заборгованості за такими кредитами, так як вона включає:

- фактичну заборгованість, проблеми повернення за якою вже реалізувалися. Вона являє собою суму заборгованості, відображену в бухгалтерському обліку на відповідних рахунках з обліку простроченої кредитної заборгованості;
- потенційну, терміни погашення по якій не настали, але в ході кредитного моніторингу було відмічено ознаки проблемності (додаток Б). Кількісно вона складається з відповідних частин строкової і пролонгованої заборгованості.

Поняття "потенційно проблемні кредити" також відсутнє в українському законодавстві. Така назва поняття підкреслює той факт, що фінансовий стан позичальника нестійкий, а сам кредит може як і знову обслуговуватись стабільно,

так і перейти в стан, за якого банк може зазнати часткових або суттєвих збитків. Цей термін поки не отримав широкого розповсюдження і використовується в роботі лише окремими банками, які приділяють серйозну увагу управлінню кредитним портфелем.

Можна зазначити, що у більшості банків на сучасному етапі створені формальні критерії для ідентифікації потенційно проблемних кредитів. Такі критерії, за умови належного їх застосування, дозволяють уникнути можливого викривлення оцінки якості кредитного портфеля, що може виникати в тому випадку, якщо моніторинг кредитних операцій здійснюється тим же підрозділом, який приймає рішення про видачу кредитних коштів.

Відсутність єдиних методичних підходів призводить, у результаті, до різного рівня прийнятності до кредитного ризику серед банків. Банки, які обрали більш жорсткі вимоги, опинилися у менш вигідному становищі у порівнянні з банками, що провадять більш лояльну політику. Враховуючи те, що більш жорсткі вимоги призводять до збільшення витрат банку для формування спеціального резерву, тому, у зв'язку з цим у банківській системі нашої країни було б доцільно розробити єдині вимоги до змісту негативної інформації про здатність боржника виконувати свої договірні зобов'язання і до ознак фінансової нестійкості боржника.

Таким чином, введення у практику єдиних критеріїв оцінки ознак фінансової нестійкості боржника і змісту негативної інформації про здатність позичальників виконувати свої договірні зобов'язання, що використовуються з метою класифікації активів банків при формуванні ними спеціального резерву для компенсації втрат за кредитними операціями, дозволить нівелювати відмінності у рівні резервування різними банками. У свою чергу це дасть більш точну оцінку фінансової стійкості окремих банків.

Негативна інформація про здатність позичальників виконувати свої зобов'язання акумулюється в ході проведення банками моніторингу кредитних операцій. Результати діагностики ознак проблемності строкової та пролонгованої заборгованості, отримані фахівцями відповідних підрозділів банків, повинні

відображатися у внутрішніх банківських документах, на підставі яких банки формують статистичну звітність, що характеризує частку проблемних кредитів у кредитному портфелі банків.

1.2. Вплив проблемних кредитів на діяльність банків та позичальників

У період кризи багато компаній та банків опинилися у скрутному становищі. Компанії – тому, що не змогли розрахуватися з боргами, а банки – через те, що позичальники перестали вчасно обслуговувати свої борги. У результаті, за даними НБУ, станом на 01.01.2011 р. обсяг прострочених кредитів склав 84,8 млрд. грн., що становило 11,2 % від загального кредитного портфелю усіх банків в Україні.

Неповернення кредитів створює для банків цілий ряд проблем. Внаслідок проблемних боргів банк недоотримує доходи, які формуються за рахунок процентних платежів за кредитними операціями. Крім того, визнання боргу проблемним тягне за собою збільшення обсягів формування резервів, що також призводить до зниження прибутку. Також, банк змушений нести фінансові витрати на стягнення боргів та судові процедури. Таким чином, проблемні кредити негативно позначаються на якості кредитного портфеля, що обмежує можливості фінансових установ щодо видачі нових кредитів і ускладнює для них ведення прибуткової діяльності. Від якості кредитного портфеля, у свою чергу, залежить ліквідність банку – здатність погасити власні зобов'язання.

Також в особливо несприятливих ситуаціях, коли у банку на балансі є великий обсяг проблемної заборгованості, відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність", Національний банк мав право ввести тимчасову адміністрацію у разі зменшення регулятивного капіталу банку більш ніж на 30% протягом останніх шести місяців його діяльності. Більше того, регулятор зобов'язаний був ввести тимчасову адміністрацію, якщо норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) банку падав нижче 7%. Проте, з прийняттям Закону

України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" від 23.02.2012 р. № 4452-VI повноваження щодо запровадження тимчасової адміністрації перейшли до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд розпочинає процедуру виведення неплатоспроможного банку з ринку та здійснення тимчасової адміністрації в банку на наступний робочий день після офіційного отримання рішення НБУ про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Очевидним є те, що банки зацікавлені в очищенні портфелю від проблемної заборгованості, і разом з тим, були внесені зміни до законодавства, що дозволили їм продавати таку заборгованість і відносити її на збитки.

Протягом кризового періоду банки змушені були самостійно вирішувати питання організації роботи з проблемними активами. Для цього в ряді фінансових установ були створені підрозділи, які виконували функції "кризових" менеджерів і займалися питаннями управління проблемною заборгованістю.

Питома вага проблемних кредитів в загальному обсязі чистих активів банку свідчить про якість кредитного портфеля, а також ризикованість кредитної політики банку, так як рівень проблемних кредитів впливає на показник надійності банку суттєвіше, ніж інші чинники, і все це визначає рівень фінансової безпеки конкретного комерційного банку.

Наявність проблемних кредитів є дорогим явищем для банків. Ситуація з проблемними кредитами, яка спровокувала збільшення витрат банків лише показує нам частину негативних наслідків. Поряд з цим, існують й інші аспекти, менш помітні, але з тим же негативним впливом на рентабельність банку. Що стосується конкретного впливу проблемних кредитів на діяльність банківських установ, варто виокремити такі основні аспекти впливу як фінансовий, репутаційний, операційний, організаційний та регуляторний вплив (рис. 1.2).

Серед основних складових фінансового аспекту впливу проблемних кредитів на діяльність банку можна виділити погіршення фінансового стану та зниження прибутковості для банку.

Щодо репутаційного аспекту впливу, то як відомо, успіх банку забезпечується за рахунок довіри, яку він вселяє своїм інвесторам та клієнтам.

Виходячи з цього, банк може залучати кошти з ринку і розвивати свою діяльність. З точки зору вкладників, довіра є основною причиною для вибору банку. Без впевненості, що вони отримають свої кошти назад на першу вимогу, ніхто більше не буде вкладати кошти у певний банк, навіть якщо відсотки, які пропонуються за вкладами, є дуже привабливими. Довіра до банку пов'язана з його репутацією.

Рис. 1.2. Вплив проблемних кредитів на діяльність банку

Джерело: складено автором

Суб'єктивне сприйняття у осіб, що бажають співпрацювати з банком створюється на основі багатоманітної сукупності факторів, які посиляються на розмір фінансових установ та якість продуктів і послуг. Чутки про неналежне

управління активами та наявність значного портфеля прострочених кредитів спонукає клієнтів забирати свої депозити, що в кінцевому підсумку може призвести до неможливості платежів та банкрутства установи.

У банківському середовищі існує уявлення про те, що вартість кожного банку ґрунтується на таких трьох основах як капітал, менеджмент і репутація. Таким чином, втрата репутації, можливо, є найбільшим ризиком для банку, і його наслідками може бути:

- втрата довіри вкладників, а це означає, що населення забиратиме з таких фінансових установ свої кошти і не вкладатиме більше, а без грошей банки не можуть працювати. Така ситуація спричиняє зниження доходів банку, збільшення витрат на залучення ресурсів, кризу готівки і, навіть, може призвести до банкрутства банку;
- втрата підтримки акціонерів, яка може проявлятися через їх відмову від участі у збільшенні статутного капіталу, навіть коли банк має фінансові труднощі;
- втрата довіри наглядового органу, що в якості крайнього негативного наслідку може призвести до відкликання ліцензії [212].

Операційний аспект впливу проявляється через збільшення розриву між активами і пасивами у балансі банку, ускладнення управління кредитним портфелем і ризиками, збільшення витрат, призначених для ініціювання та проведення судових процедур по стягненню заборгованості. Ще важливим проявом є збільшення адміністративних витрат, так як проблемний кредит вимагає великої уваги з боку співробітників банку. Таким чином, банки, особливо великі, створювали спеціалізовані департаменти для супроводу та відновлення проблемної заборгованості. Практика показала, що час, який витрачається для супроводу проблемного кредиту є майже таким самим у порівнянні з часом, який потрібно для супроводу приблизно 10 стандартних кредитних операцій.

Серед проявів організаційного впливу проблемних кредитів на діяльність банків варто відмітити зрушення у структурі менеджменту банків, так як відбувається зміщення акцентів з розвитку банку на управління проблемною

заборгованістю, тобто зростає значення підрозділів з управління проблемними кредитами банку. В умовах існування великого портфелю прострочених кредитів, комерційний банк стає об'єктом управління, що здійснюється Національним банком, і тому банк має надавати численні звіти та пояснення контролюючим органам, що представляє собою додаткові витрати для банку, так як співробітники такого банку мають працювати на контролюючі органи. Крім того, банк повинен вжити додаткових пруденційних заходів для надання нових кредитів, що може призвести до втрати деяких клієнтів незадоволених затримками, спричиненими новими заходами, які передбачають централізацію повноважень [212].

Особливим проявом організаційного впливу є зниження морального духу співробітників. Банк, діяльність якого стає неприбутковою через наявність проблемної заборгованості, є неспроможним винагороджувати своїх співробітників, більше того, бувають ситуації, коли персонал банку підпадає під скорочення. У такій ситуації найкращі співробітники починають шукати краще місце роботи. Банк опиняється у ситуації, коли потрібно платити за навчання інших співробітників, які займають їх місце або запропонувати більш високу заробітну плату щоб залучити фахівців з інших банків.

Регуляторний вплив проявляється через погіршення нормативів адекватності капіталу та зниження ліквідності банку.

Загалом, зростання простроченої кредитної заборгованості призводить до істотного збільшення резервів, що знижує достатність капіталу і обмежує можливості банків щодо видачі нових кредитів. У цілому, ситуація, що склалася, призводить до таких основних негативних наслідків для банківських установ:

- збільшення обсягів банківського резервування;
- негативного впливу на капітал кредитора;
- погіршення показників банківських нормативів (ліквідності та кредитного ризику);
- необхідності проходження тривалих судових процедур стягнення заборгованості та предметів застави;
- високої ймовірності реальних збитків у результаті реалізації забезпечення.

Важливо знайти золоту середину між спокоєм кредиторів та інтересами власників компаній, для яких співвідношення позикового і власного капіталу є одним з найважливіших показників.

Капітал будь-якого позичальника-юридичної особи може бути представлений двома складовими: власними і позиковими коштами.

Використання позичкового капіталу як джерела авансування обігових коштів має як переваги, так і недоліки. Серед переваг є наступне: проценти за користування позикою відносять на собівартість, на відміну від дивідендів, що є атрибутом власного, акціонерного капіталу, не оподатковують, окрім того, кредит є мобільним джерелом фінансування, тобто за рахунок кредиту підприємство може швидко збільшити авансовані кошти відповідно до поточних потреб кругообігу, а також заборгованість є вигідною у період підвищення темпів інфляції, оскільки виплати за борговими зобов'язаннями здійснюються коштами меншої купівельної спроможності [157, с.250].

Недоліками у використанні кредиту як джерела фінансування обігових коштів є те, що зі збільшенням його питомої ваги підвищуються суми сплати процентів, а це значною мірою зменшує прибутковість діяльності суб'єктів господарювання. З іншого боку, чим більша частка позичкових коштів у загальній структурі авансованого капіталу підприємства, тим більша сума відстрочених платежів та, відповідно, ймовірність неспроможності сплати основного боргу та відсотків за ним [157, с.250].

У сучасних умовах структура капіталу є тим фактором, який безпосередньо впливає на фінансовий стан підприємства, тобто на його платоспроможність і ліквідність, величину доходу, рентабельність діяльності. Оцінка структури джерел коштів підприємства проводиться як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами бухгалтерської інформації. Зовнішні користувачі (банки, інвестори, кредитори) оцінюють зміну частки власних коштів підприємства в загальній сумі джерел коштів з точки зору фінансового ризику при укладанні угод. Очевидно, що ризик зростає із зменшенням частки власного капіталу. Внутрішній аналіз структури капіталу пов'язаний з оцінкою альтернативних

варіантів фінансування діяльності підприємства. При цьому основними критеріями вибору є умови залучення позикових коштів, їх вартість, ступінь ризику, можливі напрямки використання.

У зарубіжній практиці фінансового аналізу співвідношення позикового і власного капіталу є одним з ключових факторів і розглядається як спосіб оцінки ризику для кредитора. Кредитори можуть вимагати підписання угоди, відповідно до якої дане співвідношення не може перевищувати певної межі.

Залучаючи позикові кошти, підприємство отримує ряд переваг, які за певних обставин можуть обернутися також негативною стороною (що яскраво продемонструвала криза 2008 р.) і спричинити погіршення фінансового стану підприємства, наблизити його до банкрутства. Незалежно від результатів, кредитор має право претендувати, як правило, на визначену у кредитному договорі суму основного боргу і відсотків за користування ним.

Наявність позикових коштів не змінює структури власного капіталу з тієї точки зору, що боргові зобов'язання не призводять до розмивання частки власників (якщо тільки не має місця випадок рефінансування заборгованості та її погашення акціями підприємства).

У більшості випадків величина зобов'язань та терміни їх погашення є відомими заздалегідь, що полегшує фінансове планування грошових потоків.

У той же час наявність витрат, пов'язаних з платою за користування позиковими коштами, зміщує точку беззбитковості підприємства. Іншими словами, для того щоб домогтися беззбитковості, підприємству доводиться забезпечувати більший обсяг продажів. Таким чином, підприємство з великою часткою позикового капіталу має малу можливість для маневру в разі непередбачених обставин, таких як падіння попиту на продукцію, значна зміна процентних ставок, зростання витрат, сезонні коливання.

В умовах нестійкого фінансового становища це може стати однією з причин втрати платоспроможності: підприємство може виявитись не в змозі забезпечити більший приплив коштів, необхідний для покриття збільшених витрат, тобто погашення відсотків та основної суми боргу. При цьому частини суми основного

боргу, що сплачуються, будучи відтоком грошових коштів, не враховуються при визначенні бази оподаткування (не потрапляють під податковий щит).

Висока частка існуючого боргу може спричинити за собою відмову банку-кредитора надати новий кредит, або ж новий кредит може бути запропонований під більш високу процентну ставку.

Найбільш показовим і поширеним у світовій практиці оцінки структури капіталу є показник фінансового левериджу (або Gearing Ratio).

Коефіцієнти структури капіталу, які надають інформацію про співвідношення власних та залучених коштів у фінансових ресурсах підприємства, а також про співвідношення між різними складовими позикового капіталу, характеризують ступінь захищеності інтересів кредиторів та інвесторів. Вони відображають здатність підприємства погашати довгострокову заборгованість.

Мову будемо вести про коефіцієнт фінансового левериджу, який характеризує ступінь залежності організації від кредитів (зовнішніх позик):

$$K_{фл} = \frac{\text{Борговий капітал}}{\text{Власний капітал}}, \quad (1.1)$$

Шелудько В.М. відзначає, що цей коефіцієнт є найбільш інформативний у групі коефіцієнтів структури капіталу, відображає структуру капіталу підприємства, а також, певною мірою, ризик структури капіталу. Більше значення коефіцієнта фінансового левериджу відповідає більшій частці боргового капіталу у структурі капіталу, а отже, більшому ризику структури капіталу [206].

При оцінці кредитоспроможності вітчизняних позичальників коефіцієнт Кфл вважається задовільним, якщо його значення не перевищує 1 незалежно від галузевої ознаки позичальника. У світовій практиці кредитування і більші значення цього коефіцієнта є допустимими [206, с.176].

Коефіцієнт фінансового левериджу показує скільки позикових коштів припадає на 1 гр.од. власних. Чим вищий цей коефіцієнт, тим більше позик у компанії і тим ризикованіше ситуація, яка може привести до виникнення проблемної заборгованості за банківськими кредитами та, в кінцевому підсумку,

до банкрутства підприємства. Високий рівень коефіцієнта відображає також потенційну небезпеку виникнення у компанії дефіциту грошових коштів.

Інтерпретація даного показника залежить від багатьох факторів, зокрема таких, як: середній рівень цього коефіцієнта в інших галузях, доступ компанії до додаткових боргових джерел фінансування, стабільність господарської діяльності компанії. Висока залежність від зовнішніх позик може істотно погіршити становище організації у разі уповільнення темпів реалізації продукції, оскільки витрати по виплаті відсотків за користування кредитними коштами зараховуються до групи умовно постійних, тобто таких витрат, які за інших рівних умов не зменшуються пропорційно зниженню обсягу реалізації.

Крім того, високий коефіцієнт співвідношення позикового і власного капіталу може призвести до ускладнень з отриманням нових кредитів за середньоринковою ставкою.

Відомі економісти Ф. Модільяні і М. Міллер продемонстрували у своїй теорії іррелевантності, що в ідеальній ситуації - при відсутності податків - вартість капіталу компанії не залежить від структури капіталу (співвідношення власного і позикового капіталу). Оскільки податкові системи часто дозволяють здійснювати податкове вирахування зі сплачених відсотків, і кредитне фінансування стає привабливим (ефект податкового щита) [20]. Податковий щит (tax shield) полягає в тому, що сума корпоративного податку, яким обкладається власний капітал, знижується за рахунок зростання частки позикового капіталу.

Теорія Модільяні-Міллера змінила ставлення до питання про переваги джерел зовнішнього фінансування. Адже відповідно до загальноприйнятої точки зору незначна частка позикового капіталу обходиться дорого, так як вона означає відмову від застосування дешевого джерела (кредитори не довіряють компаніям з маленьким власним капіталом). Позиковий капітал дешевший, ніж власний, оскільки зобов'язання по ньому погашаються в першу чергу, і ризики втрат кредитора у порівнянні з ризиками втрат власника є меншими. Через систематично менший ризик ті, хто пропонує позиковий капітал, повинні завжди задовольнятися меншою прибутковістю, ніж ті, хто пропонує власний капітал.

Але, з іншого боку, структура джерел з високою часткою позикового капіталу також вважається дорогою, оскільки ризики для власників обох типів капіталу зі збільшенням заборгованості зростають. Кредитори повинні побоюватися, що їм не будуть повернені надані кредитні кошти або будуть повернені не в повному обсязі, тобто враховувати велику ймовірність виникнення прострочення погашення кредитної заборгованості; а власникам доводиться зважати на небезпеку банкрутства при неплатоспроможності. Якщо врахувати обидва аргументи, то можна прийти до висновку про те, що десь між надзвичайно високою та надзвичайно низькою частками позикового капіталу знаходиться найбільш вигідне співвідношення – оптимальна структура капіталу.

Таким чином, з точки зору корпорацій, важливим питанням є визначення оптимального співвідношення власного та позикового капіталу. Це є необхідною умовою, що забезпечуватиме задоволення одночасно двох завдань, що стоять перед корпорацією з точки зору зростання ефективності її діяльності: зниження вартості фінансування за рахунок збільшення частки дешевшого позикового капіталу та забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності. Останнє з наведених завдань, у свою чергу, є ключовим параметром при прийнятті рішення банком про подальше співробітництво з корпорацією. Особливо це стає актуальним за умов, коли частка позикового капіталу в структурі пасивів корпорації перевищує адекватні рівні, що може спричинювати погіршення ситуації з обслуговуванням кредиту та є передумовою для формування проблемних кредитів для банку. Одночасно, виникнення такої ситуації з окремими позичальниками обмежує доступ для таких корпорацій до кредитних ресурсів загалом.

У ситуації, коли у юридичної особи є прострочення у частині погашення заборгованості за банківськими кредитами, така заборгованість і далі обліковується на рахунках: довгострокові кредити банків та короткострокові кредити банків (відносяться до груп зобов'язань пасиву балансу). Відповідно, якщо зростають зобов'язання, то у підприємства погіршуються показники фінансової стійкості.

Шелудько В.М. виділяє три групи показників, які характеризують фінансову стійкість:

- коефіцієнти структури капіталу, які надають інформацію про співвідношення власних та залучених коштів у фінансових ресурсах підприємства, а також про співвідношення між різними складовими позикового капіталу;
- коефіцієнти, які відображають розміщення певних видів фінансових ресурсів у оборотних та необоротних активах підприємства;
- коефіцієнти покриття, які відображають здатність підприємства погашати свої боргові зобов'язання за рахунок чистих грошових надходжень [206, с.176].

Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів $K_{свзк}$ відрізняється від коефіцієнту фінансового левериджу тим, що враховує всі залучені ресурси підприємства як фінансового, так і нефінансового походження. Його розраховують наступним чином:

$$K_{свзк} = \frac{\text{Зобов'язання}}{\text{Власний капітал}} \quad (1.2)$$

Коефіцієнт заборгованості $K_{обвк}$ відображає співвідношення довгострокового боргу та власного капіталу:

$$K_{обвк} = \frac{\text{Довгостроковий борг}}{\text{Власний капітал}} \quad (1.3)$$

Коефіцієнт автономії $K_{авт}$ тісно пов'язаний з попередніми і визначається співвідношенням:

$$K_{авт} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Усі пасиви}} \quad (1.4)$$

Чим більше за обсягом є заборгованість підприємства перед банком, тим більшим є значення знаменника у даній формулі, тим меншим є значення коефіцієнту автономії і тим нижчою є фінансова стійкість підприємства.

Коефіцієнт структури позикових коштів показує яку частку усіх позикових коштів становить довгостроковий борг:

$$K_{\text{снк}} = \frac{\text{Довгостроковий борг}}{\text{Позикові кошти}} \quad (1.5)$$

До коефіцієнтів, що визначають структуру довгострокових джерел фінансування, відносять:

$$K_{\text{од1}} = \frac{\text{Довгостроковий борг}}{\text{Довгостроковий борг} + \text{Власний капітал}} \quad (1.6)$$

$$K_{\text{од2}} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Довгостроковий борг} + \text{Власний капітал}} \quad (1.7)$$

Ці коефіцієнти доповнюють один одного, а їх сума дорівнює одиниці.

Коефіцієнти покриття характеризують спроможність підприємства погашати свої боргові зобов'язання за рахунок отриманого від операційної діяльності чистого грошового потоку та прибутку.

Коефіцієнт K_{n1} визначає одну з основних вимог до грошового потоку підприємства, а саме те, що грошовий потік має бути достатнім для обслуговування боргу та забезпечення подальшого економічного зростання підприємства:

$$K_{n1} = \frac{\text{Чистий грошовий потік} - \text{Дивіденди}}{(\text{Процентні виплати} + \text{Виплати за фінансовою орендою} + \text{Частка довгострокового боргу, що погашається в даному періоді})} \quad (1.8)$$

Проте, якщо у підприємства зростає прострочена заборгованість за отриманою позикою, то даний коефіцієнт покриття буде зменшуватись.

Коефіцієнт покриття постійних фінансових виплат K_{n2} показує у скільки разів дохід, отриманий підприємством, перевищує витрати з обслуговування боргу, тобто витрати на сплату процентів та погашення основної суми боргу. Він відрізняється від попереднього тим, що при розрахунку коефіцієнта використовують не чистий грошовий потік, а дохід, із якого ще не сплачені проценти за позиками та податок на прибуток:

$$K_{n2} = \frac{\text{Дохід до сплати процентів і податків}}{(\text{Процентні виплати} + \text{Виплати за фінансовою орендою} + \text{Частка довгострокового боргу, що погашається в даному періоді})} \quad (1.9)$$

З одного боку, коефіцієнти покриття суттєво залежать від структури капіталу підприємства і пов'язані з відповідними коефіцієнтами, зокрема з

коефіцієнтом фінансового левериджу, оберненою залежністю. Чим більша частка боргу у структурі капіталу підприємства, тим більші процентні виплати за ним, тим більшим буде коефіцієнт фінансового левериджу і тим меншими коефіцієнти покриття та інших рівних умов [206, с.183]. З іншого боку, коефіцієнти покриття незалежно від коефіцієнтів структури капіталу відображають фінансову стійкість підприємства. Невисокі значення коефіцієнтів свідчать про проблеми з обслуговування боргу і про можливість втрати фінансової стійкості. Отже, зберегти фінансову стійкість при залученні значних обсягів позикових ресурсів та проблемах з обслуговуванням заборгованості за позиками можуть лише підприємства, які мають високий рівень рентабельності та можуть забезпечити достатній для обслуговування боргу рівень чистих грошових надходжень.

Що стосується кредитування фізичних осіб, то споживче кредитування набуває все більшого значення, як для розвитку банківських послуг, так і української економіки в цілому, так як на українському ринку активно закріплюються банки, що спеціалізуються переважно на кредитуванні споживчих потреб. Важливим фактором, що сприяв збільшенню пропозиції на кредитному ринку було те, що з 2000 р. на український ринок почали активно виходити міжнародні банки, які принесли із собою практику та продукти споживчого кредитування. І разом з тим, у 2003 р. НБУ переглянув Положення про кредитування та скасував заборону надавати фізичним особам кредити в іноземній валюті. Однак, після ескалації боргових проблем у кризовий та посткризовий період, НБУ був вимушений знову таки ввести заборону на здійснення такого виду кредитування.

У даний час взаємовідносини між банківськими установами та позичальниками-фізичними особами регулюються низкою норм, що містяться у Цивільному Кодексі України, ЗУ "Про банки і банківську діяльність", ЗУ "Про захист прав споживачів". Вони носять загальний характер і не можуть у достатній мірі регулювати відносини, що виникають у сфері споживчого кредитування. Тому, відсутність спеціальних правових норм, закріплених на державному рівні, створює низку ризиків, як для банків, так і, особливо, для позичальників.

Проте не варто забувати, що надання позики передбачає її погашення. Як відомо, у 2008 році набуло значного поширення кредитування без довідок про доходи. Результатом цього стали масові невиконання (через зростання безробіття, скорочення зарплат) і криза у банківській системі.

Для вирішення проблем, одразу з початком фінансової кризи в Україні, НБУ запровадив нові правила, відповідно до яких банкам заборонялось видавати нові кредити в іноземній валюті позичальникам, які не мають надходжень у цій валюті. Але це не вирішило проблеми з накопиченою заборгованістю за кредитами в іноземній валюті. Деякі банки запропонували своїм клієнтам варіанти реструктуризації валютних кредитів із конвертацією в національну валюту. Однак в багатьох випадках, така "реструктуризація" не покращила спроможність позичальників щодо обслуговування кредитної заборгованості за сукупністю таких основних причин:

- при конвертації кредитної заборгованості передбачалось використання поточної процентної ставки на момент конвертації для кредитів у гривні, яка була вищою за первісну ставку при видачі кредиту в іноземній валюті, що збільшувало щомісячні платежі позичальника;
- конвертацію можна було проводити лише за валютним курсом після девальвації, тобто вже після того, як розмір заборгованості за кредитом зріс до неприйняттого рівня;
- в якості обов'язкової умови для проведення реструктуризації багато українських банків вимагали від позичальників надання додаткового забезпечення у зв'язку зі збільшенням загальної суми заборгованості та з падінням вартості нерухомого майна.

За даними НБУ, станом на 01.10.2013 року, заборгованість фізичних осіб за наданими кредитами в іноземній валюті складає 45,3 млрд. грн., що становить 24,2% від усіх кредитів, наданих фізичним особам. Тому, позичальники, які мають кредити в іноземній валюті, так само як і раніше, наражаються на ризик несприятливих змін валютного курсу, тобто на ризик девальвації.

Серйозною проблемою в Україні є те, що потенційні споживачі не повною

мірою отримують інформацію про вартість, строки та інші умови фінансових послуг. Варто відмітити, що лише невелика кількість фінансових установ дотримується умов щодо розкриття інформації про захист прав споживачів і така ситуація стає більш проблемною на тлі того, що більшість громадян України не знають своїх прав та обов'язків як споживачі фінансових послуг.

За даними МВФ найбільш проблемними кредитами в Україні у період кризи, як показала практика, виявилися позики в іноземній валюті. Насамперед, це кредити на придбання автотранспорту та іпотечні кредити. Для порівняння ситуації з непрацюючими кредитами в Україні та в інших країнах дані про питому вагу проблемних кредитів у загальній сумі наданих кредитів наведено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Питома вага проблемних кредитів у загальній сумі наданих кредитів, %

Країна	Рік			
	2008	2009	2010	2011 (травень-червень)
Болгарія	2,5	6,4	11,9	13,5
Польща	4,5	8,0	8,8	8,4
Румунія	2,8	7,9	11,9	13,4
Чехія	3,2	5,2	6,2	5,6
Росія	3,8	9,5	8,2	8,0
Казахстан	5,1	21,2	23,8	26,3
Туреччина	3,8	5,6	9,8	3,1
Україна	3,9	13,7	15,3	15,4

Джерело: складено автором на основі даних [223]

Висока інфляція обумовлює зниження купівельної спроможності населення. Крім того, різке знецінення гривні у 2008 р. значно погіршило фінансовий стан домогосподарств, які, у більшості випадків, не мали валютних грошових надходжень. Це призвело до скорочення платоспроможного попиту. Таким чином, коло замкнулося: вихід з поточної проблемної ситуації був можливий лише за рахунок стимулювання довгострокового попиту, який, у свою чергу теж був обмежений через погіршення фінансового стану населення.

У дослідженні, проведеному А. Диким [45, с.113-116] визначено, що у

зарубіжній літературі, присвяченій питанням бідності як детермінанти і наслідкам економічної поведінки населення, часто робиться висновок про існування взаємозв'язку між боргами і психічним станом людини. Також стверджується, що борги можуть бути фактором ризику соціальної ізоляції, виникнення почуття небезпеки і сорому, заподіяння собі шкоди [221]. Отже, борги можна осмислювати не лише з фінансової, але і з соціально-психологічної точки зору.

П. Дренті і П. Лавракас з'ясували, що серед 1000 учасників дослідження, проведеного у США, рівень тривоги, за повідомленнями самих учасників, підвищувався одночасно із збільшенням співвідношення їх боргу за кредитною картою і особистого доходу [222]. С. Неттлетон і Р. Бурровз, використовуючи дані опитування британських домогосподарств, виявили, що поява іпотечної заборгованості несприятливо позначалася на психофізичному стані позичальників, крім того, серед опитаних частішали звернення за консультаціями до лікарів з приводу стресу [241].

Р. Родінг і С. Рейнольдс у дослідженні за участю 271 британської сім'ї виявили зв'язок між боргами і розвитком депресії [243, с.454]. Хоча автори не змогли зробити висновок, що борги викликали депресію, проте саме вони виявилися найсильнішим соціально-економічним чинником розвитку депресії [45, с.116]. У результаті дослідження за участю більше 4000 фінів дослідники виявили, що труднощі з виплатою боргів за попередні 12 місяців (студентські позики, банківські позики, кредитні картки) були незалежним фактором виникнення ідей у боржників про вчинення собі шкоди [233].

Вплив боргів на соціальні відносини людей може виражатися у їх соціальній ізоляції. Так, на думку Т. Хаеса, через відчуття сорому, відчуття особистої неспроможності або інших негативних набутих особливостей, пов'язаних з боргами, люди можуть бути не готові розкривати або обговорювати своє фінансове становище [232, с.46].

У дослідженні, проведеному А. Диким у 2008 р. у м. Іваново у Росії окремо були опитані 102 позичальники, у яких виникли проблеми з кредиторами. Кожен другий респондент зазначив, що він намагався якомога швидше погасити борг,

оскільки це викликало у нього посилене занепокоєння за своє майбутнє, що часто спонукало його отримати нові позики. Як наслідок, проблема із заборгованістю загострювалась. Біля однієї третини учасників, які відповіли на питання про поведінку в момент появи проблемного боргу, повідомили, що відчували неприязнь з боку близьких (знайомих) людей, які відмовлялися допомогти виправити ситуацію. 5% респондентів повідали про наміри заподіяти собі шкоду [45, с.116].

Розуміння етапів і механізму, за допомогою якого заборгованість стає проблемною, допоможе фахівцям діяти раніше, ніж виникне "кредитна криза", коли ще можна мінімізувати соціальні та економічні наслідки поведінки позичальника. Зарубіжні дослідники для визначення механізму утворення проблемних позик часто розглядають процес розвитку боргової залежності позичальника-фізичної особи, який включає в себе певні стадії (рис. 1.3).

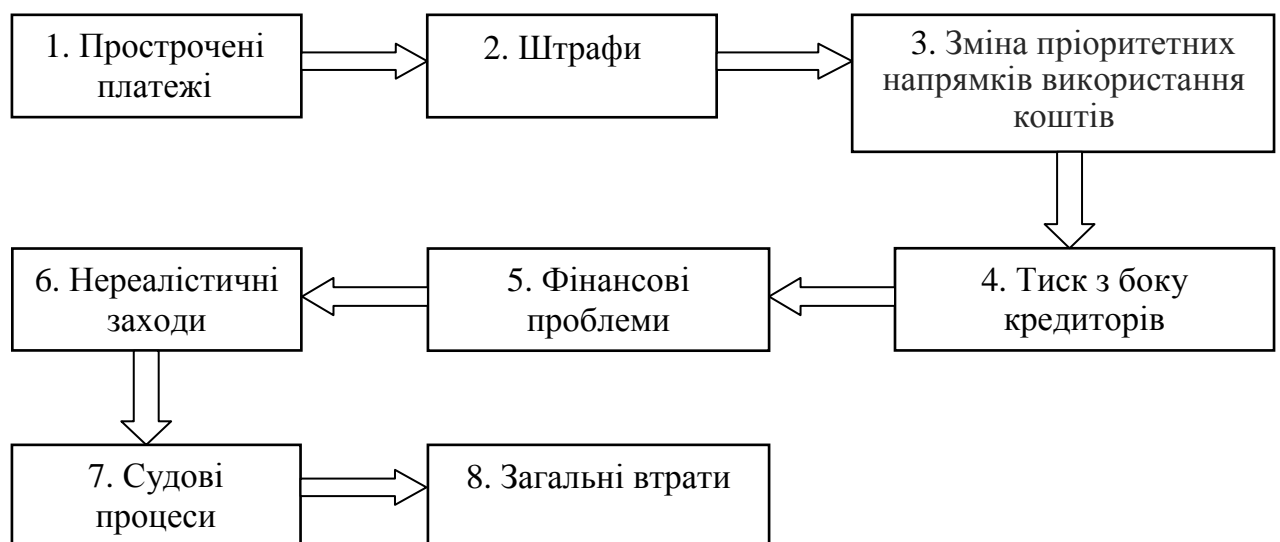

Рис. 1.3. Етапи процесу розвитку боргової залежності позичальника-фізичної особи

Джерело: складено на основі [45; 231; 247].

Розглянемо детальніше стадії розвитку боргової залежності позичальника-фізичної особи.

1. Прострочені платежі і штрафи. Неможливість або нездатність, за умови наявності певних причин, вчасно погашати взяті на себе боргові зобов'язання часто є першим сигналом проблем з обслуговуванням позики. За ними можуть слідувати штрафи та пені у великих розмірах. Регулярні пропуски платежів

вказують на те, що у майбутньому у клієнта можуть накопичуватися проблеми не лише фінансового характеру.

2. Зміна пріоритетних напрямків використання коштів. При появі прострочених платежів фізичні особи часто починають погашати заборгованість перед кредитором, який чинить найбільший тиск; відмовлятися від основних статей витрат або обмежувати їх (наприклад, на харчування чи опалення). Деякі позичальники погашають заборгованість за споживчими кредитами, не усвідомлюючи, що правові наслідки заборгованості за комунальні послуги або оренду можуть мати більш серйозний характер.

3. Тиск з боку кредиторів. Часто є можливим тиск з боку банків: не отримавши вчасно від позичальників платежі відповідно до графіку погашення, на цій стадії банківські працівники будуть контактувати з боржниками. Кредитори можуть також передавати або продавати борги колекторським агентствам, вимоги яких зазвичай викликають ще більше занепокоєння і тривогу у боржника. Поєднання морального тиску боргу та вимог кредиторів може викликати серйозний стрес.

4. Фінансові проблеми. Один із наслідків морального тиску боргу і тиску кредиторів полягає в тому, що позичальники під враженням намагаються ігнорувати те, що відбувається. Це може призвести до виникнення проблем у боржника як особистого так і фінансового характеру. За таких умов психічне здоров'я людини може бути найбільш уразливим.

5. Нереалістичні заходи. Коли банк-кредитор розпочинає роботу з боржниками щодо врегулювання питання з проблемною заборгованістю за кредитними операціями, то позичальники можуть приймати нереалістичні умови щодо виплат, оскільки кредитор не розуміє їх соціально-економічного становища або боржники просто хочуть щоб кредитор більше їх не турбував.

6. Судові процеси. Найчастіше, позичальник нездатний дотримуватися даних ним нереалістичних обіцянок, тому банки можуть здійснювати претензійно-позовну роботу. В залежності від типу боргів це може призвести до того, що суд встановить новий графік погашення заборгованості. Якщо це не буде

виконуватись, можуть застосовуватися примусові заходи, зокрема, відкривається виконавче провадження. Також можливими варіантами вирішення питання з проблемними боргами є виселення та позбавлення майна відповідно до судового рішення. Зрештою наявність проблемної заборгованості перед банком може призвести до настання інших фінансових та моральних проблем у позичальника, який не в змозі погасити свої борги [214, с.34].

Результати численних зарубіжних досліджень вказують на те, що борг серед позичальників асоціюється з наступними факторами: тривога, стрес, депресія, думки про заподіяння собі шкоди, негативні соціальні наслідки. Тому, для вирішення ситуації з проблемними боргами позичальників-фізичних осіб важливо, щоб фахівці банківської сфери знали, як ефективно діяти в процесі управління проблемною заборгованістю щоб допомогти позичальникам у вирішенні ситуації з проблемними боргами. Загалом, проаналізовані, з позиції теоретичних засад, наслідки впливу проблемних кредитів на діяльність банків та позичальників представлені на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Напрями впливу проблемних кредитів на діяльність банків та позичальників

Джерело: розроблено автором

Отже, для комерційних банків поряд із впливом на фінансовий стан банку запропоновано виділяти також такі аспекти впливу як: репутаційний, операційний, організаційний та регуляторний. Для позичальників-юридичних осіб розкриття впливу проблемної заборгованості базується на виявленні негативних наслідків існування проблемної заборгованості у позичальника щодо погіршення показників його кредитоспроможності, конкурентоспроможності, а для позичальників-фізичних осіб – на дослідженні впливу боргової залежності на їх матеріальний та моральний стан.

1.3. Зарубіжний досвід управління проблемними кредитами банківських установ

Кожна країна відчула на собі наслідки впливу світової фінансово-економічної кризи, хоча на економіку одних вона вплинула більш або менш відчутно ніж на економіку інших. Однак, розвиток кредитування, безсумнівно, уповільнився. Рух готівкових коштів в економіці ускладнився, і, разом з тим, отримати кредитні кошти стало складніше. В результаті чого почались спостерігатись тенденції зволікання позичальників щодо погашення кредитів, і, як наслідок, у всьому світі почала рости проблемна кредитна заборгованість в геометричній прогресії.

Розвиток більшості банківських криз зумовлений погіршенням якості активів банків. При цьому основну частину проблемних активів становлять кредити, обслуговування яких припиняється позичальниками [62].

Стан ринків проблемних боргів окремих країн суттєво відрізняється, що обумовлено відмінностями в рівні їх економічного розвитку. Однак, не дивлячись на особливості окремих національних законодавств, простежуються й певні загальні тенденції, у тій чи іншій мірі характерні для більшості країн. Щодо

розвитку ринку непрацюючих кредитів у світі, то тенденції, які сприяли цьому, представлені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Динаміка ринку непрацюючих кредитів у світі

<i>США - кінець 1980-х рр.</i>	<i>Японія - початок 1990-х рр.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Криза в секторі кредитів і заощаджень • Продаж кредитів для компенсації витрат 	<ul style="list-style-type: none"> • Економічні проблеми • Лопання бульбашки на ринку нерухомості • Перебудова банківського сектору
<i>Франція – 1995 р.</i>	<i>Італія – кінець 1990-х рр.</i>
Перебудова: - економіки; - банків	<ul style="list-style-type: none"> • Національна криза • Економічний спад у Європі • Перебудова окремих галузей
<i>Південно-Східна Азія – кінець 1990-х рр.</i>	<i>Тайвань – початок 2000-х рр.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Системна економічна і банківська криза • Перебудова банківського і реального секторів 	<ul style="list-style-type: none"> • Фінансові "бульбашки" на ринках роздрібного кредитування і нерухомості • Ризики, пов'язані з Південно-Східною Азією та Китаєм

Джерело: складено автором на основі [245]

Непрацюючі кредити як масове явище вперше виявилися у Сполучених Штатах у 1980-х рр. Класичні роздрібні банки зіткнулися з труднощами у зв'язку з ростом інфляції. У той же час зміни в нормативно-правовій базі дозволили їм діяти як повністю ліцензованим банкам. Велика кількість цих банків з високо ризикованою політикою увійшла на ринок нерухомості, що дестабілізувало ринок капіталу і викликало швидке зростання непрацюючих позик у США. Державне втручання стало необхідним і була створена корпорація Resolution Trust Corporation, яка повинна була продавати позики і забезпечення сотень збанкрутілих ощадних банків [245].

Щодо європейського досвіду, то особливо варто згадати Францію та Італію. Франція була першою країною у Європі, яка зіткнулась зі значним збільшенням непрацюючих позик. З середини 1990-х рр. продаж проблемних кредитів внутрішнім та іноземним інвесторам стабілізував ситуацію. Ситуація в Італії була більш-менш схожою і продемонструвала, що продаж непрацюючих позик може принести вигоду як продавцеві так і покупцеві. Тільки в період з 1999 по 2006 р. в

Італії було продано проблемних кредитів на суму близько 25 млрд. євро [245].

З 2002 р. Тайвань став найактивнішим ринком проблемних кредитів у Азії, тому що уряд наполягав на стабілізації банківського сектору. Протягом двох років рівень проблемних кредитів на балансах банків Тайваню знизився до 4% від загального обсягу кредитів. Проблемні кредити загальною номінальною вартістю близько 10 млрд. дол. США були врегульовані в ході цього процесу [245].

У 1981 р. в Чилі погіршилась зовнішньоекономічна кон'юнктура, що спровокувало девальвацію валюти, зростання вартості зовнішніх запозичень, зростання неплатежів та банківську кризу. Програма з подолання кризи в Чилі мала два основних напрямки: підтримка боржників банків і санація самих банків. Підтримка боржників включала допомогу в реструктуризації заборгованості і надання пільгового обмінного курсу при рефінансуванні валютних боргів, адже різка девальвація призвела до значного збільшення обсягу боргу в національній валюті і, відповідно, платежів за ним. Основною проблемою у банківському секторі була пролонгація безнадійних кредитів у розрахунку на обов'язкову допомогу держави. Банки занижували обсяг поганих боргів. Для припинення цієї практики потрібно було створити відповідні стимули для банків, щоб вони почали позбавлятися від поганих боргів. Було придумано наступний інструмент: кредити, які не обслуговувались, тимчасово викупувалися Центральним банком (із зобов'язанням зворотного викупу та збереженням права управління за банками) за боргову розписку, за якою нараховувалися відсотки. Актив викупувався по частинах - викуп чергової частки був приурочений до виплати по розписці в тому ж розмірі плюс відсотки, тобто фактично Центральний Банк перераховував банку процентний платіж разом із часткою проблемного кредиту, для якого банк повинен був зібрати забезпечення [168].

Криза в Чилі була однією з найважчих за глибиною падіння ВВП, розміром поганих боргів і сумарних витрат на вихід з кризи. У першу чергу, ці витрати були пов'язані з дорогими програмами з підтримки позичальників і зволіканням у прийнятті рішень по роботі з поганими боргами. В кінцевому підсумку програма з підтримки банків виявилася досить успішною [168].

Швеція була першою серед європейських країн, які почали роботу з проблемними активами банків на державному рівні - ще на початку 90-х рр. минулого сторіччя. З цією метою були створені дві Фінансові компанії з необмеженим державним фінансуванням. Активи банків були умовно розділені на «хороші», «проблемні» і «безнадійні». Перша група активів залишалася в управлінні банків, друга - викупувалася Фінансовими компаніями, а третя - підлягала списанню. Фінансові компанії викупували у банків проблемні активи за рахунок держави, якій частково переходили акції банків (по суті, часткова націоналізація). Фінансові компанії працювали з проблемними активами. Тобто, в якійсь мірі здійснювали функції санаційного банку.

Держава націоналізувала перший і третій найбільші банки Швеції - Нордбанкен (1991 р.) і Гота Банк, таким чином, стала власником 22 % національних банківських активів. Для управління поганими боргами цих банків були створені спеціальні компанії [168].

Після націоналізації Нордбанкен виявилось, що весь час у нового керівництва займає управління поганими активами. Було вирішено відокремити активи, які не належали до основної діяльності банку (з сектора нерухомості, виробництва, будівництва або послуг). Було створено нову компанію – поганий банк, який підібрав для роботи досвідчений персонал і зумів раціонально управляти активами – проте для цього потрібні були величезні вливання капіталу від уряду. Частина, котра залишилася (хороша), також успішно пододала кризу і стала найбільшим банком в скандинавському регіоні (Nordea) [168].

Зараз часто звертають увагу на успішний досвід Швеції в подоланні кризи саме завдяки створенню такого "поганого" (госпітального) банку. Але, станом на той час, держава вже була власником усіх проблемних активів, які передавалися на управління у поганий банк. Відповідно, питання оцінки їх вартості не стояло.

Компанії з управління поганими боргами працювали за такою схемою: Проблемний банк поділявся на «хороший» і «поганий» банки → Поганий банк передавався до керуючої компанії → Керуюча компанія працювала з проблемними активами до того моменту, доки на них не знаходився покупець.

Швеція обрала для себе стратегію «прозорості». За такої стратегії оцінка всього об'єму поганих активів проводиться на ранніх стадіях кризи. Це сприяє швидкому визначенню глибини проблем та рівня необхідної державної підтримки. Така політика у поєднанні з державною підтримкою банків призводить до швидкого відновлення довіри до банків, оскільки їх кредитори і вкладники мають можливість переконатися в тому, що банки не приховують проблеми. Однак на перших стадіях кризи можлива і зворотна реакція зовнішніх кредиторів: вони можуть перебільшувати розмір проблем в банках і обмежувати їх кредитування. Тому, політика визнання втрат, очищення балансів банків від проблемних активів і рекапіталізація банків, якщо вона проведена швидко та ефективно, як у Швеції, сприяє швидкому відновленню довіри до банків.

У Швеції, на відміну від Норвегії, був створений поганий банк для роботи з проблемними активами, його діяльність виявилась успішною, насамперед, завдяки націоналізації, так як не було необхідності оцінки вартості активів. У Норвегії було вирішено, що обсяг проблемної заборгованості не є загрозовим для банківської системи - 16% від всіх позик. У Швеції ж цей показник був меншим - 13%. Проте, оскільки Норвегія успішно пододала кризу, не вдаючись до спеціальної роботи з проблемними активами, можливо, роль поганого банку в подоланні шведської кризи дещо було перебільшено [168].

Проблеми у фінансовому секторі Мексики виявились після несприятливих політичних подій 1994 р. (замаху на кандидата у президенти). Для виходу з кризи потрібно було очистити баланси банків від поганих боргів, і уряд запропонував наступну схему для викупу боргів через Банківський фонд захисту заощаджень FOVARPROA:

- усі банки мали змогу продати частину своїх поганих боргів. Одночасно з продажем боргу акціонери повинні були збільшувати капітал, за 1 долар США наданий в акціонерний капітал, держава купувала проблемних кредитів на 2 дол. США;
- активи купувалися за номінальною вартістю в обмін на десятирічну боргову розписку, що не торгується, з відсотками, що нараховувались (нижче

- ринкових) і, які виплачувалися у кінці строку дії розписки;
- управляти активами продовжували банки, для цього кожен банк створював спеціальний фонд. Виплати за активами повинні були заміщувати боргову розписку FOBARPROA на балансі;
 - коли термін розписки закінчувався, непокрита частина поганого боргу ставала збитком. 20-30% цього збитку повинні були брати на себе банки, решту – держава [168, с.27-28; 229, с.173].

Програма з підтримки банківської системи включала викуп поганих боргів за боргову розписку. Як і в Чилі, право управління активами залишалося за банками, але на відміну від Чилі банки не були зобов'язані назад їх викуповувати. Велику частину втрат за активами в будь-якому випадку брала на себе держава, і тому стимулів для ефективного управління у банків не було. Ще один негативний аспект підходу мексиканського уряду полягає в тому, що банки не тестувалися на потенційну життєздатність перед купівлею поганих боргів. В цілому, результат цієї програми можна назвати невдалим.

Для підтримки позичальників банків, у квітні 1995 р. уряд Мексики запровадив Програму реструктуризації іпотечної і комерційної заборгованості, за якою передбачалася пролонгація строків кредитування (до 12 років). У червні 1995 р. уряд і банки цієї країни прийняли програму негайної підтримки банківських позичальників, відповідно до якої процентні ставки за споживчими та іпотечними кредитами було знижено. Позичальникам також було надано право укладати договори про реструктуризацію боргу до того моменту, коли банки набувають підстав скористатися правом стягнення заборгованості за кредитами у судовому порядку. У травні 1996 року урядом Мексики запроваджено програму надання субсидій за іпотечними позичками: приватні особи, не спроможні обслуговувати кредити, мали право зберігати за собою придбану в кредит нерухомість строком до шести років [166]. У грудні 1998 р. уряд Мексики схвалив програму “Пунта фіналь” (“Punto Final”), згідно з якою передбачалося списання боргів (до 60% балансової вартості кредиту). При цьому на кожні 3 песо нових кредитів, наданих банком, уряд брав на себе зобов'язання за дисконтом у розмірі

1 песо. Таким чином, ця програма сприяла розподілу тягаря витрат між урядом і банками [67]. Відновлення в економіці почалося, в основному, завдяки поліпшенню зовнішньоторговельних умов. Банківська ж система після виходу з кризи залишилася слабкою.

Іншим прикладом є Японія. У цій країні проблемою було лопання бульбашки на ринку нерухомості, що спричинило за собою падіння цін на нерухомість, в результаті чого забезпечення по величезних позиках цього сектору, які перебували на банківських рахунках, знецінилося, і Японія почала страждати від величезного збільшення проблемних кредитів на початку 1990-х рр. [245].

На відміну від інших випадків в історії, банківська криза в Японії настала не відразу за кризою на фондовому і житловому ринку. Деякий час банки продовжували задовольняти регулятивні нормативи, і особливих заходів з реструктуризації уряд не вживав. Економіка перебувала в рецесії. Користуючись тим, що проблеми в банківському секторі мали прихований характер, уряд Японії не вживав рішучих дій по їх усуненню. Робилися спроби залучення приватного капіталу для купівлі поганих банківських активів. Але й вони, у кращому випадку, внесли лише незначний вклад у виправлення ситуації. Обсяги викуплених поганих активів виявилися занадто малі у порівнянні із загальним обсягом наявних проблем і, крім того, купівля активів відбувалася за ціною нижче номіналу, в результаті чого банки, що продали актив, тим не менше потребували додаткової рекапіталізації. Японські банки існували, але не проявляли жодної активності. Банківська криза почалася у 1997 році [168].

Досвід управління проблемною заборгованістю у Японії свідчить про те, що під час банківської кризи Центральний банк не став банкрутувати банки, а банки, у свою чергу, не стали банкрутувати позичальників. Фінансово-кредитні організації прийняли на себе зобов'язання по непрофільних активах, які знаходяться на балансах банків уже більше 20 років. У 2002 р., на піку зростання, проблемна заборгованість досягала 35 %, а 7 банків вже було націоналізовано. Не дивлячись на це, держава зволікала з прийняттям рішення майже 10 років, з яких 2 роки падав ВВП, а близько 3 років банки виходили з кризи. При цьому держава

обмежувалась наданням допомоги в реструктуризації боргу. Тобто, у Японії не закривали банки, не викупували активи, а просто давали банкам кошти. Як наслідок, стагнація в економіці тривала 10 років [162].

Ситуація з проблемними активами була найбільш гострою проблемою фінансової кризи у Кореї в 1997-1998 рр.: на кінець 1998 р. їх обсяг становив 27 % ВВП (з яких кредити, що не обслуговувались, становили трохи більше половини). Для роботи з проблемними активами було створено Корейську Корпорацію Управління Активами (КАМСО), завданням якої було купівля і продаж проблемних активів, а також було створено Фонд Управління Активами. Уряд також ухвалив рішення про те, що банки повинні були за короткий термін очистити свої баланси від 85 % всіх кредитів, включаючи найбільш проблемні, розмір яких складав 57 % від усіх кредитів, що не обслуговувались. Очищення балансів проводилось двома способами: від половини проблемних кредитів банки повинні були позбутися самостійно, тобто за рахунок реалізації забезпечення або домагаючись повернення кредитів; і половина, що залишилася, повинна була бути куплена корпорацією КАМСО.

Щодо діяльності КАМСО, то політика визначення ціни проблемних активів удосконалювалася з часом. До вересня 1998 р. остаточна ціна операції була предметом складного переговорного процесу. З вересня 1998 р. КАМСО стала виставляти ціну купівлі, розраховану на основі певної формули, що враховує специфічні характеристики кредитів. У процесі переговорів ціна могла незначно змінитися. В середньому КАМСО заплатила 36% від номінальної ціни всіх куплених проблемних кредитів. У 1999 р. КАМСО стала пропонувати ще більш низькі і близькі до реального стану справ ціни, що сприяло розвитку приватного ринку проблемних кредитів [168, с.33].

Якщо фінансова організація направляла в КАМСО запит про купівлю проблемних кредитів, КАМСО просила у неї необхідну інформацію і проводила інвестиційний аудит активів. За частину куплених проблемних активів КАМСО заплатила облігаціями Фонду Управління Активами, гарантованими державою. Купівля інших проблемних кредитів була оплачена за рахунок коштів, отриманих

від реалізації раніше придбаних активів.

Для продажу проблемних активів КАМСО проводила аукціони, здійснювала індивідуальні продажі, організовувала продаж пулів проблемних активів. Продаж пулів проблемних кредитів, як правило, супроводжувався випуском забезпечених активами цінних паперів та організацією аукціонів для іноземних інвесторів. Окремі корейські банки взяли приклад КАМСО і почали продавати свої проблемні активи безпосередньо іноземним інвесторам. Розвиток конкуренції на ринку проблемних кредитів призводив до підвищення вартості активів, що сприяло прискоренню реструктуризації корпоративного і фінансових секторів. Той факт, що КАМСО вдалося провести успішну сек'юритизацію проблемних активів і випустити цінні папери, забезпечені такими активами, сприяв розвитку ринку забезпечених активами цінних паперів не тільки для проблемних кредитів, а й для стандартних активів, і також це, в цілому, сприяло розвитку і вдосконаленню фінансових ринків Кореї.

У кінці 1998 р. корейський уряд розробив позасудову схему для вирішення проблем боржників. Корейські банки і небанківські фінансові установи підписали Угоду про реструктуризацію, відповідно до якої погоджувалися слідувати стандартним процедурам по роботі із заборгованістю, що передбачало участь усіх кредиторів на рівних правах у процесах реструктуризації. До кінця 2002 р. частка проблемних кредитів від загального портфелю кредитів банківської системи скоротилася до 2,3%. Станом на листопад 2002 р. КАМСО реалізувала дві третини викуплених корпорацією кредитів, що не обслуговувались [244].

Значну роль у вирішенні ситуації з проблемними кредитами зіграли успішні дії держави по створенню ринку таких кредитів. КАМСО виступала у ролі посередника між продавцями і покупцями проблемних кредитів, це допомогло вирішити проблему координації та асиметричності інформації. Особлива заслуга КАМСО у тому, що ця корпорація змогла залучити на ринок й іноземних інвесторів. Дії держави під час кризи можна вважати швидкими та ефективними. Однак той факт, що проблеми накопичувалися роками, призвів до того, що чисті фіскальні втрати від кризи в Кореї склали 23,2% ВВП.

Щодо досвіду Індонезії, то до кризи вона мала розпорошену на частини фінансову систему з більш ніж 230 банками і багатьма невеликими регіональними фінансовими організаціями. Такий розподіл створював проблеми для контролюючих органів. Існували також ряд конкретних факторів щодо оцінки проблемних кредитів з урахуванням великого числа банків:

- висока концентрація кредитів у секторі нерухомості (близько 20% кредитів на початку 1997 р.);
- широке порушення законодавчих обмежень кредитування за рахунок направлення кредитів інсайдерам через небанківські фінансові установи;
- застарілий закон про банкрутство з 1908 року [242, с.22].

Станом на кінець 1997 р. питома вага проблемних кредитів від загального обсягу кредитів склала 32,5 %. Однак у середині 1998 р. цей показник досяг 59 %, так як багато індонезійських компаній мали значні фінансові труднощі і ряд перевірок у банках виявили справжні масштаби проблеми. У січні 1998 р. було створено Агентство з реструктуризації банків Індонезії (IBRA) під егідою Міністерства фінансів в якості централізованої КУА. Агентству було доручено брати під свій контроль і управляти та відновлювати слабкі банки, а також здійснювати управління непрацюючими активами цих банків.

У вересні 1998 р. уряд створив набір принципів реструктуризації корпоративного боргу та цільову групу “Jakarta Initiative” (JITF) для забезпечення посередництва між кредиторами, сприяння затвердженню законодавчих ініціатив, і пошуку необхідних нормативних рішень. В рамках комплексу цих заходів обтяжені боргами компанії були зобов'язані реорганізувати і реструктуризувати свою діяльність з метою відновлення прибутковості. У свою чергу, кредитори мали погодитись на внесення змін у графік погашення кредитної заборгованості або прийняти конвертацію боргу на пайові цінні папери. “Jakarta Initiative” поєднувалося з Франкфуртською Угодою, згідно з якою іноземні комерційні банки могли вести переговори з індонезійськими позичальниками. Крім того, Індонезійське Агентство з реструктуризації боргів було створене для того, щоб гарантувати доступ до валютного ринку для компаній, обтяжених боргами.

У кінці 2000 р. номінальна вартість портфеля кредитів, що утримувався КУА Агентства з реструктуризації банків Індонезії (IBRA) становила близько 28 млрд. дол. Продавши частину портфелю та передавши на зовнішнє управління роздрібні кредити, кредити малого та середнього бізнесу, діяльність IBRA була зосереджена на врегулюванні кредитів на суму 9 млрд. дол. США шляхом передачі їх у вигляді кредитів для 21 найбільшого позичальника, кожен з яких був крупним конгломератом. До кінця 2000 р. 8 млрд. дол. США з цих кредитів були на останніх стадіях переговорів або знаходилися на розгляді в судах. Серед згадуваних топ-21 угод з реструктуризації боргу близько 34% було врегульовано за рахунок зміни графіку погашення заборгованості, 57% - шляхом конвертації боргу в пайові цінні папери або конвертовані облігації, і лише 9% - шляхом термінових виплат за рахунок використання залишків грошових коштів, проведення своп-операцій і т.д. [242, с.23].

До кінця 1999 р. обсяг угод з врегулювання проблемних кредитів за посередництва JTF склав лише 1,7 млрд. дол. з усього зареєстрованих 23 млрд. дол. Для угод з реструктуризації за посередництва JTF в 2000 р. терміни були продовжені, і для 87 % угод пільговий період становив 2-3 роки. Близько третини всіх боргів мали бути конвертовані у пайові цінні папери. На термінове погашення боргу у грошовій формі припало лише 5 % реструктуризованих боргів.

Основним фактором виникнення проблемних кредитів як однієї з основних проблем в Малайзії в результаті потрясінь ринку в 1997 р. послужило погіршення ситуації у фінансовій системі через ризик зниження цін на активи. Фінансова система відреагувала на цей ризик шляхом швидкої кредитної експансії за ставки майже 30 % для домогосподарств, зокрема, для придбання нерухомості та акцій. Справді, цінова бульбашка на цих ринках та кредитна експансія взаємно сприяли поширенню проблем із забезпеченням кредитів. Цей рух по замкненому колу був припинений в результаті зовнішнього шоку, зокрема азіатської кризи [242, с.18].

Важкий стан корпоративного і фінансового секторів призвели до різкого зростання числа компаній, які шукали судового захисту від кредиторів. Станом на кінець 1998 р. частка проблемних кредитів зросла до більш ніж 25% від

загального обсягу кредитів у банківському секторі. У Малайзії, питання по реструктуризації координувалися керівним комітетом під головуванням керуючого банку Negara, який також є органом банківського нагляду, а також включав у своєму складі керівників трьох інших установ, зокрема:

- Danaharta Nasional Berhad (Danaharta) було створено в якості публічної компанії у червні 1998 р. як централізовану КУА. Її обов'язками було придбання або взяття під свій контроль та управління активів у банків та інших фінансових інститутів;
- Danamodal було створено у серпні 1998 р. як ТОВ, що повністю належало Банку Negara, з метою влити новий капітал у недокапіталізовані банки;
- Комітет з реструктуризації корпоративного боргу (CDRC) було створено в якості неофіційного посередника між боржником та кредитором для досягнення реструктуризації боргу задля уникнення банкрутства компаній.

Danaharta була орієнтована на врегулювання ситуації з проблемними кредитами шляхом реструктуризації життєздатних компаній, продаючи свою частку в проблемних компаніях життєздатного сектору, або продаючи активи у випадках, коли, ні боржник, ні сектор, до якого він належить, не є життєздатним. У випадку, якщо Danaharta не змогла досягти угоди по врегулюванню кредитної заборгованості протягом 3 місяців, кредит повинен був визнаватися безнадійним і, після цього, мав бути етап відкриття справи про ліквідацію.

Здійснення реструктуризації кредитів компанією Danaharta базувалось на певних принципах:

- акціонери компанії боржника повинні були нести більшу частину втрат;
- менеджмент компанії боржника мав тільки одну можливість здійснювати узгоджену реструктуризацію без можливості для виправлення;
- ділові операції компанії боржника повинні були уважно моніторитись.

З метою сприяння вирішенню ситуації з проблемними кредитами, державній компанії Danaharta на законодавчому рівні було надано право вступати у володіння предметом застави або продавати активи боржника шляхом відкритого аукціону, відкритого тендеру або прямих переговорів без згоди

боржника, якщо продаж здійснювався за ринковою вартістю і на основі попереднього повідомлення не менше ніж за 30 днів. Крім того, Danaharta також була уповноважена призначати спеціального адміністратора для управління справами проблемних компаній.

Середній дисконт, за яким Danaharta придбала проблемні кредити, склав близько 60% від вартості основного боргу. Станом на середину 2000 р. КУА Danaharta вдалося врегулювати проблемну кредитну заборгованість на суму 31,5 млрд. рингітів з її портфеля сукупною вартістю 46 млрд. рингітів. Danaharta зосередилась, у першу чергу, на 20% найбільших боржників, а також на найлегших справах, включаючи передачу проблемних кредитів нерезидентів та житлової нерухомості. Значна частина корпоративних кредитів (25 % до кінця 1999 р.) були врегульовані шляхом простої реструктуризації боргу.

Досвід управління проблемною заборгованістю у Турції є позитивним. У 2000 р. у банківському секторі Турції було накопичено 27,6 % проблемних кредитів. В кінці 2001 р. було прийнято рішення слідувати програмі, яку пізніше стали називати "Підхід Стамбула" ("Istanbul Approach"). "Підхід Стамбула" полягав у досягненні домовленості між центральним банком і іншими банками з питань управління проблемними активами. Центральний банк викупував у банків проблемні активи в обмін на реструктуризацію банками боргів позичальників. Однак на практиці часто виявлялося, що замість реструктуризації, банки лише надавали певну відстрочку платежу [168].

У період кризи в Аргентині в 1994-1995 рр. значна кількість банків припинила свою діяльність. Для підтримки проблемних банків було суттєво розширено повноваження Центрального банку Аргентини, зокрема – унормовано право купувати кредитні портфелі банків з подальшою їх переуступкою іншим установам. Для санації балансів банків Центральний банк Аргентини дозволив банкам списувати борги, класифіковані як безнадійні та за якими сформовано 100 %-ві резерви. Протягом 1995 р. процентні ставки за наданими кредитами знизилися [88]. У лютому 2002 р. уряд Аргентини схвалив рішення про проведення так званої асиметричної песоїзації, що мала примусовий характер.

Банки конвертували депозити у песо за новим курсом (1,4 песо за 1 долар США), тоді як зобов'язання за кредитами конвертувалися за старим курсом – 1 песо за 1 долар США. Це було проведено для того щоб допомогти компаніям і домогосподарствам з боргом у доларах, але у кінцевому підсумку сильно ослабило банківську систему [172]. Ця програма була однією із найважчих для банківського сектору та мала низку негативних наслідків: заморожування депозитів та їх конвертація призвели до втрати довіри до банківської системи з боку вкладників; банки зазнали значних збитків, оскільки більшість позичальників, побоюючись нових урядових рішень, погасили кредити достроково. Внаслідок цього у банків залишився невеликий за розмірами і низької якості кредитний портфель. Більшість банківських установ почала дотримуватися стриманої політики кредитування. У 2003 р. кредити приватному сектору становили 15% від загальних активів (8,4 млрд. дол. США) [67].

У червні 2000 р. урядом Уругваю було схвалено програму реструктуризації кредитів, яка поширювалася на кредити, розмір яких не перевищував 50 тис. дол. США, а також передбачала пролонгацію строків їх погашення. При цьому стимулювання участі кредиторів у програмі полягало в запровадженні гнучкої системи класифікації реструктуризованих кредитів, що давало змогу банкам визначити обсяги потенційних збитків, а у випадку нездатності банку у визначені строки провести реструктуризацію непрацюючих кредитів – рекласифікувати їх як збитки з вимогою 100-% резервування [67].

У 2008 році згідно з Планом спільних дій Уряду Республіки Казахстан, Національного Банку Республіки Казахстан і Агентства Республіки Казахстан з регулювання та нагляду за фінансовим ринком і фінансовими організаціями щодо стабілізації економіки та фінансової системи на 2009-2010 рр. засновано Фонд стресових активів, діяльність якого направлена на поліпшення якості кредитних портфелів казахстанських банків. Фонд викупує сумнівні активи банків, тобто активи, які під впливом макроекономічних, ринкових та інших факторів схильні до суттєвого впливу ризиків (знецінення), зокрема кредити, надані банками під заставу нерухомості та землі, і в подальшому управляє ними. Придбання активів

здійснюється за балансовою вартістю, в якій враховано обсяг створених банками резервів (провізій), із використанням дисконту або іншою формою розподілу ризиків. Викуп сумнівних активів дає можливість вивільняти баланси банків від низьколіквідних активів і змушувати їх визнавати свої збитки [95].

Росія вирішувала проблему з очищенням банківської системи відразу ж за 2 напрямками. У 2009 р. були створені Закриті пайові інвестиційні фонди. Держава фонди не фінансувала. Суть роботи фондів полягала в наступному: банки передавали свої проблемні активи до ЗПФів в обмін на цінні папери (паї фондів). При цьому, формально, банки не позбулися активів. За ними залишилися права вимоги і зобов'язання по поверненню. Але сама процедура дозволила вивільнити обов'язкові резерви під проблемні активи і зменшити навантаження на капітал.

Що стосується другого напрямку, то ним став пілотний проект Міжнародної фінансової корпорації (структурний підрозділ Світового Банку). Було створено Спеціалізований фонд акумулювання та викупу проблемних активів у формі державної корпорації з приватно-державним фінансуванням. Викуп проблемних активів здійснювався з дисконтом, але лише при виконанні обов'язкової умови повної відкритості інформації про реальний стан активу. Проблемні активи передавалися в обмін на державні цінні папери з терміном погашення 10 років. Ці папери можуть бути конвертовані в акції підприємства-боржника. Крім того, банк може використовувати дані спеціалізовані облігації як забезпечення для короткострокових кредитів ЦБ Російської Федерації [90].

Щодо кризових явищ у світі в останні роки, то саме у США почалася криза у 2007 р., що перекинулася на весь світ. Саме США і потрібно було шукати вихід з цієї ситуації. Проте, відповідна модель була знайдена не швидко. Спочатку був прийнятий "План Полсона" ("Emergency Economic Stabilization Act of 2008"), жорстко критикований республіканцями. Саме цей План передбачав викуп проблемних активів у банків. А Федеральна резервна система повинна була рекапіталізувати проблемні банки на 700 млрд. дол.

"План Полсона" уже в 2009 р. ліг в основу "Плану Обама". Міністерство фінансів США запропонувало в рамках "Плану Обама" створити державно-

приватне партнерство з фондом до 1 трлн. дол. США щоб виводити проблемні активи з банківських балансів. У свою чергу, План трансформувалася в "План Гейтнера". Відповідно до нього, Федеральна резервна система (ФРС) і Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД) створили Приватно-державний інвестиційний фонд для викупу проблемних активів. Механізм роботи полягав у наступному: банки формували пул проблемних активів, після чого ФКСД проводила аукціон з продажу проблемних активів з дисконтом. Якщо ціна влаштувала продавця активу, то приватний інвестор фінансував операцію за рахунок випуску боргового цінного паперу, гарантованого ФКСД. А далі фінансування здійснюється за рахунок коштів держави і приватного інвестора у співвідношенні 6:1. І приватний інвестор отримує в управління пул проблемних активів. Але даний план так до кінця і не був реалізований, оскільки уряду не вдалося домовитися з банками про ціну викупу проблемних активів [90].

У цілому зарубіжний досвід врегулювання ситуації з проблемними кредитами на державному рівні та роботи комерційних банків з проблемною заборгованістю можна представити у вигляді табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Зарубіжний досвід врегулювання ситуації з проблемною заборгованістю банків

Параметри	Частка проблемних кредитів у банківській системі на піку кризи, %	Реакція держави	Робота з поганими боргами	Оцінка ефективності дій держави
Чилі, 1981	35,6	Зі зволіканням	Тимчасовий викуп активів під боргову розписку із зобов'язанням зворотнього викупу і збереженням права управління	Ефективні (без врахування зволікання)
Швеція, 1991	13	Швидка	Створення державних «поганих» банків для 2 націоналізованих	Ефективні (швидка оцінка втрат і націоналізація)

Продовження таблиці 1.3

Мексика, 1994	18,9	З великим зволіканням	Тимчасовий викуп активів без зобов'язання зворотнього викупу, зі збереженням права управління	Неефективні (відсутність стимулів у банків щодо очищення балансів від поганих боргів)
Японія, 1997	35	З великим зволіканням	Допомога у здійсненні реструктуризації боргів	Неефективні (зволікання в оцінці втрат і прийнятті рішень)
Корея, 1998	35	Швидка	викуп активів по ціні нижчій за номінальну, створення окремого ринку	Ефективні (вирішення проблеми поганих боргів)
Індонезія, 1997	32,5	З великим зволіканням	Створення агентства по реструктуризації банків	Неефективні
Малайзія, 1997	30	Швидка	Створення спеціалізованої КУА для управління проблемними активами банків	Ефективні
Турція, 2000	27,6	Зі зволіканням	Допомога в реструктуризації боргів	Ефективні (успішна реструктуризація банків)
Аргентина, 2001	20,1	З великим зволіканням	Песоізація – обмін кредитів і депозитів у доларах на песо	Неефективні
Уругвай, 2002	36,3	Зі зволіканням	Допомога в реструктуризації кредитів	Неефективні
Казахстан, 2008	5,1	Швидка	засновано Фонд стресових активів	Ефективні
Росія, 2008	3,8	Зі зволіканням	створено ЗППФи та Спеціалізований фонд акумуляування та викупу проблемних активів	Ефективні
США, 2007		Зі зволіканням	Створено приватно- державний інвестиційний фонд для викупу проблемних активів	Ефективні

Джерело: складено автором на основі [67, 90, 95, 168, 242, 244]

Якщо звернути увагу на ситуацію з проблемними кредитами у світі, яку спричинила світова фінансова криза 2007-2008 рр., то дані щодо обсягу

проблемних кредитів у європейських країнах та тенденції по їх стрімкому зростанню у період 2008-2010 рр. представлені у табл. 1.4.

Питання проблемних кредитів у більшості країн світу намагались врегулювати за допомогою реструктуризації проблемних боргів, однак, на нашу думку, такий метод є недостатньо ефективним, оскільки дає змогу, за своєю суттю, лише очистити від них баланси банків, а не суттєво вплинути на ситуацію, спричиняючи викривлення звітності банківських установ.

Таблиця 1.4

Дані щодо обсягу проблемних кредитів у європейських країнах
за період 2008-2010 рр.

Країна	Обсяг проблемних кредитів, млрд. євро			Зростання за період, %	
	2008 р.	2009 р.	2010 р., II квартал	2009-2010 рр.	2008-2009 рр.
Німеччина	142	210	225	7	48
Великобританія	107	155	175	13	45
Іспанія	75	93	103	11	24
Італія	42	59	76	29	40
Ірландія	15	88	109	24	487
Греція	12	20	24	20	67
Росія	1	17	19	12	1600
Польща	6	12	16	33	100
Україна	2	6	8	33	200
Чехія	3	4	5	25	33
Румунія	1	3	5	67	200
Угорщина	2	3	5	67	50
Турція	8	11	11	0	38

Джерело: складено за даними: [224]

Основоположним питанням у контексті реструктуризації кредитів в умовах кризи є зменшення платіжного навантаження на позичальників. Цього слід досягати шляхом створення сприятливих умов для повернення позичальниками взятих кредитів [71]. Але, разом з тим, даний метод в умовах кризових явищ виявився чи не найоперативнішим у контексті зниження ризиків для банків та можливості відновлення кредитоспроможності позичальника. Враховуючи

значний обсяг проблемних активів у банківських кредитних портфелях, які, до того ж, складно або неможливо реалізувати, реструктуризація видавалася чи не єдиним оптимальним методом знизити рівень простроченої заборгованості.

Реструктуризації кредитів доволі часто передує процедура викупу проблемних кредитів. Це спостерігалось у Аргентині (1995 р. і 2002 р.), Малайзії (1998 р.), Казахстані (2008 р.), Угорщині (2008 р.). Такий захід може реалізовуватись централізовано або децентралізовано. Децентралізований спосіб зазвичай застосовується у випадках, коли труднощі відчуває відносно незначна кількість банків. Суть методу полягає у створенні в організаційній структурі банку або за її межами відповідного підрозділу з управління проблемними активами. Централізований спосіб передбачає створення державою спеціалізованої установи з викупу та управління проблемними активами всієї банківської системи. У цьому випадку проблемні активи обмінюються на боргові зобов'язання уряду.

Наступний можливий метод регулювання проблемної заборгованості, який застосовували у зарубіжній практиці, – є рекапіталізація банків, за якої держава дозволяє списувати збитки за свій рахунок. Цей метод неодноразово застосовувався під час системних банківських криз.

Загалом, розглянувши зарубіжний досвід врегулювання проблемної заборгованості банків, ми дійшли висновку, що багато фундаментальних проблем роботи з проблемними активами поки залишаються невирішеними. Це в основному і визначає відмінність у підходах у різних країнах. Однак, спільною тенденцією, яка реалізується з різним ступенем ефективності, але об'єднує багато країн, – є створення компанії, яка викупує проблемні активи (Додаток В). Діяльність таких компаній, як правило, фінансується за рахунок коштів державного бюджету шляхом випуску державних облігацій або наданням центральним банком кредитів. Кошти йдуть на викуп прострочених боргів і роботу з проблемними позичальниками. Таким чином, створення організації з акумулювання проблемних кредитів допомагає оптимізувати кредитний портфель банків, давши їм можливість зосередитися на розвитку основного бізнесу.

Останнім часом ідея створення "поганого" (або, як його ще називають "госпітального", "проблемного") банку активно обговорювалась урядами багатьох країн світу і деякі уряди скористались власними моделями по створенню такого банку. Зробити це було не важко, оскільки всі ці моделі були детально вивчені. Разом з тим, повністю використати навіть успішний досвід певної країни практично неможливо у зв'язку зі специфікою економічної та політичної ситуації у конкретній країні. Тому, можна сказати, що "досконалої" моделі "поганого банку" не існує. Схеми залежать як від політичних, так і від економічних факторів. І навіть своєчасне прийняття рішення про створення "поганого" банку у будь-якій його формі також не гарантує швидкого виходу з кризи.

Так, у США Законом про необхідність економічної стабілізації (Emergency Economic Stabilization Act of 2008) було передбачено створення госпітального банку. Наприкінці 2008 р. було висунуто ідею створення останнього безпосередньо банком (ідеться про Citibank). Відповідно до цієї ідеї банк повинен бути розподілений на "хороший" і "госпітальний", створений як окрема компанія, що згодом має бути розпродана та до складу якої будуть передані неліквідні інструменти й найменш перспективні підрозділи банку загальною вартістю майже 600 млрд. дол. США [70, с.45].

Уряд Швейцарії надав фінансову підтримку банку "UBS" за змішаною (гібридною) схемою: Національний банк Швейцарії та "UBS" створили спеціальний фонд для викупу в "UBS" проблемних активів на суму 60 млрд. дол. При цьому "UBS" вніс до капіталу фонду у вигляді конвертованих нот 6 млрд. дол., а Центральний банк Швейцарії – 54 млрд. дол. [73].

13.05.2009 р. уряд Німеччини схвалив рішення про створення "госпітального" банку, який акумулюватиме проблемні і знецінені активи німецьких кредитних організацій. Механізм функціонування такого банку полягає в реалізації проблемних активів кредитними організаціями в обмін на облігації, ціна яких не перевищуватиме 90 % вартості цих активів. Передбачено, що проблемні активи передаватимуться до "госпітального" банку на термін до 20 років. При цьому кредитні організації сплачуватимуть до бюджету Німеччини

щорічний процент, розмір якого ще остаточно не визначено. Платний характер державних гарантій пояснюється прагненням уряду підкреслити, що держава відповідально ставиться до надання допомоги. Отже, програмою підтримки фінансового сектору Німеччини передбачено створення, так би мовити, полегшеного варіанту "госпітального" банку. На відміну від звичайного такого банку, який уже діяв у Німеччині під час викупу проблемних активів банків колишньої НДР, полегшений варіант не передбачає перекладання проблем банків на платників податків. Держава бере на себе відповідальність за проблемні активи в обмін на гарантію банків компенсувати збитки в довгостроковій перспективі. Слід зазначити, що поряд із ідеєю створення полегшеного варіанту "госпітального" банку розглядалася можливість створення німецькими банками власних окремих таких банків, де й зосереджувалися би проблемні активи.

Як свідчить світовий досвід, викуп проблемних активів може здійснюватись у державній, приватній і змішаній формі. Тобто "госпітальний" банк може бути створений державою (як у Швеції) або окремим банком, групою банків чи просто приватною компанією (Citybank). Можливе також поєднання цих двох форм, як у Швейцарії. Практика викупу проблемних активів може розглядатись із позиції стратегії, що лежить в її основі – європейської чи американської. Вважається, що американська стратегія викупу проблемних активів полягає у повному їх викупі, тоді як європейська – переважно у роботі з банками в цілому, і проблемними активами, зокрема.

Основними завданнями для держави у подоланні банківської кризи є відновлення довіри до банківської системи, вирішення проблеми поганих боргів і відновлення процесів кредитування. Різні країни вирішували ці завдання по-різному, але описаний вище досвід показує, що краща практика включає в себе:

- швидку оцінку майбутніх втрат з використанням стресових сценаріїв розвитку подій;
- створення стимулів для банків у короткі терміни очистити баланси від поганих активів і рекапіталізуватися з використанням державних і приватних коштів.

Додатково може знадобитися розширення державних гарантій для запобігання паніці та введення програм по реструктуризації боргів позичальників.

Програми санації банків часто є дуже дорогими. Витрати виявляються більшими у тих випадках, коли на перших етапах виникнення проблем у банківському секторі держава сприяє банкам у тому щоб відстрочити момент реалізації проблем і перекласти їх частину на майбутнє. Ослаблення норм регулювання і пролонгація проблемних кредитів у таких випадках ведуть до паралічу банківської системи та накопиченню майбутніх втрат. Набагато більш ефективною є політика швидкого визнання поганих боргів і стимулювання банків до того, щоб очистити від них свої баланси.

Підсумовуючи зарубіжний досвід управління проблемними кредитами, варто зазначити, що у більшості випадків підхід до роботи з проблемною заборгованістю включає в себе викуп поганих боргів у банків, а також поповнення власного капіталу банків за рахунок державних коштів. При цьому найбільш важливим аспектом реструктуризації проблемної заборгованості є те, наскільки послідовно можна реалізувати основні принципи: визнання поганих боргів і очищення балансів у сукупності з подальшою рекапіталізацією банків. Викуп проблемних кредитів банків є одним з найбільш поширених підходів до їх управління. Різні варіанти викупу проблемних активів були реалізовані у досліджених країнах. Діяльність зарубіжних агентств та компаній, які викупували проблемні активи, фінансувалася, як правило, за рахунок коштів бюджету, шляхом випуску державних облігацій або надання центральним банком кредитів. Кошти йшли на викуп прострочених боргів і роботу з проблемними боржниками. Практичні надбання провідних країн світу щодо управління проблемними кредитами є дуже корисними і необхідними для впровадження у вітчизняну банківську систему. Однак, оцінюючи та використовуючи зарубіжний досвід врегулювання проблемної заборгованості, не варто повністю копіювати всі методи оптимізації сумнівних боргів, оскільки їх впровадження потребує пристосування до вітчизняних реалій та специфіки ведення банківського бізнесу в Україні.

Висновки до розділу 1

Комплексне структурно-аналітичне дослідження теоретико-методичних основ реалізації кредитного процесу та управління проблемними кредитами банків дало змогу сформулювати наступні висновки та теоретичні положення:

1. На основі дослідження та узагальнення теоретичних основ процесу кредитування було запропоновано комплексний авторський підхід до структурування етапів кредитного процесу як системи відносин між банком та позичальником, яка базується на взаємовигідних правилах та умовах, що дає можливість повністю розкрити поняття кредитного процесу, зрозуміти логіку його ходу та охопити всі кроки роботи банку з позичальником від отримання заявки до повного погашення основної суми боргу та процентів, включаючи роботу з кредитами, що мають ознаки проблемності.
2. Узагальнення теоретичної бази дослідження сутності економічної категорії "кредит" дозволило представити визначення кредиту як системи суспільно-економічних відносин, що виникають між кредитором і позичальником, пов'язаних з наданням ресурсів і зворотнім погашенням зобов'язань, що виникають у зв'язку з цим, на умовах дотримання основних принципів кредитування.
3. У роботі запропоновано уточнене визначення проблемної кредитної заборгованості як сукупності простроченої заборгованості за кредитами, а також частини строкової та реструктуризованої заборгованості з ознаками проблемності щодо повернення, що пов'язані з недостатністю або відсутністю забезпечення за кредитом, наявністю негативної інформації про здатність боржника виконати свої зобов'язання відповідно до умов кредитної угоди. Запропонований підхід до визначення проблемної кредитної заборгованості дасть змогу банкам точніше враховувати та підсумовувати величину такої заборгованості, так як вона включає:
 - фактичну заборгованість, проблеми повернення за якою вже реалізувалися. Вона являє собою суму заборгованості, відображену в

бухгалтерському обліку на відповідних рахунках з обліку простроченої кредитної заборгованості;

- потенційну, терміни погашення по якій не настали, але в ході кредитного моніторингу було відмічено ознаки проблемності. Кількісно вона складається з відповідних частин строкової і пролонгованої заборгованості.

4. Обґрунтовано, що проблемний кредит являє собою кредит, який характеризується наявністю проблемної кредитної заборгованості, що виявляється через неповернення позичальником основної суми боргу та відсотків за користування кредитними коштами, або ідентифікацією кредитним спеціалістом інших ознак проблемності щодо повернення.
5. Проаналізовано та систематизовано за різними напрямками вплив проблемних кредитів на діяльність банків та позичальників-юридичних та фізичних осіб. Було виявлено, що проблемна заборгованість є негативним явищем для банку не лише з точки зору необхідності формування резервів. Зростання частки проблемних кредитів негативно позначається на результатах фінансової діяльності банків, створює певні труднощі для кредиторів і позичальників, ускладнює менеджмент банку, знижує довіру населення до банківської системи. Поряд з цим, запропоновано виділяти такі аспекти впливу: фінансовий, репутаційний, операційний, організаційний та регуляторний вплив. Для позичальників-юридичних осіб розкриття впливу проблемної заборгованості базується на виявленні негативних наслідків існування проблемної заборгованості у позичальника щодо погіршення показників його кредитоспроможності, конкурентоспроможності, а для позичальників-фізичних осіб – на дослідженні впливу боргової залежності на їх матеріальний та моральний стан.
6. За результатами дослідження зарубіжного досвіду управління проблемними активами встановлено, що у більшості країн світу переважно вдавалися до викупу проблемних кредитів державою (в особі спеціально створеного Агентства по управлінню проблемними активами), що пояснюється дієвістю

такого методу в умовах суттєвого перевищення рівня непрацюючих активів тієї критичної величини, з якою банки можуть впоратись самостійно (у переліку країн, які розглядались у дисертації, частка проблемних кредитів досягала 30-50% від сукупного кредитного портфелю банківської системи).

7. Визначено, що створення організації з акумулювання проблемних кредитів допомагає не лише очистити кредитний портфель банків, дозволивши їм зосередитися на розвитку основного бізнесу, але й забезпечує надання швидкої оцінки майбутніх втрат з використанням стресових сценаріїв розвитку подій; надає стимули для банків у короткі терміни очистити баланси від проблемних активів і рекапіталізуватися з використанням державних і приватних коштів, а також, дозволяє оперативно та своєчасно вживати заходи для розв'язання цієї проблеми, що дає змогу забезпечити ефективність вирішення проблеми загалом.

Висновки, рекомендації та пропозиції автора, що містяться у першому розділі, знайшли відображення в публікаціях автора [169, 173, 174, 175, 179, 182], наведених у списку використаних джерел.

8.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінювання рівня проблемності кредитних портфелів українських банків

Світова фінансово-економічна криза продемонструвала вразливість банківської системи України. Стабілізація банківської системи у посткризовий період значною мірою була досягнута коштом більш консервативної кредитної стратегії в умовах жорстких регулятивних вимог з боку НБУ, підвищеної схильності до мінімізації ризиків, зменшення обсягів кредитування, концентрації зусиль на погашенні боргів.

Ризики банківської діяльності в Україні залишаються все ще на високому рівні, а саме: зберігаються високі регуляторні і валютні ризики, значна концентрація виданих кредитів, низька якість активів, значний обсяг простроченої заборгованості за кредитними операціями, вкрай обмеженою є ресурсна база, слабкою – інституційна структура, недостатньо дієвою – політика реанімації проблемних банків за відсутності ринку проблемних боргів, а також нормативно-правова база залишається неефективною.

Іноземна банківська експансія була звичним явищем під час економічного зростання, яке ми спостерігали в останні роки до кризи 2008 р., та під час виходу з кризи, і починаючи з 2001 р. кількість банків з іноземним капіталом зросла з 22 до 54, у тому числі зі 100% іноземним капіталом – до 22.

Іноземний капітал займає дедалі важливіше місце в банківській системі України і фінансова криза стала індикатором, який дозволив визначити значення іноземних банків для економіки України. Розширення присутності іноземних банків, на думку Я. Белінської, Я. Жаліло [17] та інших науковців, мало низку позитивних наслідків для розвитку банківської системи України, зокрема:

- зростання кредитних вкладень в економіку при зниженні ціни кредиту;
- збільшення термінів кредитування, що життєво необхідно для іпотечного кредитування та кредитів в інноваційну галузь;
- сприяння вирішенню проблеми капіталізації банківської системи за рахунок отримання ресурсів від материнської компанії, що водночас сприяло підтриманню платіжного балансу і припливу іноземної валюти в країну;
- посилення ефективної конкуренції на ринку банківських послуг і розширення спектру якісних банківських продуктів;
- поліпшення диверсифікації ризиків завдяки застосуванню новітніх технологій їх страхування;
- активніший перехід до міжнародних стандартів нагляду і регулювання банківської практики;
- підвищення кваліфікації банківських працівників;
- створення якісно нового фінансово-економічного середовища;
- покращення фінансового та організаційного менеджменту банку;
- здешевлення вартості фінансових ресурсів;
- впровадження міжнародного досвіду ведення банківського бізнесу;
- використання новітніх банківських технологій;
- покращення якості обслуговування клієнтів;
- запровадження міжнародного досвіду фінансового оздоровлення, реорганізації та реструктуризації банків, що набуває важливого значення в умовах майбутніх об'єднань, поглинань і злиттів банківських установ.

Особливістю присутності іноземного капіталу у банківському секторі України є те, що він може бути представлений як частково, так і повністю.

Динаміку кількості банківських установ з іноземними інвестиціями та частку таких інвестицій в українській банківській системі відображено на рис. 2.1.

У повній власності (100% статутного капіталу) іноземних інвесторів перебуває близько 12 % (21 банк) від загальної кількості банків, які мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій. Як бачимо з рис. 2.1, за останні 8 років кількість банків, що має у структурі власників іноземного

інвестора, зростає більше як 2 рази із 23 станом на початок 2006 р. до 50 банків станом на 01.12.2013 року. Частка іноземного капіталу починаючи з 2005 року виросла із 9,6 % до 41,9 % станом на 01.01.2012 р. (у 4,35 рази), що дає підстави констатувати, що позиції іноземного капіталу посилювались і це підвищувало залежність банківської системи України від іноземних інвесторів. А станом на 01.12.2013 р. частка іноземного капіталу зменшилась до 33,7 %.

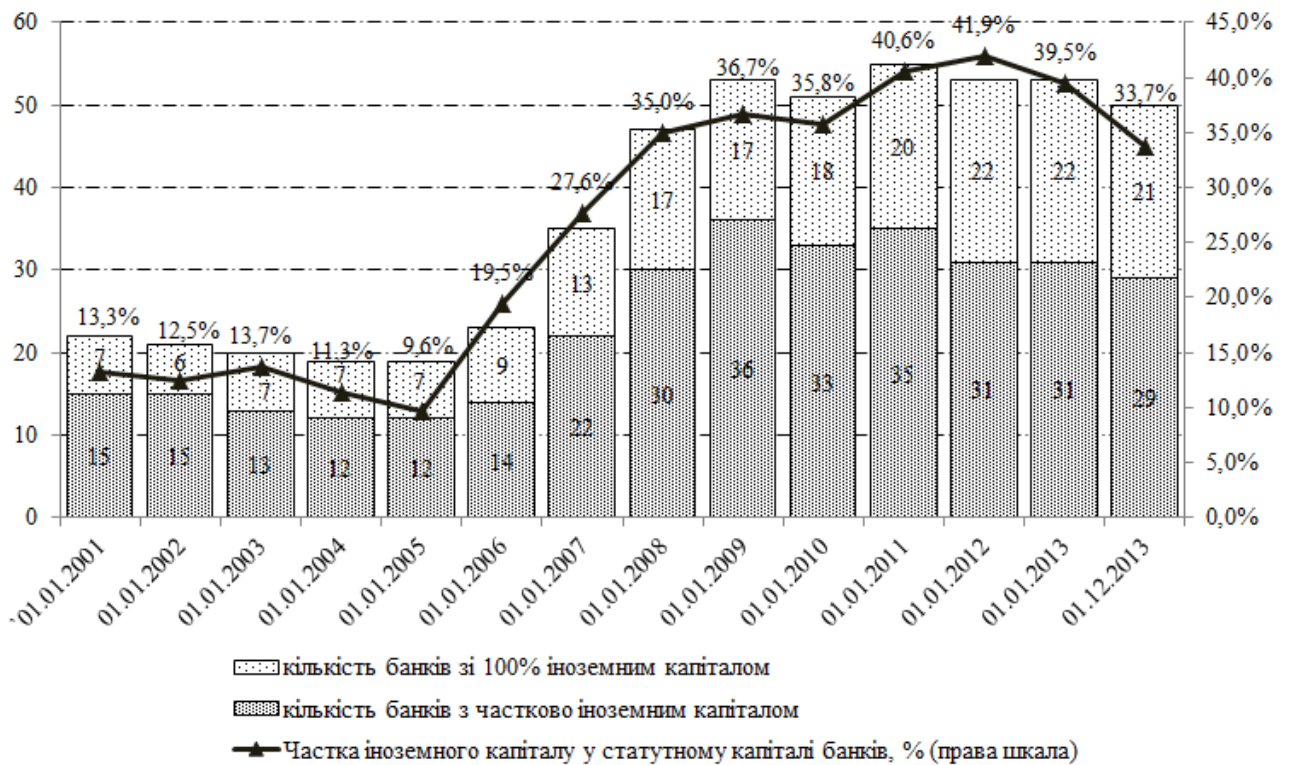

Рис. 2.1. Динаміка обсягу іноземного капіталу в українській банківській системі за період 2001-2013 рр.

Джерело: складено автором на основі даних НБУ [92]

Стосовно реальних змін, які вже відбулися під впливом іноземного капіталу, слід зазначити, що прихід іноземного капіталу в банківський сектор призвів до стрімкого розширення пропозиції кредитних ресурсів. За період 2005-2008 рр. кредитний портфель банківської системи України збільшувався щонайменше на 50 % щороку (рис.2.2).

Статистичні дані діяльності банків України засвідчують, що до 2008 р. простежувалась стійка тенденція до зниження частки проблемних кредитів у кредитному портфелі та спостерігалось значне поліпшення структури кредитного

портфелю вітчизняних банківських установ, і на початок 2008 р. проблемні кредити становили всього 1,3 % від загального обсягу кредитного портфелю банків, а в абсолютному вираженні це складало 6,4 млрд. грн.

Рис. 2.2. Динаміка обсягів кредитного портфелю та частки простроченої заборгованості по банківській системі України за період 2005-2013 рр.

Джерело: розроблено автором на основі даних НБУ [92]

Фінансова криза 2008 року призвела до стрімкого зростання проблемної заборгованості. Згідно зі статистикою НБУ, період найбільш активного зростання простроченої заборгованості припадає на 2009 рік, за цей період її рівень збільшився у 3,9 рази. Це було пов'язано як з ростом абсолютної суми простроченої заборгованості, так як частка в загальному кредитному портфелі банків зросла на 7,1 п.п. – до 9,4% порівняно з 2,3 % на кінець 2008 року, так і з поступовим зменшенням обсягу кредитного портфелю внаслідок практично повного призупинення видачі нових кредитів.

За результатами 2010 р. певною мірою через ефект високої бази порівняння, а також унаслідок поліпшення економічної ситуації темп зростання залишків за простроченими кредитами сповільнився до 21,3%. Проте їхня питома вага продовжувала зростати, сягнувши свого найбільшого значення у листопаді 2010 р. – 14,0 %. Приріст прострочених кредитів резидентів після листопада 2010 р. практично припинився. Це можна пояснити, з однієї сторони, початком стабілізації економіки, а з іншої сторони – активізацією угод по продажу кредитних портфелів і першими кроками банків у напрямку відновлення

кредитування (з II півр. 2010 р. кредитний портфель почав поступово рости). При цьому найбільш активно нарощували кредитний портфель банки з українським капіталом, які входять до складу фінансово-промислових груп [22, с.59].

У 2011 р. більш високі вимоги до позичальників і посилення банками роботи з оцінки ризиків стримували зростання простроченої заборгованості за кредитами. Упродовж року динаміка прострочених кредитів була різноспрямованою, але у цілому за результатами 2011 р. залишки за простроченими кредитами скоротилися на 5,6 млрд. грн. або на 6,5 %, і на 01.01.2012 р. становили 79,3 млрд. грн. Станом на 01.12.2013 р. значення цього становило 74,2 млрд. грн. та 8,3 % у відносному вираженні.

Якщо розглядати динаміку кредитування в Україні загалом, то можна сказати, що раніше спостерігалась висхідна тенденція кредитування юридичних та фізичних осіб, пік якої припадав на 2008 рік, а 2009 рік характеризувався призупиненням темпів зростання наданих кредитів (рис.2.3).

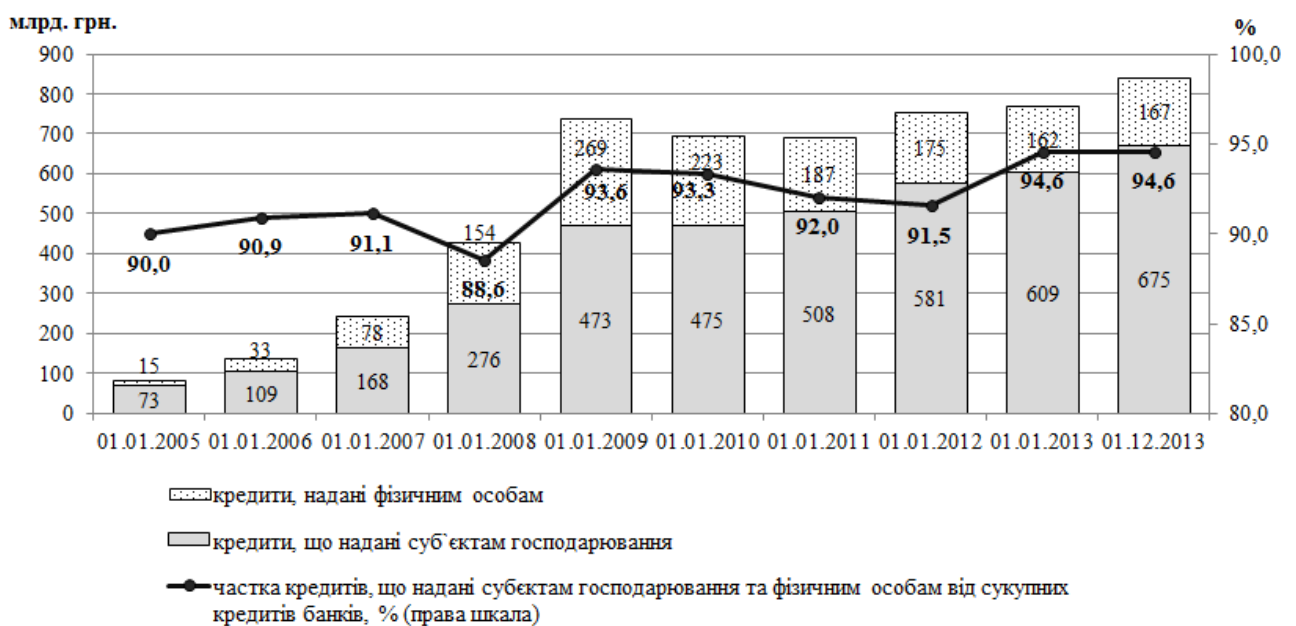

Рис.2.3. Динаміка кредитів, що надані банками суб'єктам господарювання та фізичним особам в Україні за період 2005-2013 рр.

Джерело: розроблено автором на основі даних [92]

Якщо у 2008 р. залишки за кредитами, наданими в економіку, зросли на 72,0 %, то за підсумками 2009 р. відбулось скорочення кредитування економіки на

1,5 % як один із найбільш негативних наслідків фінансової кризи і водночас чинник її поглиблення. При цьому найбільше скорочення кредитування відбулось у секторі домашніх господарств. Як видно з рис.2.3., на кредити надані юридичним і фізичним особам припадає близько 90 % загального обсягу наданих кредитів, і, ми вважаємо, що найбільшою мірою проблеми у діяльності цих секторів економіки спровокували стрімке зростання простроченої заборгованості за кредитами банків у кризовий період. Але надалі при розгляді та оцінці проблемних кредитів зосередимось на кредитах, наданих суб'єктам господарювання, тому що Національний банк України не оприлюднює дані щодо простроченої заборгованості фізичних осіб по банківській системі. І негативним фактором є те, що НБУ не показує якісну структуру кредитного портфелю банківської системи, тобто розподіл кредитних операцій на категорії якості кредиту, на відміну від Центрального банку РФ, на офіційному сайті якого подібні дані є у вільному доступі.

Зважаючи на значну питому вагу в загальній сумі простроченої заборгованості, найсуттєвіший вплив на знижувальний тренд прострочених кредитів у період подолання кризових явищ здійснював сектор нефінансових корпорацій. За 2011 рік залишки за простроченими кредитами сектору скоротилися на 10,8 млрд. грн., або на 16,5%, і станом на 01.01.2012 р. становили 54,7 млрд. грн. (рис.2.4). Але протягом 2012-2013 рр. даний показник залишався на стабільно високому рівні – близько 55 млрд. грн., що не є позитивною тенденцією кредитної діяльності банків в Україні.

За строками найбільше скорочення за результатами 2011 р. спостерігалось за простроченими кредитами до 1 року – на 6,0 млрд. грн. або на 23,8 %, та від 1 року до 5 років – на 5,9 млрд. грн. або на 16,3 % (рис.2.4). Прострочені кредити нефінансових корпорацій зі строком понад 5 років зросли на 1,1 млрд. грн. або на 26,0 %. Протягом 2012-2013 рр. різких змін у динаміці даних показників не спостерігалось, проте, станом на кінець 2013 р. у порівнянні з показниками станом на кінець 2012 р. залишки за простроченими кредитами терміном до 1 року – збільшились на 17 % і досягли 21,7 млрд. грн., терміном більше 5 років –

зросли на 9 % до 6,5 млрд.грн., а терміном від 1 року до 5 років – зменшилися на 2 % до 27,0 млрд. грн.

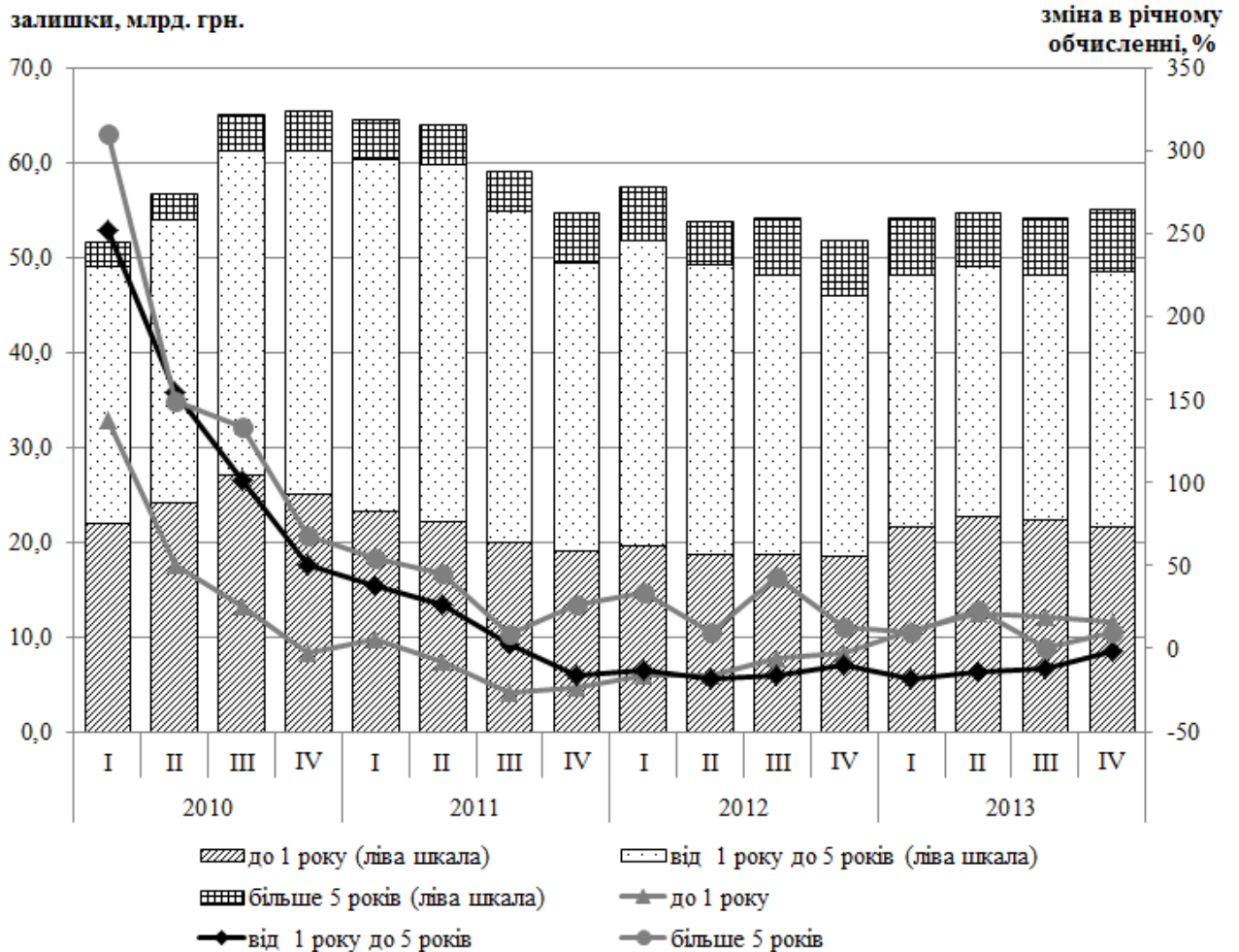

Рис.2.4. Динаміка прострочених кредитів нефінансових корпорацій за строками в Україні за період 2010-2013 рр.

Джерело: складено автором на основі даних НБУ [92]

У розрізі валют за результатами 2011 р. більшою мірою зменшилися прострочені кредити в іноземній валюті – на 7,7 млрд. грн. або на 23,3 %, – до 25,4 млрд.грн., а їхня частка в загальній сумі прострочених кредитів нефінансових корпорацій скоротилася на 4,1 п.п. – до 46,4 % (рис. 2.5). Прострочені кредити в національній валюті за період 2011 р. скоротилися на 3,1 млрд. грн. або на 9,6 %, і станом на 01.01.2012 р. становили 29,4 млрд. грн. Протягом 2012-2013 рр. динаміка зміни прострочених кредитів нефінансових корпорацій у національній валюті була зростаючою та за результатом 2013 р. цей показник збільшився на 16

% і досяг 37,6 млрд.грн., а динаміка зміни прострочених кредитів нефінансових корпорацій в іноземній валюті була спадаючою та за результатом 2013 р. цей показник зменшився на 10 % і досяг 17,5 млрд.грн. (рис. 2.5).

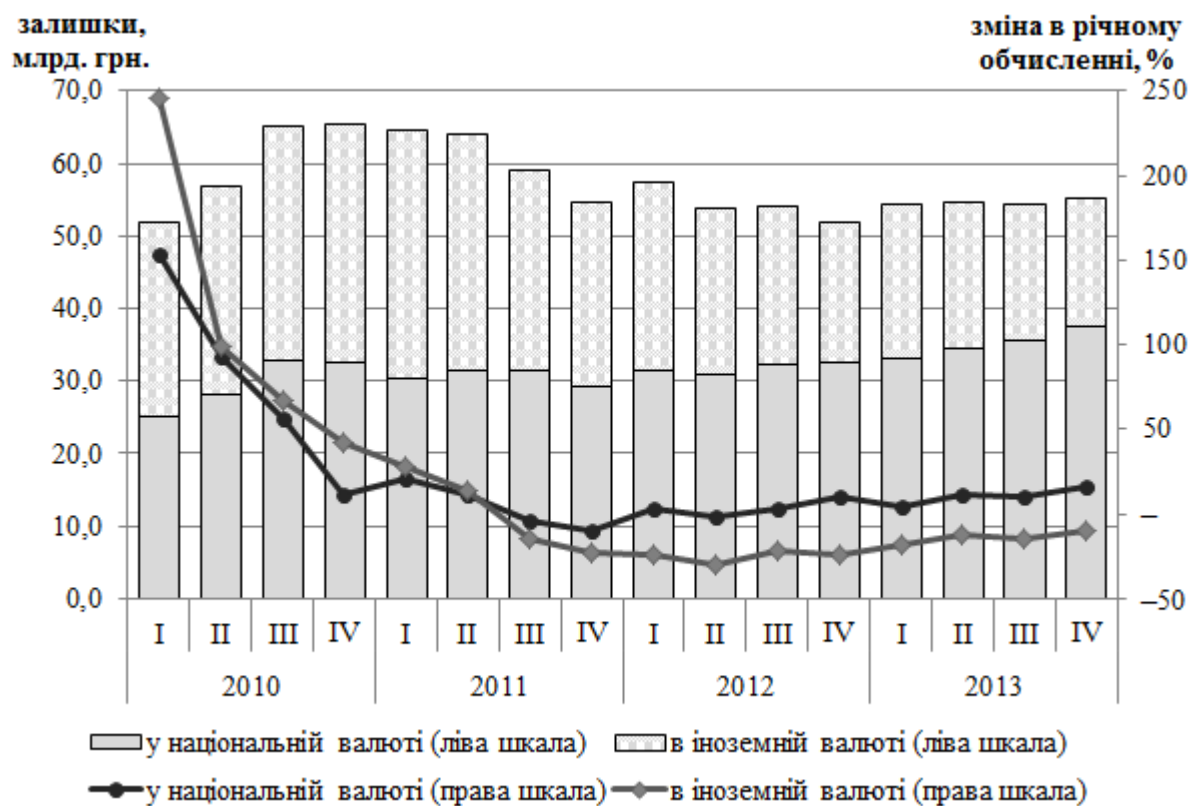

Рис. 2.5. Динаміка прострочених кредитів нефінансових корпорацій в Україні у розрізі валют за період 2010-2013 рр.

Джерело: розроблено автором на основі даних НБУ [92]

За результатами 2011 р. за видами економічної діяльності понад половину скорочення загальної суми прострочених кредитів на 6,4 млрд. грн. по сектору нефінансових корпорацій забезпечили підприємства торгівлі (табл. 2.1). Зменшення прострочених кредитів відбулося майже за всіма видами економічної діяльності, окрім операцій із нерухомим майном, рибальства, надання комунальних та індивідуальних послуг, виробництва електроенергії, газу та води, діяльності готелів та ресторанів, де приріст заборгованості коливався в межах від 1,6 до 23,6% [22]. Далі спостерігалась відносно стабільна динаміка прострочених кредитів, тобто в абсолютному вираженні серйозних змін не відбулось.

На сьогодні точні дані про реальний обсяг проблемних кредитів, сформованих в українській банківській системі, відсутні. На нашу думку, офіційна статистика, яку оприлюднює НБУ, не показує об'єктивної картини про поточний рівень проблемних кредитів банків. Банками не враховується величина проблемних кредитів, які по суті можуть являтися вже простроченими і перевищують офіційний показник як мінімум у 2 рази, а в деяких банках – і більше, а також банки можуть занижувати показники існуючої простроченої заборгованості.

Таблиця 2.1

Прострочені кредити, надані нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності за період 2009-2013 рр.

Види економічної діяльності	Залишки за простроченими кредитами станом на кінець року, млрд. грн.					Зміна в річному обчисленні, %			
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
сільське господарство	3,2	3,3	2,5	2,5	2,4	3,1	-24,2	0,0	-4,0
промисловість	11,5	16,6	14,6	13,2	15,5	44,3	-12,0	-9,6	17,4
будівництво	6	7,8	6,3	5,6	5,3	30,0	-19,2	-11,1	-5,4
торгівля	20,5	24,3	17,9	20,3	21,3	18,5	-26,3	13,4	4,9
інші види економічної діяльності	11,2	13,6	13,4	10,4	10,7	21,4	-1,5	-22,4	2,9
Усього	52,4	65,6	54,7	52,0	55,2	25,2	-16,6	-4,9	6,2

Джерело: складено автором за даними НБУ [92]

Це обумовлено тим, що банки з певних причин не зацікавлені у відображенні у звітності, яку вони подають, даних про дійсну якість виданих ними позик. Представлення у звітності наявних на балансі проблемних і прострочених кредитів може викликати недовіру до банків зі сторони їх кредиторів, призвести до втрати клієнтів і незапланованого відтоку кредитних ресурсів, ускладнення доступу до міжбанківського кредитування, погіршення показників звітності, і, в результаті, до застосування санкцій зі сторони НБУ.

Тому українські банки схильні до прикрашання балансу приховуючи достовірну інформацію про прострочену заборгованість. Частина такої

заборгованості продається компаніям, грошові кошти на придбання проблемних боргів яким надаються цими ж самими банками.

Також про рівень проблемності кредитних портфелів банків можна робити висновки і за величиною резервів, сформованих на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями і відображених у балансах банків та за коефіцієнтом забезпечення резервами кредитних вкладень. Тому, важливою причиною, по якій банки воліють приховувати наявні у них проблемні кредити, є пряма залежність між якістю кредитів і розрахунковим розміром резерву на покриття можливих втрат за ними. Чим нижче якість кредитних операцій, тим більший розмір резерву, який банк зобов'язаний сформувати. А це, у свою чергу, означає для банку збільшення частки активів, які не приносять дохід, збільшення витрат у звітному періоді і зниження прибутку, що направляється на розвиток банку і виплату дивідендів акціонерам.

Класифікація кредитних операцій українськими банками здійснюється в залежності від фінансового стану позичальника, обслуговування заборгованості за основним боргом і відсотками, рівня забезпечення кредитної операції. Резерв під конкретну кредитну операцію розраховується на основі категорії цієї кредитної операції, прийнятого забезпечення по ній і коефіцієнта резервування. Оцінку обслуговування позичальником боргу банки проводять щомісяця.

Коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень характеризує якість кредитного портфелю банку, а також необхідний середній розмір резервів на кожну одиницю виданих кредитів. Позитивною динамікою показника є зниження його значення. За даними НБУ до 2008 р. простежувалась тенденція до зниження коефіцієнту забезпечення резервами кредитних вкладень, але фінансова криза 2008 р. призвела до стрімкого зростання цього коефіцієнту, і період найбільш активного зростання обсягів резервів, сформованих на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями приходить на 2009 рік, за цей період їх рівень збільшився у 2,2 рази по банківській системі України (табл.2.2). Це було пов'язано з ростом абсолютної суми нестандартних кредитів та з поступовим зменшенням обсягів кредитування. За даними НБУ, станом на 01.10.2013 р.

сукупні резерви під знецінення позик 178 банків склали 127,2 млрд. грн., або 14,8%, а сукупні резерви 17 найбільших банків – 93,7 млрд. грн. або 19,4% по відношенню до самої заборгованості за кредитами, що свідчить про збереження низької якості кредитного портфелю банківської системи України.

Таблиця 2.2

Динаміка загального обсягу резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями по банківській системі та по I групі найбільших банків України за період 01.01.2005 – 01.10.2013 рр.

Станом на	Всього по банках України			Всього по I групі найбільших банків України		
	кредити надані, млн. грн.	резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, млн. грн.	Коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень, %	кредити надані, млн. грн.	резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, млн. грн.	Коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень, %
01.01.2005	97 197	6 367	6,6	47 890	3 773	7,9
01.01.2006	156 385	8 328	5,3	84 689	5 250	6,2
01.01.2007	269 294	12 246	4,5	160 925	8 250	5,1
01.01.2008	485 368	18 477	3,8	291 769	12 104	4,1
01.01.2009	792 244	44 502	5,6	521 997	31 748	6,1
01.01.2010	747 348	99 238	13,3	526 177	76 486	14,5
01.01.2011	755 030	112 965	15,0	524 602	96 131	18,3
01.01.2012	825 320	118 941	14,4	570 967	108 153	18,9
01.01.2013	815 327	132 105	16,2	444 254	94 977	21,4
01.10.2013	860 094	127 199	14,8	484 098	93 714	19,4

Джерело: розрахунки автора за даними НБУ [253]

Офіційні дані по резервах під кредити не відображають повною мірою якість банківських кредитних портфелів. Менеджменту банків не вигідно визнавати існування проблемної заборгованості, оскільки, згідно з нормативами НБУ, вона повинна покриватися адекватними резервами. Формування резервів у великих розмірах призводить до виникнення збитків, які акціонери банків змушені компенсувати збільшенням статутного капіталу.

За оцінками аналітиків рівень проблемної заборгованості в деяких великих банках становить 30, 40 і навіть більше 50 %. А в середньому по банківській

системі рівень проблемних кредитів становить не менше третини кредитного портфеля. Але у всіх точках часового ряду створені резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями покривали прострочену заборгованість за кредитами, зокрема за період 01.01.2005-01.01.2009 рр. – більш ніж у 2 рази, а у період подолання наслідків кризових явищ з 2009 року відношення резерву до простроченої заборгованості за кредитами становило близько 1,33-1,82, тобто 133-182 % (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка показника покриття простроченої заборгованості резервами на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями по банківській системі України за період 01.01.2005 – 01.10.2013 рр.

Станом на	Прострочена заборгованість за кредитами, млн. грн.	Резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, млн. грн.	Покриття простроченої заборгованості резервами
01.01.2005	3 145	6 367	2,02
01.01.2006	3 379	8 328	2,47
01.01.2007	4 456	12 246	2,75
01.01.2008	6 357	18 477	2,91
01.01.2009	18 015	44 502	2,47
01.01.2010	69 935	99 238	1,42
01.01.2011	84 851	112 965	1,33
01.01.2012	79 292	118 941	1,50
01.01.2013	72 520	132 105	1,82
01.10.2013	74681	127 199	1,70

Джерело: розрахунки автора за даними НБУ [253]

Для того щоб якісно оцінити межі зростання резервів під прострочені кредити для банківської системи України розглянемо певні залежності (рис. 2.6, рис. 2.7, рис. 2.8). На основі фактичних офіційних квартальних даних НБУ щодо основних показників діяльності банків за період 01.01.2005-01.10.2013 рр. побудовано лінію тренду залежності показника покриття резервами кредитних вкладень від частки прострочених кредитів у кредитному портфелі банків, і, в даному випадку видно, що збільшення частки прострочених кредитів призводить

до росту показника покриття резервами кредитних вкладень; коефіцієнт достовірності апроксимації R^2 , який показує ступінь відповідності трендової моделі вихідним даним, становить 0,9927.

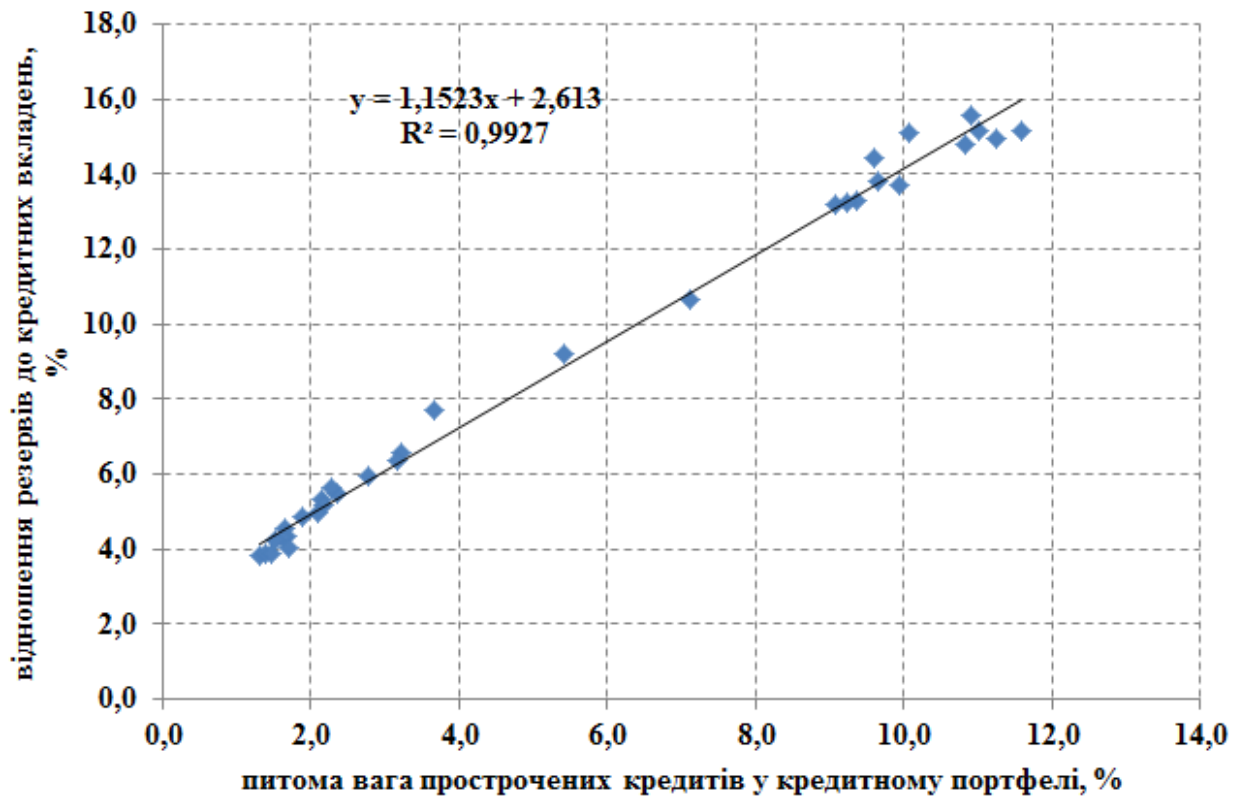

Рис. 2.6. Кореляційний зв'язок між показником покриття резервами кредитних вкладень та часткою прострочених кредитів у кредитному портфелі банків в Україні за період 01.01.2005-01.10.2013 рр.

Джерело: розраховано автором на основі офіційних кварталних даних НБУ [253]

На рис. 2.7 представлено продовжену лінію тренду на основі вже наведених вище даних, що використовувались для побудови попереднього графіку. Припустимо, що внутрішня структура портфелю проблемних кредитів (співвідношення сумнівних та безнадійних кредитів) та портфелю кредитів із добрим та задовільним станом обслуговування боргу (співвідношення стандартних, під контролем та субстандартних кредитів) не змінюється суттєво. За таких умов очікуване значення показника покриття резервами кредитних вкладень, за 30% рівня частки прострочених кредитів, буде складати близько 37 %. Вибір 30% частки проблемних кредитів як критичної межі

обумовлено тим, що більшість експертів визначає саме такий рівень проблемних активів тривожним сигналом для банківської системи [190].

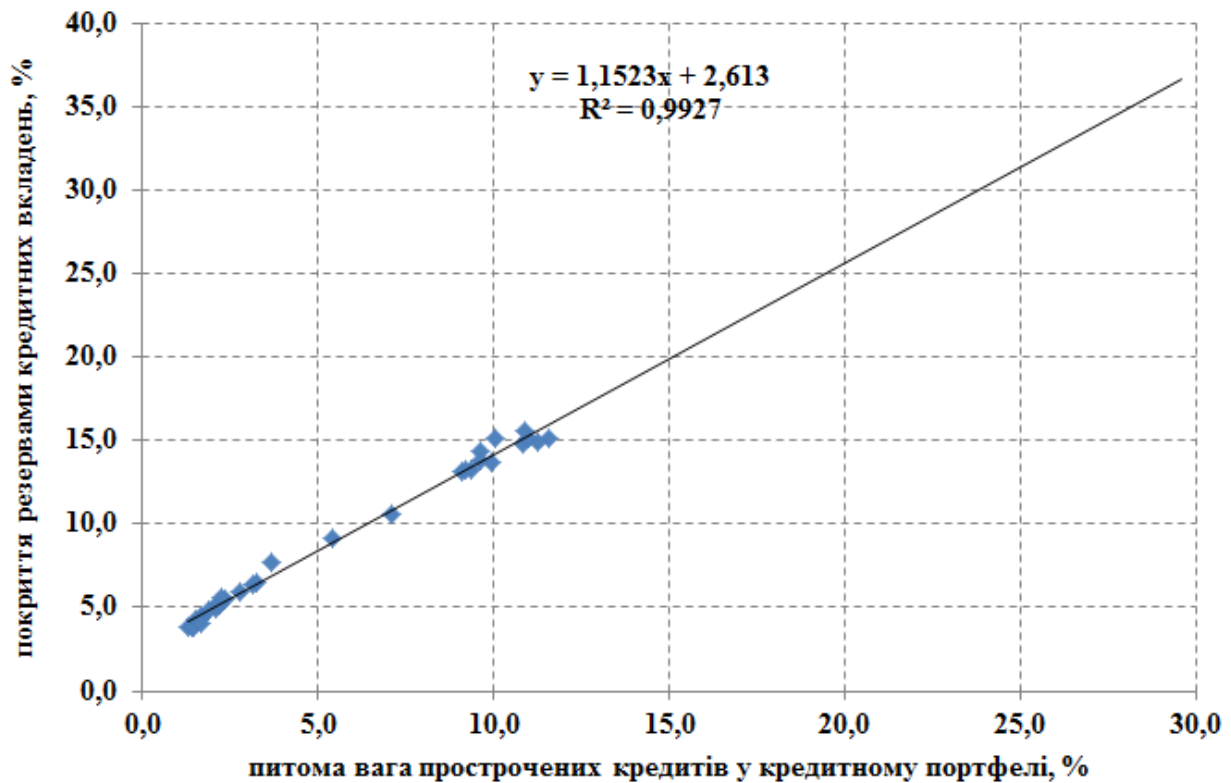

Рис. 2.7. Регресійна лінія тренду залежності показника покриття резервами кредитних вкладень від частки прострочених кредитів у кредитному портфелі банків в Україні за період 01.01.2005-01.10.2013 рр.

Джерело: розраховано автором на основі офіційних квартальних даних НБУ [253]

Для глибшого аналізу меж зростання резервів під прострочені кредити для банківської системи розрахуємо для аналізованого періоду коефіцієнти забезпечення резервами простроченої заборгованості за кредитними операціями, та дослідимо залежність цього показника від частки проблемних кредитів у загальному кредитному портфелі. Як видно з рис. 2.8, вказана залежність описується гіперболою з мінімальним значенням відношення резерву до простроченої заборгованості за кредитними операціями на рівні одиниці, що буде досягнуто за ситуації, коли частка проблемних кредитів дорівнює 100%. Відповідно, наведена залежність може слугувати як інструмент визначення адекватності політики формування резервів під прострочені кредити для окремих

банків, так і підходом до визначення можливих обсягів зміни резервів залежно від частки прострочених кредитів. Також, за допомогою цього інструменту можна розрахувати обсяг недосформованих резервів у банківській системі – на основі застосування оцінок міжнародних організацій та міжнародних рейтингових агенцій щодо реальної частки проблемних кредитів у банківській системі України.

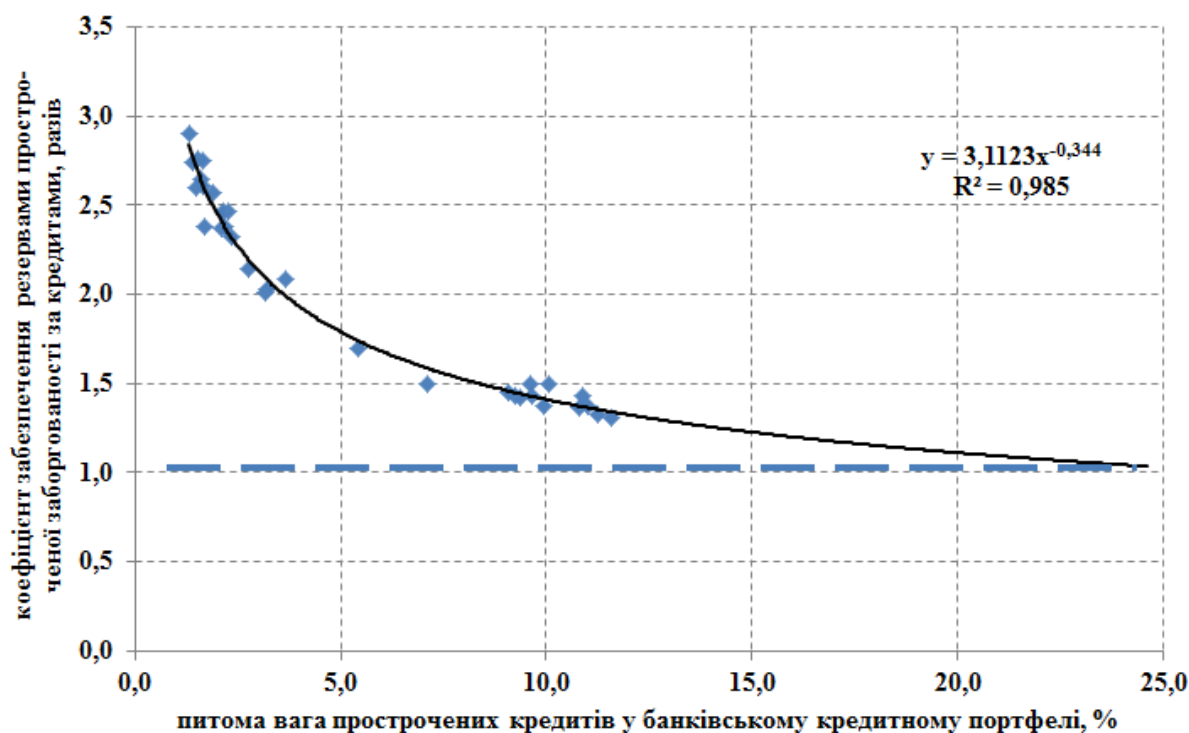

Рис. 2.8. Залежність коефіцієнту покриття резервами простроченої заборгованості за кредитами від частки прострочених кредитів у кредитному портфелі банків за період 01.01.2005-01.10.2013 рр.

Джерело: складено і розраховано автором на основі офіційних кварталних даних НБУ [253]

Значне збільшення резервів під кредитні операції за 2008-2009 рр. викликане погіршенням якості кредитних портфелів банків, а точніше, зростанням проблемної заборгованості за кредитами. Остання, у свою чергу, була сформована як під впливом макроекономічних чинників, так і в результаті відсутності в докризовий період ефективних систем ризик-менеджменту в українських банківських установах.

Якщо звернути увагу на ситуацію з проблемними кредитами, яку

спричинила світова фінансова криза в окремих країнах з перехідною економікою, то дані щодо частки проблемних кредитів у цих країнах та тенденції по їх стрімкому зростанню у період 2008-2011 рр. представлені на рис.2.9.

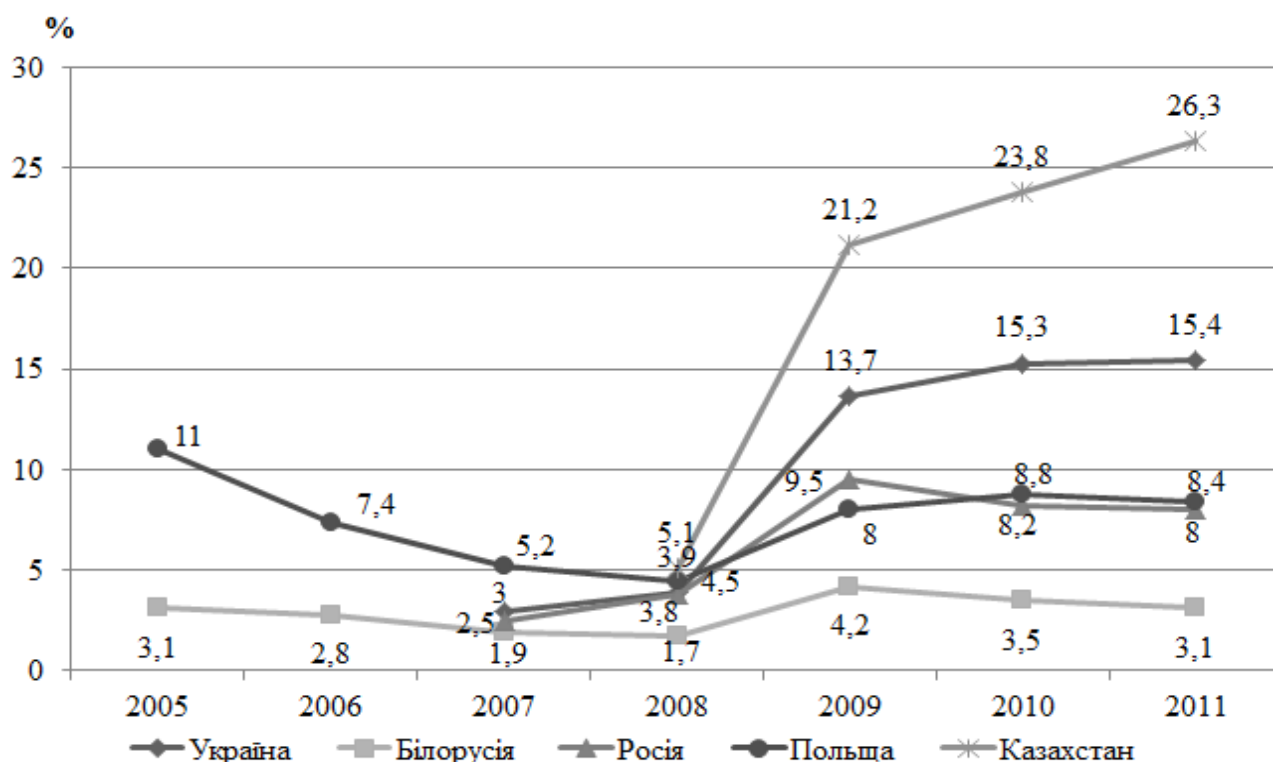

Рис. 2.9. Проблемні кредити в окремих країнах з перехідною економікою як % від загальної суми кредитів

Джерело: складено автором на основі даних Світового банку [251]

За даними Світового банку з рис. 2.9. видно, що у 2008 р. ситуація з проблемними кредитами в Україні, Росії, Польщі та Казахстані була схожою, так як частка цих кредитів була в межах 3,8-5,1 %. Але внаслідок кризових явищ та стрімкого зростання проблемної заборгованості за кредитами за результатами 2011 р. у Казахстані проблемні кредити становлять 26,3 %, що є найбільшим показником серед аналізованих країн. Частка проблемних кредитів в Україні у 2011 р. зросла до 15,4 % за даними Світового банку, але цей показник є більшим на 5,8 % у порівнянні з даними, які оприлюднює НБУ, що, у свою чергу, свідчить про непрозорість ситуації з проблемними кредитами банків у державі. У Росії та Польщі проблемні кредити внаслідок кризи зросли приблизно у 2 рази. У Білорусії ситуація з проблемною кредитною заборгованістю виявилась

найстабільнішою і за результатами 2011 р. проблемні кредити становлять лише 3,1 % від суми виданих кредитів.

На основі даних НБУ можна відмітити, що внаслідок кризових явищ, дохідність банківської системи України мала тенденцію до зниження, і збиток за 2009 рік становив 38 450 млн. грн., за 2010 рік – 13 027 млн. грн., за 2011 рік – 7 708 млн. грн. На відміну від негативних результатів 2009-2011 рр., за 11 місяців 2013 р. банківська система України продемонструвала позитивний фінансовий результат, який дорівнював 2 401 млн. грн. Поступовий вихід на прибуткову діяльність пов'язаний із адекватним формуванням банками резервів під проблемну заборгованість.

Однак, з метою комплексного підходу до управління проблемними кредитами банку, на основі аналізу тенденцій розвитку банківської системи України та сучасної практики управління проблемною заборгованістю важливим завданням є визначення системи управління проблемною заборгованістю банку, яка має включати, зокрема, функціональну та організаційну складові, що визначають особливості врегулювання ситуації з проблемною заборгованістю, зокрема, визначення методів управління проблемними кредитами залежно від встановлених банком цілей та його фінансового стану, що дозволить обирати ефективні методи управління проблемними кредитами за конкретних умов.

2.2. Заходи НБУ з управління проблемними кредитами з метою обмеження негативного впливу на банківський сектор України

Внаслідок простоти отримання кредитів та широкої реклами, обсяг наданих банками кредитів за 2 роки до кризи зріс майже у 3 рази. За даними НБУ станом на 01.01.2008 р. 52 % загального обсягу кредитного портфеля припадало на кредити, надані в іноземній валюті. Це було передусім пов'язано з більш низькими процентними ставками за кредитами в іноземній валюті порівняно з національною, нерозвиненістю вітчизняної фінансової системи, яка все ще не

може гідно конкурувати із зовнішніми ринками як в частині обсягів наявних кредитних ресурсів, так і строків, на які вони можуть бути надані позичальникам. Також для більшості українців іноземна валюта (долар США і пізніше євро) протягом тривалого часу залишалася основним засобом заощадження та накопичення капіталу, оскільки, починаючи з 2000 р., курс долара США по відношенню до гривні змінювався ненабагато: від 5,44 грн. за дол. США у 2000 р. до 4,85 грн. за дол. США у середині 2008 р.

Кредити, надані фізичним особам, протягом 2006-2007 рр. зростали швидшими темпами, ніж кредити, надані суб'єктам господарювання (3,5 рази порівняно з 2,8). Разом з тим більшість кредитів, наданих фізичним особам, – були кредити на придбання товарів іноземного виробництва. НБУ розумів, що стрімке зростання обсягів кредитів, наданих фізичним особам, і відповідне зростання частки таких кредитів у загальній сумі кредитів, що спостерігалось протягом останніх років у докризовий період, у будь-який момент могло стати серйозним випробуванням для банків, оскільки населення є економічно незахищеним прошарком з точки зору стабільності отримання доходів.

Як відомо, проблемні кредити негативно впливають на структуру балансу банків та якість кредитних портфелів, погіршують ефективність банківської діяльності, ускладнюють процес управління фінансовими потоками, знижують довіру вкладників та інвесторів до банківської системи, зменшують можливості фінансування реального сектору економіки країни. Доходи від кредитування є істотною частиною дохідної складової банківського бізнесу. Збільшення числа кредитів, що не приносять дохід, призвело до того, що діяльність великої кількості українських банків у посткризовий період була збитковою.

Результати 2011 року показали позитивну динаміку прибутковості, тому що банки відновили кредитування реального сектору економіки. Хоча система все ще потерпала від збитків, вони скоротилися відносно 2010 р. на 40,8% до 7,708 млрд. грн. Поліпшення прибутковості торкнулося всієї системи. При цьому 144 банки - 83% - оголосили про прибутки, а найбільша частка збитків - 53% - припала тільки на дві фінансові установи - Укрсиббанк і Укргазбанк.

Одним із заходів, спрямованих на нейтралізацію впливу фінансової кризи та забезпечення стабільності банківської системи, було передбачене постановою Правління НБУ від 11.10.2008 р. № 319 "Про додаткові заходи щодо діяльності банків" [111] обмеження обсягів кредитів, що можуть надаватися банками в іноземній валюті контрагентам, які не мають валютної виручки.

Заборгованість за кредитами суб'єктів господарювання за жовтень-грудень 2008 р. у національній валюті зросла на 27 млрд. грн., або на 14%. В іноземній валюті обсяг кредитів суб'єктам господарювання скоротився на 2,5 млрд. дол. США, або на 7%. За останні три місяці 2008 р. скоротилися й обсяги кредитів, наданих фізичним особам: у національній валюті – майже на 3 млрд. грн. (4%) і в іноземній валюті – на 1,1 млрд. дол. США (4%). Унаслідок девальвації гривні щодо долара США та євро зменшилася спроможність позичальників погашати свою заборгованість перед банками, насамперед за валютними кредитами, що спричинило зростання проблемних кредитів у фізичних осіб.

З метою більш виваженого підходу громадян до питання про отримання кредиту, НБУ було підготовлено і розміщено на офіційній сторінці в мережі Інтернет Пам'ятку позичальника банку за споживчим кредитом, у якій особлива увага зверталася на ризики, пов'язані з отриманням кредиту в іноземній валюті. Банки зобов'язані були розмістити цю Пам'ятку у місцях здійснення операцій споживчого кредитування, щоб позичальники могли з нею ознайомитися.

У листопаді 2008 р. започатковано проведення НБУ валютних аукціонів. Постановою Правління НБУ від 13.11.2008 № 377 затверджено Тимчасове положення з їх проведення [122]. З метою забезпечення прозорості стратегії щодо інтервенцій НБУ та більш ефективного функціонування міжбанківського валютного ринку України запроваджено механізм валютних аукціонів (постанова Правління НБУ від 29.12.2008 №469) [113], завдяки яким позичальники, які мають непогашені кредити в іноземній валюті, отримали змогу придбати валюту для погашення чергових виплат за кредитними договорами за зниженим курсом. З 27.02.2009 р. НБУ почав проводити цільові валютні аукціони для задоволення потреб позичальників-фізичних осіб з метою погашення ними заборгованості за

кредитами, отриманими в американській валюті.

У цей самий період постановою Правління НБУ від 01.12.2008 р. № 406 було внесено зміни до Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [115], згідно з якими:

- суттєво підвищено нормативи обов'язкового резервування. У тому числі, введено 50 та 100 відсоткові нормативи (залежно від категорії кредитної операції) резервування за кредитами в іноземній валюті для позичальників, які не мають підтверджених джерел надходження валютної виручки. Ця вимога до мінімуму обмежила коло потенційних позичальників валютних кредитів і зробила їх економічно не вигідними для банків;
- посилено вимоги щодо оцінки фінансового стану позичальників – фізичних та юридичних осіб, у кредитних договорах з якими немає письмової згоди на збір, зберігання, використання та поширення через бюро кредитних історій інформації про них;
- підвищено вимоги щодо якості прийнятого забезпечення.

Цією постановою банки було зобов'язано резервувати кошти на окремому рахунку в НБУ у розмірі резерву, сформованого за кредитними операціями з позичальниками, у яких немає джерел надходжень валютної виручки. Запроваджені зміни сприяли стримуванню видачі нових кредитів в іноземній валюті, підвищенню якості та ліквідності застави, що приймається банками під забезпечення за кредитами, а також формуванню достатніх обсягів резервів.

Постановою Правління НБУ від 04.12.2008 р. № 413 "Про окремі питання діяльності банків" [130] були визначені подальші кроки НБУ, спрямовані на забезпечення стабільної роботи банків, зокрема банкам рекомендовано зменшити процентні ставки за кредитами, наданими в іноземній валюті, з урахуванням якості стану обслуговування позичальниками заборгованості за основним боргом та відсотками/комісіями за ним, а також стану дохідності банку, з метою зниження ризиків невиконання позичальниками своїх зобов'язань за кредитами.

Враховуючи складнощі з погашенням кредитів, наданих банками

підприємствам-товаровиробникам, НБУ прийняв рішення про надання банкам змоги послабити вимоги до таких позичальників, зокрема, банкам було дозволено самостійно та на власний ризик приймати рішення про пролонгацію кредитів, наданих товаровиробникам, і до 01.10.2009 р. визначати клас позичальників без урахування факту такої пролонгації відповідно до вимог Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитами банків за умови, що їх фінансова діяльність є задовільною [46, с.38].

У 2009 р. існувала нагальна необхідність вжиття низки оперативних заходів зі сторони НБУ для мінімізації негативних проявів світової фінансово-банківської кризи, забезпечення необхідного рівня ліквідності банківської системи, зниження рівня ризиків банків за кредитними операціями, запровадження жорстких обмежень на здійснення спекулятивних операцій з іноземною валютою та недопущення банкрутства банків.

У міру погіршення ситуації на банківському ринку України НБУ почав вводити в дію нормативні акти, що регулюють процес реструктуризації кредитної заборгованості. В основному ці міри стосувалися кредитних портфелів фізичних осіб. Постановою правління НБУ від 05.02. 2009 р. № 49 "Про окремі питання діяльності банків" [129] було рекомендовано здійснювати реструктуризацію заборгованості з дотриманням таких принципів: створення умов для забезпечення відновлення платежів за кредитом шляхом продовження строків дії кредитних договорів та/або зменшення щомісячних платежів до прийняттого рівня, виходячи з фінансових можливостей позичальника; уникнення конфлікту інтересів банку та клієнтів під час реалізації застави за кредитом; незастосування штрафних санкцій (пені, штрафи тощо) за реструктуризованими кредитами в разі забезпечення виконання позичальниками умов додаткового договору або дострокового їх погашення [129].

Спільною постановою КМУ та НБУ від 02.04.2009 № 421 визначено порядок рекапіталізації банків за участю держави та базові принципи прийняття рішення щодо такої участі [132]. Постановою від 30.04.2009 № 259 детально регламентовано проведення НБУ операцій з регулювання ліквідності банків.

Постановою від 30.04.2009 № 262 розроблено процедуру та умови кредитної підтримки НБУ банків України в разі реальної загрози стабільності їх роботи.

Більш ефективною стала постанова НБУ від 03.06.2009 р. № 328 “Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів” [124], відповідно до змісту якої регулятор пообіцяв кредитним установам значні пільги у випадку, якщо вони будуть проводити реструктуризацію та конвертацію валютних кредитів у національну валюту за правилами, запропонованими НБУ. До банків, які до 31.08.2009 р. включно здійснили вказану реструктуризацію/зміну валюти зобов’язання, а також до банків, у яких запровадження підвищених резервних вимог за кредитними операціями та/або реструктуризація заборгованості за виданими кредитами спричинили збитки, збільшили частку негативно класифікованих активів у загальній сумі активів та/або зменшили розмір регулятивного капіталу, до 01.01.2011 р. не застосовуватимуться заходи впливу. Дана постанова втратила чинність з 01.01.2011 р. на підставі постанови Правління НБУ від 26.11.2010 року № 513.

Відповідно до прийнятої правлінням НБУ постанови від 21.07.2009 № 415 здійснено прив’язку усієї системи ставок НБУ до облікової ставки.

Згідно з постановою від 19.08.2009 № 488 банкам дозволено надавати інформацію, яка містить банківську таємницю, іншим банкам та НБУ в обсягах, необхідних при наданні кредитів, банківських гарантій, а також особі (в т.ч. яка уповноважена діяти від імені держави), на користь якої відчужуються активи та зобов’язання банку в результаті застосування програми фінансового оздоровлення банку, або під час здійснення процедури ліквідації. Вдосконалено в цілому порядок застосування НБУ заходів впливу за порушення банківського законодавства (постанова від 29.09.2009 № 569).

Розроблено проект постанови “Про врегулювання окремих питань щодо надання та одержання кредитів”, який передбачає обмеження сфери споживчого кредитування в іноземній валюті.

Постановою правління НБУ від 22.07.2009 р. № 421 “Про окремі питання щодо діяльності банків в період фінансово-економічної кризи” [132] з метою

забезпечення сприятливих умов для відновлення стабільної діяльності банків у період фінансово-економічної кризи, підвищення рівня капіталізації банків було рекомендовано не застосовувати до банків заходів впливу в разі:

- наявності в банку збитків, які спричинені формуванням резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, здійсненими на підставі кредитних договорів, укладених до 01.10.2008, та/або такими, що були реструктуризовані;
- збільшення частки негативно класифікованих активів у загальній сумі активів, за якими має оцінюватися ризик та формуватися резерв згідно з нормативно-правовими актами НБУ, унаслідок зменшення загальної суми активів за умови формування банком відповідних резервів та надання детального плану заходів, спрямованих на зменшення негативно класифікованих активів із щомісячною розбивкою.

Постанова правління НБУ від 22.07.2009 р. № 421 втратила чинність на підставі Постанови Національного банку № 315 від 06.07.2010 р.

З метою зменшення ризиків банківської діяльності (кредитного, ліквідності, юридичного, репутації) та недопущення втрати довіри до банківської системи, зокрема шляхом створення банками прийнятних умов для забезпечення виконання позичальниками - фізичними особами взятих на себе зобов'язань за споживчими кредитами, Постановою НБУ від 06.08.2009 р. № 461 "Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів" [125] схвалено:

- Рекомендації щодо роботи банків з позичальниками-фізичними особами, які мають заборгованість за споживчими кредитами та потрапили в скрутне фінансове становище,
- Пам'ятку позичальника, який має заборгованість перед банком за споживчим кредитом і потрапив у скрутне фінансове становище.

Відповідно до постанови Правління НБУ банкам рекомендується розглядати позичальника як такого, який потрапив у скрутне фінансове становище, у разі наявності підтверджених відповідними достовірними документами (довідка з місця роботи, довідка з державної служби зайнятості

тощо) об'єктивних та беззаперечних доказів того, що позичальник не в змозі своєчасно та в повному обсязі виконувати умови кредитного договору у зв'язку з настанням непередбачених обставин. Під час роботи з позичальником, який потрапив у скрутне фінансове становище, банкам рекомендується вживати заходів, спрямованих на створення прийнятних умов для забезпечення виконання позичальником взятих на себе зобов'язань за споживчим кредитом, а саме:

- надати позичальнику повну і доступну інформацію щодо загального розміру його заборгованості, включаючи всі платежі, передбачені умовами кредитного договору, та проінформувати позичальника про заходи, які можуть бути застосовані банком у разі невиконання умов кредитного договору, у т.ч. повідомити, що неналежне виконання умов кредитного договору може негативно вплинути на кредитну історію і в майбутньому призвести до погіршення доступу до кредитів;
- підтримувати зв'язок з позичальником у зручній для нього час і спосіб;
- обговорити з позичальником усі обставини його скрутного фінансового становища та надати безкоштовні консультації щодо можливих шляхів забезпечення погашення заборгованості;
- пояснити позичальнику ставлення банку до його фінансових проблем, зокрема, що обходитимуться з позичальником з розумінням, намагаючись спільними зусиллями знайти прийнятне для обох сторін рішення щодо забезпечення повернення позичальником заборгованості;
- у разі досягнення домовленостей між банком та позичальником щодо реструктуризації та/або зміни валюти заборгованості позичальника розробити разом з позичальником прийнятну як для позичальника, так і для банку програму погашення заборгованості позичальника.

Під час обговорення з позичальником, який потрапив у скрутне фінансове становище шляхів погашення його заборгованості, рекомендується надати позичальнику повну і доступну інформацію щодо кожного з наступних шляхів з метою усвідомлення позичальником механізму дії та наслідків кожного з них:

- здійснення реструктуризації та/або зміна валюти заборгованості позичальника на прийнятних для обох сторін умовах згідно з принципами, рекомендованими НБУ (постанова Правління НБУ від 03.06.2009 № 328 "Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів") [124];
- передача права вимоги за кредитним договором позичальника;
- отримання послуг третіх осіб щодо повернення заборгованості позичальника;
- продаж заборгованості позичальника; звернення-стягнення на майно.

У разі недосягнення домовленостей з позичальником, який потрапив у скрутне фінансове становище щодо реструктуризації його заборгованості, рекомендується передати відповідну інформацію до бюро кредитних історій за наявності письмового дозволу позичальника на збір, зберігання, використання та поширення через бюро кредитних історій інформації про позичальника.

Постановою правління НБУ від 03.11.2009 р. № 650 "Про стимулювання кредитування економіки України" [135] з метою підтримки позитивних зрушень в економіці України, підвищення стабільності банківської системи було затверджено Тимчасовий порядок урахування банками вартості забезпечення у вигляді безвідкличних безумовних гарантій банків під час формування резерву за кредитними операціями. Банкам було рекомендовано: під час надання кредитів позичальникам-товаровиробникам визначати рівень плати за кредитами, виходячи з розміру облікової ставки НБУ, підвищеної не більше ніж на 5 п.п. залежно від рівня ліквідності наданого забезпечення; вивільнені кошти спрямовувати виключно на кредитування позичальників-товаровиробників.

Постановою правління НБУ від 17.11.2009 № 678 встановлено вимогу щодо використання іноземної валюти, придбаної банками в НБУ під час цільової валютної інтервенції, виключно для забезпечення виконання визначених НБУ зобов'язань в іноземній валюті.

З метою приведення нормативно-правових актів НБУ у відповідність до ЗУ "Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи" від 23.06.2009 № 1533-VI, а також їх вдосконалення,

постановою від 24.12.2009 № 769 було внесено зміни, зокрема, до Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою. Тим самим регламентовано порядок купівлі суб'єктами ринку іноземної валюти для клієнтів з метою виконання ними своїх зобов'язань за кредитними договорами в іноземній валюті.

У 2008-2009 рр. з метою зменшення обсягу проблемних кредитів було запроваджено механізм валютних аукціонів для власників валютних кредитів. Для попередження стрімкого зменшення кредитного портфеля банкам було дозволено враховувати вартість забезпечення у вигляді безвідкличних безумовних гарантій банків, а також на власний ризик здійснювати реструктуризацію заборгованості позичальників з урахуванням їх кредитної історії. За умови здійснення такої реструктуризації банкам було полегшено виконання окремих нормативів.

У січні 2010 р. постановою від 21.01.2010 № 18 було визначено, що у I кварталі 2010 р. валютні інтервенції НБУ здійснюватиме у формі:

- валютних аукціонів, спрямованих на підтримку платежів фізичних осіб за їх кредитними зобов'язаннями в іноземній валюті;
- валютних інтервенцій за єдиним курсом і валютних аукціонів для згладжування надмірних коливань обмінного курсу гривні (відповідно до ситуації на валютному ринку України);
- адресної інтервенції (у разі виникнення нагальних потреб загальнодержавного значення за окремою постановою Правління НБУ).

У 2010 р. стимулювання кредитної активності стало одним з пріоритетних завдань НБУ. З цією метою:

- банкам, які здійснюють кредитування товаровиробників, було надано право на застосування пільгових норм під час класифікації кредитних операцій з позичальниками-товаровиробниками при розрахунку нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) (постанова від 05.03.2010 №115, втратила чинність з 01.01.2011 з прийняттям пост. від 26.11.2010 № 513);
- запроваджено підвищені відсотки врахування вартості забезпечення у вигляді майнових прав на майбутню сільськогосподарську продукцію за кредитами, наданими товаровиробникам, під час визначення чистого

кредитного ризику для розрахунку резерву (постанова від 13.04.2010 №180, втратила чинність з прийняттям постанови від 26.11.2010 № 513).

Постановою від 26.11.2010 № 514 з метою сприяння позитивним зрушенням в економіці України, стимулювання банків до кредитування реального сектору економіки до 01.06.2011 р. розширено перелік забезпечення, яке може прийматися банками при наданні кредитів товаровиробникам. Крім того, за кредитами, які надані товаровиробникам і відповідають низці вимог, банкам дозволено:

- не враховувати наявність збитків під час здійснення оцінки фінансового стану;
- застосовувати коефіцієнт ризику в розмірі 50 % під час розрахунку Н2;
- не здійснювати коригування розміру регулятивного капіталу банку на суму перевищення загальної суми операцій, якщо таке перевищення пов'язане з наданням кредитів товаровиробникам і становить не більше ніж 5 п.п.

Також, з метою сприяння закріпленню позитивних тенденцій на грошово-кредитному ринку та створення стимулів для поліпшення ситуації в реальному секторі економіки приймалися рішення щодо поетапного зниження облікової ставки: до 9,5% (постанова від 07.06.2010 № 259), потім до 8,5 % (постанова від 07.07.2010 № 320), а згодом – до 7,75 % (постанова від 09.08.2010 № 377).

У 2010 р., враховуючи поступову стабілізацію основних показників діяльності банківської системи України та достатній рівень ліквідності банків, пріоритети діяльності НБУ з мінімізації ризиків банкрутства банків та підтримки достатнього рівня їх ліквідності змістились у бік посилення контролю за використанням коштів. У зв'язку з цим:

- було скасовано порядок надання банкам кредитів для підтримання їх ліквідності (постанова КМУ та НБУ від 09.06.2010 № 418);
- запроваджено надання банкам стабілізаційних кредитів, визначено умови їх надання, перелік та вимоги щодо забезпечення (пост. від 13.07.2010 № 327);
- вдосконалено порядок списання банками безнадійної заборгованості, а саме чітко визначено умови такого списання (пост. від 13.09.2010 № 424) [120].

Регулятивна діяльність, яка здійснювалась НБУ у 2010 році, відрізнялась від такої у 2008-2009 рр. своєю інтенсивністю та задачами, на вирішення яких була

спрямована. У посткризовому 2010 р., на фоні поступового відновлення світової і вітчизняної економіки та покращення основних показників діяльності банків, основним завданням стало підтримання позитивних тенденцій, стимулювання кредитної активності банків та поступова лібералізація валютного ринку.

У 2011 році одним з пріоритетних завдань НБУ залишалось стимулювання кредитної активності банків. З цією метою:

– банкам було надано право не враховувати факт реструктуризації кредиту при здійсненні розрахунку резерву тих позичальників, які забезпечують своєчасне обслуговування боргу (постанова від 31.12.2010 № 593), і це сприяло вивільненню додаткових резервів банків для здійснення кредитної діяльності, а також підвищенню довіри до банківської системи з боку дисциплінованих клієнтів;

– встановлено, що за кредитами в іноземній валюті, наданими позичальникам – суб'єктам господарювання для виробництва товарів, робіт, послуг, за якими здійснюється державне регулювання цін і тарифів, що затверджуються не рідше одного разу на місяць, виходячи з офіційного курсу гривні до іноземних валют, оцінка наявності джерел надходжень валютної виручки у такого позичальника не проводиться (постанова від 31.05.2011 № 170). Запровадження такої норми сприяло кредитній підтримці підприємств, які займаються виробництвом соціально значимих товарів та послуг.

Правління НБУ постановою від 01.06.2011 р. № 172 затвердило Порядок відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву [119], згідно з яким банк має право відшкодувати (списати) за рахунок резерву заборгованість, яка визначена безнадійною відповідно до нормативно-правових актів НБУ, за умови, що за такою заборгованістю є прострочений платіж за основним боргом та/або нарахованими процентами, та/або комісіями більше 180 днів. Банк, у разі відшкодування за рахунок резерву безнадійної заборгованості за основним боргом, одночасно списує за рахунок резерву нараховані проценти та комісії за такою заборгованістю. Запровадження такої норми сприяло зменшенню впливу безнадійної заборгованості на діяльність банків.

В результаті дій регулятора, обсяг кредитного портфеля банківської системи

за підсумками року зріс на 9,3% (у 2010 р. зростання склало 0,9%).

Щодо сприяння відновленню довіри до банківської системи приведено у відповідність до ЗУ №2155-VI від 27.04.2010 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання іноземних інвестицій та кредитування” порядок купівлі іноземної валюти за окремими кредитними операціями та платежами за цими операціями (пост. від 22.12.2010 № 572) [108].

З метою мінімізації ризиків банкрутства банків та підтримки достатнього рівня їх ліквідності було актуалізовано Технічний порядок проведення операцій з надання НБУ стабілізаційних кредитів банкам (пост. від 23.08.2011 № 294).

НБУ спростив для банків процедуру оформлення погашення фізичними особами валютних кредитів відповідно до постанови НБУ від 22.12.2011 р. № 465 [105]. Документом вносяться зміни до Інструкції про здійснення касових операцій банками в Україні. Регулятор скасував норму, згідно з якою погашення клієнтом кредиту в іноземній валюті готівковою інвалютою банк повинен був обов'язково оформляти через поточний рахунок цього клієнта. Але, тепер банк самостійно зможе вибирати схему погашення або через поточний рахунок клієнта, або через транзитний рахунок [84].

Національний банк України вирішив дозволити банкам переоцінити свої резерви, сформовані під видані кредити, допомагаючи таким чином кредитним установам з вирішенням проблеми високих витрат на формування резервів. НБУ своєю постановою від 28.12.2011 р. № 486 “Про затвердження Змін до Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” [114] пом'якшив коефіцієнти обліку застав для відшкодування можливих кредитних втрат. З моменту вступу в силу цієї постанови кредитні ризики враховують не тільки фінансовий стан позичальника, але і позитивний досвід (за останні 12 міс.) щодо повного та своєчасного виконання позичальником зобов'язань за договорами, у тому числі забезпеченими майновими правами на одержання грошових коштів, що укладені позичальником із банком-кредитором та/або з іншими банками, тобто – своєчасність погашення ним раніше отриманих кредитів. Це дозволило банкам

звільнити кошти і направити їх на нове кредитування.

Серед іншого, при визначенні категорій кредитних операцій НБУ відмовився від їхньої прив'язки до абсолютного розміру чистого кредитного ризику. З прийняттям постанови НБУ від 28.12.2011 р. № 486 [114] кредитна операція визнається субстандартною, якщо є імовірність несвоєчасного погашення заборгованості в повній сумі та в строки, що передбачені кредитним договором (до прийняття цієї постанови позика потрапляла у цю категорію при 20 %-вій ймовірності непогашення). Ці зміни є дуже актуальними, тому що для банку більш цінною є не оцінка фінансового стану позичальника, а своєчасне обслуговування боргу. Як показав досвід останніх трьох-чотирьох років, позичальники, що мають хороший фінансовий стан, не завжди мають бажання проводити платежі з погашення боргу або відсотків за ним. Втім, даний пункт документа не буде поширюватися на вже видані кредити.

Ці зміни можна вважати своєчасними. Нормативи оцінки резервів були приведені до розумної реальності, що дозволило банкам використовувати ці інструменти для покриття своїх ризиків. Додатково НБУ дозволив проводити перевірку наявності та стану різних предметів застави не щоквартально, а лише раз на рік. Однак головна мета ініціатив НБУ полягає у тому, щоб банки менше формували резервів і звільняли кошти, що дозволить їм більше кредитувати. При цьому швидкого ефекту очікувати не варто, бо для того щоб банки перерахували резерви і номінально побачили ресурси, потрібно враховувати і часовий лаг.

Нормотворча діяльність, яка здійснювалась НБУ у 2011 р., з огляду на певну стабілізацію ситуації у грошово-кредитній сфері відрізнялась дещо меншою інтенсивністю та існуючими проблемами, на вирішення яких була спрямована.

З початку 2012 р. НБУ продовжував здійснювати активну нормотворчу діяльність. З метою активізації кредитування реального сектору економіки, поглиблення диференціації нормативів обов'язкового резервування в напрямі посилення преференційних умов резервування коштів, залучених у національній валюті, а також введення в розрахунки російських рублів Національним банком було здійснено низку спеціальних кроків (постанови від 21.03.2012 № 102 [134] та

від 19.06.2012 № 248) [110]:

- з 23.03.2012 р. облікову ставку знижено з 7,75% до 7,5% річних;
- з 31.03.2012 р. частку резервів, яку банки зобов'язані тримати на окремому рахунку в НБУ, зменшено з 70% до 60%, а з 01.06.2012 – до 50 %.

Вдосконалено механізм та принципи підтримання Національним банком ліквідності банків. Зокрема, запроваджено можливість здійснення Національним банком рефінансування банків шляхом проведення тендерів строком до 360 днів у разі потреби. Крім того, строк операцій репо, що їх може здійснювати НБУ, збільшено з 60 до 90 днів (постанова від 19.06.2012 № 249) [106].

Внесено зміни до Положення про надання НБУ стабілізаційних кредитів банкам України (затверджене пост. Правління від 13.07.2010 № 327), зокрема: початковий термін користування стабілізаційним кредитом збільшено з 90 днів до 2 років; загальний строк користування стабілізаційним кредитом з урахуванням усіх продовжень строку користування збільшено з 360 днів та 450 днів (у разі реальної загрози стабільності роботи банку) збільшено до 5 років.

Встановлено додаткові вимоги при проведенні тендеру з підтримання ліквідності банків строком понад 90 днів. Позитивне рішення може бути прийняте, якщо банк-заявник упродовж останніх 6 звітних періодів:

- за безпечує в повному обсязі формування резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями;
- забезпечує дотримання порядку формування обов'язкових резервів;
- дотримується встановлених економічних нормативів.

Також встановлено такі додаткові підстави для дострокового розірвання Національним банком кредитного договору в односторонньому порядку:

- виявлення фактів надання банком недостовірної інформації, яка мала істотний вплив на прийняття НБУ позитивного рішення;
- недотримання протягом дії кредитного договору вимог щодо порядку формування обов'язкових резервів, економічних нормативів і лімітів

відкритої валютної позиції, формування резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями;

–

ЗМ

еншення розміру регулятивного капіталу та/або нормативів капіталу банку на 10 % і більше протягом звітного місяця (пост. від 25.09.12 № 393).

НБУ збирає дані про несумлінних позичальників, активно бере участь в аналізі судової практики з розгляду кредитних справ та її систематизації для того, щоб надати судам чіткі й однозначні рекомендації [82].

Про незахищеності прав кредиторів в Україні вже давно твердять і міжнародні експерти. За словами постійного представника МВФ в Україні М. Альєра, основною проблемою є не стільки недосконалість українського законодавства у цій сфері, скільки його невиконання [60].

Верховна Рада України 02.10.2012 р. ухвалила закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання господарських зобов'язань", який унеможлиблює використання недобросовісними боржниками процедури визнання недійсними договорів для подальшого виведення майна з-під застави банку. Даний закон спрямований на додаткове регулювання питань щодо захисту прав кредиторів, що передбачає значне посилення прав і гарантій так званих забезпечених кредиторів у ході санації боржника.

Зміни вносяться в Господарський, Цивільний та Господарський процесуальний кодекси України, закони "Про виконавче провадження", "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

Так, Цивільний кодекс доповнено ст. 1057-1 [198], згідно з якою суд за заявою кредитора зможе накладати арешт на майно, надане в якості застави позичальником або його поручителем в рамках визнаного недійсним кредитного договору. Арешт може бути знятий, якщо протягом 30 днів з моменту набрання чинності судового рішення позичальник поверне банку суму, встановлену судом. Якщо позичальник не встигне погасити заборгованість, кредитор зможе звернутися до суду з позовом про стягнення арештованого майна. Крім того, раніше визнання договору недійсним звільняло позичальників від сплати

відсотків. Тепер це стане неможливим. При цьому арешт на заставне майно буде застосовуватися не тільки до юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, а й до боржників-фізичних осіб (відповідну поправку вніс НБУ). Ця норма унеможливить використання недобросовісними боржниками процедури визнання недійсними договорів для неправомірного виведення майна з-під застави банку.

Крім того, прийнятий закон вирішує питання зменшення комісійних, які беруть компанії, що займаються примусовим продажем конфіскованих за рішенням суду предметів застави - змінами комісійні знижені у три рази, з 15 до 5 % вартості реалізації майна. Завдяки цій нормі зменшаться як витрати боржників, так і рівень проблемної заборгованості, оскільки значна частина коштів, одержаних від продажу майна боржника, буде направлятися на погашення боргу, а не у приватні кишені торгуючих організацій. Прийнятий закон посилить фінансову дисципліну у сфері господарських зобов'язань.

НБУ своєю постановою «Про затвердження Порядку резервування коштів за сформованими резервами за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, у яких немає документально підтверджених очікуваних надходжень валютної виручки» від 11.03.2013 р. № 82 шляхом реєстрації в Міністерстві юстиції підвищив юридичний статус нормативно-правового акта, що встановлював особливий порядок формування резервів за кредитами в іноземній валюті тим позичальникам, які не мають документально підтверджених очікуваних надходжень валютної виручки.

На основі опрацьованої інформації варто згрупувати прийняті постанови Правління НБУ від початку кризи (додаток Д) за напрямками стабілізації, зокрема, з врегулювання ситуації з проблемними кредитами у посткризовий період та проаналізувати ефективність нормотворчої діяльності регулятора на основі динаміки основних показників кредитного ринку України (Додаток Е).

На основі дослідження діяльності регулятора у період подолання кризових варто систематизувати за періодами заходи НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор України з відповідним обґрунтуванням

результатів та наслідків їх реалізації на кожному з виділених етапів фінансово-економічної кризи в Україні протягом 2008-2013 рр. (табл. 2.4).

Протягом кризових 2008-2009 рр. існувала нагальна необхідність оперативного вжиття з боку НБУ низки регулятивних заходів, включаючи пруденційні, адміністративні та правові заходи, для мінімізації негативних проявів світової фінансової кризи, врегулювання ситуації з проблемними кредитами банків, запровадження жорстких обмежень на здійснення спекулятивних операцій з іноземною валютою, недопущення масового відтоку депозитів та банкрутства банківських установ, швидкого реагування на нові проблеми, що з'являлись у банківському секторі. Зокрема, обсяг кредитного портфеля банківської системи у 2009 р. зменшився на 5,7 % на відміну від зростання у попередні роки (у 2008 р. зростання склало 63,2 %) (див. Дод. Е).

Таблиця 2.4

Заходи НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор України

Період	Спрямованість нормативно-правових заходів НБУ щодо	Результати станом на кінець періоду	
		Показники	Значення
I етап 2008- 2009 рр.	<ul style="list-style-type: none"> - формування банками достатніх обсягів резервів за кредитними операціями; - зниження ризиків невиконання позичальниками своїх зобов'язань за кредитами; - зниження валютного ризику банківської системи; - попередження стрімкого зменшення кредитного портфеля банків; 	Кредити надані	↓ з 792 млрд. грн. (2008 р.) до 747 млрд. грн. (2009 р.) на 5,7%
		Частка кредитів, наданих в іноземній валюті	↓ з 56,4 % (2008 р.) до 51,5% (2009 р.)
		Частка простроченої заборгованості	↑ з 2,3 % (2008 р.) до 9,4 % (2009 р.)
		Коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень	↑ з 5,6 % (2008 р.) до 13,3 % (2009 р.)
		Частка прострочених кредитів нефінансових корпорацій в іноземній валюті	↑ з 21,2 % (2008 р.) до 33,3% (2009 р.)
II етап 2010- 2011 рр.	<ul style="list-style-type: none"> - вдосконалення порядку списання банками безнадійної заборгованості; - стимулювання кредитної активності банків; - зменшення впливу безнадійної заборгованості на діяльність банків; - поступової лібералізації валютного ринку та підтримання позитивних тенденцій; 	Кредити надані	↑ з 755 млрд. грн. (2010 р.) до 825 млрд. грн. (2011 р.) на 9,3 %
		Частка кредитів, наданих в іноземній валюті	↓ з 46,6 % (2010 р.) до 39,7% (2011 р.)
		Частка простроченої заборгованості	↓ з 11,2 % (2010 р.) до 9,6 % (2011 р.)
		Коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень	↓ з 15% (2010р.) до 14,4% (2011 р.)
		Частка прострочених кредитів нефінансових корпорацій в іноземній валюті	↓ з 39% (2010 р.) до 32% (2011 р.)
III етап	- закріплення позитивних	Кредити надані	↑ з 815 млрд. грн. (2012

2012-2013 рр.	тенденцій у банківській системі та досягнення пріоритетів грошово-кредитної політики		р.) до 868 млрд. грн. (01.11.2013 р.) на 6,5%
		Частка кредитів, наданих в іноземній валюті	↓ з 37,2 % (2012 р.) до 35,7% (01.11.2013 р.)
		Частка простроченої заборгованості	↓ з 8,9 % (2012 р.) до 8,8 % (01.11.2013 р.)
		Коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень	↓ з 16% (2012р.) до 14,6 % (01.11.2013 р.)
		Частка прострочених кредитів нефінансових корпорацій в іноземній валюті	↓ з 26,8 % (2012 р.) до 26,1% (01.11.2013 р.)

Джерело: складено та розраховано автором за даними НБУ

За 2008-2009 рр. НБУ прийняв цілу низку постанов, що стосувались зниження валютного ризику банківської системи і частка кредитів наданих в іноземній валюті за результатами 2009 р. зменшилась з 56,4 % до 51,5 %. Проте частка прострочених кредитів, наданих нефінансовим корпораціям в іноземній валюті від загальної суми простроченої заборгованості за кредитами зростала і станом на 01.01.2010 р. становила 33,3 %. Стосовно внесених змін за період 2008-2009 рр. до Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, то зокрема, в результаті, цих дій регулятора, коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень за підсумками 2009 р. зріс до 13,3 % (у 2008 р. становив 5,6 %).

В результаті дій регулятора щодо стимулювання кредитної активності банків у 2010 р., обсяг залишків за кредитами в економіку за підсумками року зріс на 1,0 %, що свідчило про початок відновлювальних тенденцій кредитного ринку.

Проте частка простроченої заборгованості за кредитами досягла значення 11,2 %, що вимагало вжиття конкретних заходів зі сторони НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківську систему. Частка кредитів наданих в іноз. валюті за зменшилась до 46,6 %, а частка прострочених кредитів, наданих нефінансовим корпораціям в іноз. валюті від загальної суми простроченої заборгованості за кредитами зросла до 39,0 %, що свідчило про необхідність створення сприятливих умов для стимулювання реального сектору економіки.

Натомість, 2011 рік став роком продовження відновлювальних тенденцій та появи нових ризиків для розвитку вітчизняної банківської системи. І адміністративно-правові заходи, які здійснювались НБУ у 2011 році, з огляду на

певну стабілізацію ситуації в грошово-кредитній сфері відрізнялись меншою інтенсивністю від тих, що мали місце у 2008-2010 рр. І хоча в цілому показники діяльності банків виявились кращими за минулорічні, пріоритетними завданнями Національному банку з одного боку залишалось сприяння активізації кредитної діяльності банків, з іншого – мінімізація вказаних ризиків.

Банкам було надано право не враховувати факт реструктуризації кредиту при здійсненні розрахунку резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями тих позичальників, які забезпечують своєчасне обслуговування боргу; встановлено, що за кредитами в іноземній валюті, наданими позичальникам – суб'єктам господарювання для виробництва товарів, робіт, послуг, за якими здійснюється державне регулювання цін і тарифів, оцінка наявності джерел надходжень валютної виручки не проводиться.

Правління НБУ затвердило Порядок відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву, що сприяло зменшенню впливу безнадійної заборгованості на фінансовий результат діяльності банків. В результаті, зокрема, цих дій регулятора, обсяг залишків за кредитами в економіку за підсумками року зріс на 9,3 % до 825,3 млрд. грн. Частка простроченої заборгованості за кредитами зменшилась до 9,6 %. Частка кредитів наданих в іноземній валюті за результатами 2011 р. зменшилась до 39,7 % від загального обсягу наданих кредитів, і частка прострочених кредитів, наданих нефінансовим корпораціям в іноземній валюті від загальної суми простроченої заборгованості за кредитами зменшилась до 32,0 %.

З початку 2012 р. НБУ продовжував вживати пруденційні, адміністративні та правові заходи з метою оперативного та адекватного реагування на ситуацію у грошово-кредитній сфері, забезпечення безперебійного функціонування банків та закріплення позитивних тенденцій у банківській системі.

Варто відмітити, що з початку 2011 року основні показники кредитної діяльності банків показали позитивну динаміку (див. Дод. Е), так як:

- кредитний портфель почав зростати завдяки відновленню процесів кредитування суб'єктів господарювання;

- частка простроченої заборгованості за кредитами почала зменшуватись;
- частка кредитів наданих в іноземній валюті продовжувала зменшувалась;
- коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень почав зменшуватися у другому півріччі 2011 року.

Важливо звернути увагу на те, що внаслідок кризових явищ постраждала дохідність банківської системи України, тобто втрату частини банківських доходів можна вважати ціною за зростання ризиків або недосконале управління ними. Загалом контроль за дотриманням пруденційних норм у сфері управління банківськими ризиками ґрунтується на трьох основах: державному регулюванні і нагляді; внутрішній корпоративній практиці і контролі; ринковій дисципліні. У зв'язку з цим загальні принципи пруденційного нагляду мають бути адаптовані до стандартів внутрішнього управління окремої установи і розвиватися у контексті загальної регуляторної та інституційної практики країни.

Зміцнення ролі НБУ у пруденційному нагляді за банківськими ризиками може відбуватися за рахунок можливості впливати на процес управління ризиками на різних рівнях:

- на макрорівні – контролюючи дотримання норм пруденційного контролю і створюючи сприятливі рамкові умови для застосування сучасних технологій ризик-менеджменту через цілеспрямоване впровадження сучасних інструментів управління ризиками;
- на мікрорівні – стимулюючи суб'єктів фінансового ринку, фінансові і нефінансові корпорації до активного використання і вдосконалення внутрішніх стратегій ризик-менеджменту, орієнтуючи їх на моніторинг джерел виникнення різних категорій ризиків та поліпшення методів їх мінімізації [17].

Отже, у результаті впроваджених заходів НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор та стабілізації ситуації на кредитному ринку України загалом, така діяльність показала позитивні наслідки через 2,5 роки від початку кризи в Україні, про що свідчить покращення показників кредитної діяльності банків (див. Дод. Е).

Тому, проведення ранньої діагностики ускладнення ситуації у банківському

секторі, зокрема щодо зростання частки проблемної заборгованості у кредитному портфелі та резервів банків, на основі побудови середньострокових та довгострокових прогнозів макроекономічного розвитку в країні з метою швидкого реагування на нові проблеми та адекватного і вчасного вжиття відповідних регулятивних заходів з боку НБУ, включаючи пруденційні, адміністративні та правові заходи, для стабілізації ситуації у банківському секторі, є безперечно необхідною складовою регуляторної діяльності НБУ.

2.3. Методи роботи банків з проблемними кредитами

Вирішення ситуації з проблемними кредитами банків є особливо актуальним завданням для банківської системи України. З одного боку, і банки і реальний сектор сьогодні вже володіють певним практичним досвідом вирішення подібних ситуацій. З іншого боку, існує ряд перешкод, що не дозволяє запровадити механізми, які успішно використовуються у світовій практиці управління проблемними активами банків. Зокрема, продаж валютних кредитів ускладнюється валютним законодавством, яке вимагає для покупця наявність валютної ліцензії. Складність і тривалість судових процесів призводить до того, що процес стягнення проблемної заборгованості може тривати декілька років.

Фінансова криза 2008 р. визначила необхідність створення ефективного механізму управління проблемними кредитами банків на основі економічних та організаційних заходів, тому що від успішного вирішення цього завдання залежить відновлення прибуткової діяльності банків та довіри вкладників до банківської системи в цілому.

Початок роботи з проблемною заборгованістю супроводжується ретельним збором інформації про боржника. При цьому враховуються наступні чинники:

- фінансовий стан позичальника;
- причини погіршення обслуговування заборгованості;
- перспективи бізнесу і здатність позичальника генерувати грошові кошти та їх зіставлення із сумою заборгованості по кредиту;
- наявність інших джерел погашення, інші фінансові зобов'язання позичальника.

На основі цього оцінюється потенційна платоспроможність боржника. Як показує досвід в Україні за останні чотири роки, важливим аспектом, на який звертають увагу банківські працівники, також є бізнес-етика позичальника. В залежності від того, який результат отримав банк після здійснення перевірки на платоспроможність та етику боржника, вирішується питання щодо вибору варіанту врегулювання проблемної заборгованості. При виборі подальшої стратегії роботи з позичальником, на думку партнера відділу корпоративних фінансів аудиторської компанії Deloitte Д. Ануфрієва, необхідно також враховувати наступні фактори:

- відносини менеджерів банку з боржником;
- ступінь ризику та співвідношення очікуваної суми повернення і витрат на роботу з проблемною заборгованістю;
- тимчасові рамки, відведені банком на вирішення ситуації;
- вплив вибраного методу на економічні нормативи банку;
- вартість власного капіталу банку;
- існуючий ринковий попит на проблемні борги;
- податкові наслідки того чи іншого способу подальшої роботи з проблемними кредитами [6].

Можна виокремити декілька основних варіантів організації роботи з проблемною заборгованістю банків в Україні на сучасному етапі:

- самостійна робота банку з повернення проблемної заборгованості;
- робота з колекторськими агентствами;
- продаж портфеля проблемної заборгованості третім особам;
- перепоступка боргу пайовому інвестиційному фонду;
- списання проблемної заборгованості.

Найпоширенішим методом управління проблемними кредитами для вітчизняних банків залишається самостійна робота по врегулюванню проблемної заборгованості. На нашу думку, цей метод є найбільш ефективним, але й потребує значних витрат засобів і сил від банку, тому що необхідно:

- організувати систему роботи з проблемною заборгованістю, в тому числі понести витрати на автоматизацію такої діяльності;
- утримувати штат кваліфікованих співробітників;
- покривати судові та інші витрати по стягненню та реалізації забезпечення.

У ситуації економічної кризи, що призвела до погіршення якості кредитних портфельів практично у всіх банках в Україні, на перший план виходить задача формування у банку адекватної процедури по роботі з проблемними кредитами, яка чітко б регламентувала порядок взаємодії структурних підрозділів і співробітників, що оптимізує трудові витрати на досягнення результату і знижує ризик прийняття невірних управлінських рішень при роботі з такими кредитами. Перелік і послідовність основних дій, які варто здійснювати при роботі з проблемною заборгованістю позичальників включає наступне:

- виявлення проблемної заборгованості;
- моніторинг стану проблемної заборгованості;
- прийняття рішення про необхідність здійснення певних заходів щодо погашення (реструктуризації) заборгованості;
- переговори з позичальником;
- виїзні перевірки діяльності позичальника, а також наявності та стану заставленого майна;
- реструктуризацію заборгованості;
- нарахування штрафних санкцій;
- пред'явлення позичальникові вимоги про дострокове погашення проблемної заборгованості (якщо це передбачено у кредитній угоді);
- дії по стягненню проблемної заборгованості (у т.ч. претензійно-позовна робота); звернення стягнення на заставлене майно;
- передача (продаж) заборгованості третій особі;
- списання безнадійної заборгованості;
- моніторинг стану позичальника після списання заборгованості.

Зрозуміло, що не кожен проблемний кредит проходить усі перераховані вище етапи даного процесу, спрямованого, власне кажучи, на її знищення, -

шляхом погашення або переведення до складу стандартної заборгованості. Питання про необхідність реструктуризації заборгованості по можливості слід вирішувати до моменту появи простроченої заборгованості. Ініціатором внесення змін до кредитного договору може бути як позичальник, так і банк-кредитор.

Стандартна процедура повернення банківського кредиту відстежується кредитним інспектором на першому етапі роботи з боргами (soft collection), що триває в середньому до трьох місяців (90 днів). За статистикою на цьому етапі вдається повернути до 60 % прострочених кредитів.

Як правило, згідно з внутрішніми положеннями банків, кредит переходить у категорію проблемних після 90 днів прострочення платежу відповідно до графіку погашення заборгованості. Далі до справи підключаються співробітники спеціальних підрозділів банку по роботі з проблемною заборгованістю. На даному етапі (hard collection) співробітники банку можуть відвідувати позичальників, поручителів, їх родичів та роботодавців з метою переконати боржників добровільно погасити кредит. Після закінчення 6 місяців з моменту виникнення простроченої заборгованості, банки, як правило, подають позов до суду на позичальника, вимагаючи повного погашення кредиту. При цьому вся сума кредиту виноситься на рахунки простроченої заборгованості. Цей етап називається legal collection (повернення кредиту у судовому порядку).

Повернення боргів через суд є досить витратною процедурою і може тривати декілька років, тому до неї банки вдаються переважно тільки при наявності впевненості в тому, що боржник має у своєму розпорядженні кошти або майно (у т.ч. і не оформлене в якості забезпечення), достатнє для погашення заборгованості по кредиту. Дрібні суми за бланковими кредитами банки, як правило, списують на збитки. При цьому, будь-яке рішення суду клієнт має право оскаржити. Якщо суд виніс рішення на користь банку, а апеляція не надійшла або була відхилена, справа передається до виконавчої служби, завдання якої - вилучити майно та реалізувати його на публічних торгах [250, с.35].

Відповідно до чинного законодавства, при включенні в договори забезпечення певних пунктів, заставне майно можна стягнути і в позасудовому

порядку: банк має право оприбуткувати майно позичальника до себе на баланс в рахунок погашення кредиту або реалізувати його від імені позичальника. Позасудове звернення стягнення на заставне майно регламентується ст. 29, 30 ЗУ "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" і ст. 36-38 ЗУ "Про іпотеку". Ще один спосіб позасудового вилучення застави - виконавчий напис нотаріуса на нотаріально засвідченому договорі застави [250, с.36].

Навіть у разі успішного вилучення у боржника заставного майна можуть виникнути труднощі з його реалізацією. Внаслідок фінансової кризи виник дефіцит платоспроможного попиту: ціни на ринку нерухомості впали. У табл. 2.5 представлені дані про квартири, масово виставлені на продаж деякими банками.

Незважаючи на різноманіття існуючих методів звернення стягнення, усі вони потребують певних фінансових і часових витрат. Крім того, внаслідок недосконалості чинного законодавства і судової системи, в процесі звернення стягнення можливе виникнення різних ускладнень. Саме тому в період кризи багато банків не поспішали починати судові процедури, а намагалися реструктуризувати проблемну та потенційно проблемну заборгованість позичальників: пропонували позичальникам пролонгацію термінів укладених кредитних договорів, зміну графіків погашення, відстрочку з погашення основної суми боргу (кредитні канікули) та інше.

Таблиця 2.5

Кількість квартир, виставлених на продаж банками станом на 13.12.2010 р.

Банк	Кількість квартир, виставлених на продаж
Райффайзен Банк Аваль	1120
УкрСиббанк	1098
Надра	696
ОТП Банк	630
ПриватБанк	223
Ерсте Банк	194
Промінвестбанк	66
Сведбанк	61

Джерело: складено за даними [54]

Рішення про реструктуризацію проблемної заборгованості приймається у

тому ж порядку, що і рішення про первинну видачу кредиту, та проводиться комплексний аналіз діяльності клієнта. Кредитним інспекторам варто звертати увагу на те, яким чином реструктуризація відіб'ється на категорії якості кредиту і величині створеного по ньому резерву. Перед ухваленням рішення про реструктуризацію рекомендується проводити перевірку та оцінку заставленого майна зі складанням відповідного акту. Не зайвою є також і виїзна перевірка стану фінансово-господарської діяльності клієнта, якщо банк розглядає питання реструктуризації боргу юридичної особи.

Реструктуризація заборгованості за кредитом є угодою позичальника з кредитором, якою передбачено застосування нової схеми погашення боргу у зв'язку з неспроможністю боржника виконати раніше взяті на себе фінансові зобов'язання [30, с.336]. На думку С. Фроста, реструктуризованими є кредити, у відношенні яких врегульовано формальну домовленість про реструктуризацію боргу і позика класифікується як поточна, але при цьому строки погашення кредиту значно змінені [196, с.50].

В угоду про реструктуризацію можуть входити наступні умови:

- збільшення грошових потоків від операційної діяльності;
- надання більш ліквідного забезпечення по кредиту;
- продовження строків кредитування;
- зниження процентних ставок;
- пільгові періоди (кредитні канікули);
- продаж активів. Будь-які активи, що не є забезпеченням по кредиту і які не мають суттєвого значення для ведення бізнесу, мають бути продані;
- обмін боргових зобов'язань на акції. Даний спосіб розповсюджений, коли виникають великі корпоративні дефолти. Обмін боргових зобов'язань на акції відбувається у тому випадку, коли кредитори згодні врахувати фактор ризику за рахунок списання розміру боргу в обмін на частину акцій цієї компанії. У таких випадках кредитори зазвичай стають власниками більшої частини або всіх акцій компанії [159].

При роботі з тимчасово проблемними позичальниками, найбільш поширеними заходами для боржника, які використовують банки, є:

- Реструктуризація заборгованості шляхом збільшення терміну кредиту при зменшенні суми щомісячного платежу.

Схема реструктуризації заборгованості проводиться у формі підписання додаткової угоди до кредитного договору, що коригує основний договір в частині строку кредиту, графіку погашення та обсягу платежів. Як правило, умови реструктуризації узгоджуються з позичальником заздалегідь. Пені і штрафи в деяких випадках включаються в реструктуризований обсяг.

- Списання суми штрафів і пені, що набігли.

При досягненні домовленості з позичальником про погашення заборгованості по кредиту сума накопичених штрафів за прострочений період з нього не стягується, а списується (також в рамках додаткової угоди, якщо подібний пункт не передбачений основним договором).

- Перекредитування – видача кредиту на більш пільгових умовах з подальшим погашенням за рахунок нього проблемного кредиту.

Подібний механізм врегулювання проблемного боргу поки не має широкого поширення в секторі заборгованості фізичних осіб, але він успішно використовується, як правило, при роботі з великими боргами юридичних осіб. Особливістю механізму перекредитування є те, що позичальник не бачить доступних коштів на своєму кредитному рахунку – відповідно до умов договору кошти нового кредиту відразу ж спрямовуються на погашення старого.

- Надання відстрочки на виплати (до декількох місяців) на покращення справ, пошук роботи тощо.

Механізм, близький до списання штрафів. При укладенні угоди, що чітко обумовлює термін мораторію по платежах, всі нарахування відсотків за кредитом йдуть у звичайному режимі, за винятком штрафів, які відразу можуть бути нараховані на весь період мораторію в разі непоновлення платежів після закінчення обумовленого терміну.

Більшість банків, які активно працюють, мають свої пакети пропозицій з

реструктуризації. Застосування реструктуризації, умови якої були розроблені на основі об'єктивного аналізу перспектив відновлення платоспроможності клієнтів, у багатьох випадках сприяло відновленню платіжної дисципліни. У той же час були випадки і масової реструктуризації без урахування фінансових можливостей клієнтів щодо дотримання нових умов погашення кредитів. При такому підході реструктуризація не покращує реальну якість кредитного портфеля, а дозволяє лише відстрочити відображення простроченої заборгованості на балансі, про що свідчить існування значної частки реструктуризованої заборгованості, по якій повторно виникли порушення графіків погашення платежів. У такому випадку, банк несе певні втрати, пов'язані з розбалансуванням по строках і вартості залучених та розміщених ресурсів, зниженням прибутковості, але у підсумку переваг більше – це і усунення проблеми відволікання значних грошових коштів у резерви, і збереження платоспроможних клієнтів, дбайливе ставлення до яких в подальшому – в період відновлення ринку – матиме позитивний ефект.

Ступінь успішності самостійної роботи банку з повернення проблемної заборгованості в основному залежить від рівня кваліфікації співробітників банку, відповідальних за даний напрямок: call-центру, підрозділів по роботі з проблемною заборгованістю, служби безпеки, юридичного відділу та ін. Крім того, дуже важливо грамотно та правильно організувати процес роботи: розбити проблемні кредити на групи (в залежності від причин виникнення простроченої заборгованості), розробити стратегії стягнення для кожної з цих груп, сформувані чіткий регламент взаємодії окремих підрозділів банку, призначити терміни виконання кожного етапу і відповідальних за результат, правильно розставити точки контролю, розробити і ввести в практичну діяльність розгорнуту управлінську звітність про результати роботи. Значно підвищує ефективність автоматизація рутинної роботи та впровадження електронного документообігу.

За даними інтернет-джерел найбільший за активами банк країни – ПриватБанк – у липні 2012 р. почав проведення реструктуризації проблемних кредитів фізичних осіб. В рамках реструктуризації банк вирішив списувати всі нараховані за період прострочки по кредитах відсотки, пені і штрафи, а залишок

заборгованості – пролонгувати під 0,12 % річних. Строки у кожному окремому випадку індивідуальні, це може бути і один рік, і п'ять років. Проте, в угоді зазначено, що у випадку порушення графіку погашення до позичальника застосовуються штрафні санкції, включаючи 1,16 % від суми залишку за кожен день прострочки. Бажання ПриватБанку провести реструктуризацію роздрібних кредитів фінансисти пояснюють намаганням знизити розмір проблемного портфелю і розформувати резерви [100].

На сьогодні популярним методом вирішення проблеми "поганих боргів" є продаж проблемної заборгованості, як реальний, так і "технічний". Покупцем може виступити інвестор, колекторське агентство, пов'язана компанія. Даний варіант вирішення є зручним у разі необхідності швидкого позбавлення від проблемної заборгованості, відсутності достатньої кваліфікації співробітників банку для самостійного управління проблемною заборгованістю, можливості отримання більшого повернення шляхом продажу.

Хоча вартість боргів при продажу відносно невисока (для бланкових кредитів 3-15% від номіналу в середньому), привабливість цього варіанту рішення для банківських установ в Україні зростає. Банк отримує можливість швидко позбутися, як правило, великого обсягу проблемної заборгованості, інвестувавши вивільнену ліквідність у більш дохідні активи. Це сприяє економії трудових затрат і підвищенню прибутковості банку. Крім того, очищення активів призводить до покращення рейтингів банку.

У період кризи колектори проявляли інтерес переважно до роздрібних споживчих кредитів, проте на ринок також поступово виходять авто та іпотечні кредити. Очікується, що ринок продажу поганих боргів буде розвиватись.

Ринок колекторських послуг в Україні практично почав існувати з 2006 р. Активний розвиток його відбувався за останні декілька років паралельно з розвитком роздрібного кредитування. Першими такі послуги почали надавати колекторські компанії з іноземними інвестиціями, дочірні компанії роздрібних банків і деякі юридичні фірми. У 2009 р. кількість колекторських компаній значно зросла через збільшення частки простроченої заборгованості і, відповідно,

підвищення попиту на їхні послуги. За підрахунками директора «Європейського агентства з повернення боргів» Олександра Ільчука, у 2009 р. в Україні працювало вже 15 великих та приблизно 40-50 невеликих регіональних колекторських компаній [99]. За даними інших зовнішніх джерел [18], колекторським бізнесом в Україні в цей період займалося від 70 до 200 фірм.

Колекторські компанії – це організації, які надають послуги юридичним особам (банкам, страховим компаніям, приватним фірмам), а також фізичним особам зі стягнення заборгованості та надання юридичних консультацій. Завдання колекторської компанії не просто організувати допомогу кредитору в поверненні грошей, а й допомогти самому боржнику, надавши юридичну консультацію з вирішення питань повернення кредиту. Колекторські агентства покликані легальними методами стягувати борги і передавати їх банку за визначену комісійну винагороду. В їх арсеналі виключно законні та етичні методи: "м'які" або "soft collection", "жорсткі" або "hard collection", "судові" або "legal collection".

Основну частку офіційного ринку колекторських послуг контролюють великі компанії, такі як: ССГ, "Вердикт", "Служба виконання зобов'язань", "Європейське агентство з повернення боргів", ФАСП, "УкрБорг", "Українська колекторська група", "Укрфінанси", CredEx, Ultimo та інші.

Банки працюють з колекторськими агентствами на умовах «агентської угоди», що передбачає укладення між банком і колекторським агентством договору, на підставі якого колектори проводять роботу з боржниками за дорученням банку. Це дозволяє банкам не витрачати час на обслуговування проблемних боргів і зосередитися на прибуткових операціях. При виборі такої стратегії необхідно враховувати і її недоліки. По-перше, банк буде нести істотні витрати на сплату комісії колекторському агентству, розмір якої зазвичай коливається від 10 до 50 % і залежить від декількох факторів - у першу чергу, від переліку послуг, що надаються колекторським агентством: чи займається воно судовим і позасудовим стягненням або спеціалізується тільки на позасудовому стягненні заборгованості. Крім того, на рівень ціни впливає якість портфеля, який пропонується на обслуговування: термін існування простроченої заборгованості,

якість комплектації кредитних справ та оформлення документів, повнота контактних даних позичальника та його родичів, поручителів. По-друге, колектори воліють працювати в основному з найбільш перспективними кредитами, працювати з якими зацікавлений і сам банк.

Ефективність роботи колекторської компанії залежить як від характеристик самої компанії (розміру штату, технічного оснащення і методів роботи, кваліфікації та досвіду працівників), так і від якості кредитного портфеля, переданого на агентське обслуговування. Зі збільшенням терміну простроченої заборгованості знижується відсоток сум, що стягуються. Так, у табл. 2.6. за даними Асоціації учасників Колекторського Бізнесу України (АКБУ) [189] показано орієнтовну залежність відсотка стягнення від терміну існування простроченої заборгованості, але враховуючи відсутність офіційно підтвердженої інформації, показники, наведені в таблиці, не є абсолютно достовірними. Очевидно, що після початку кризи, внаслідок погіршення фінансового стану підприємств і падіння платоспроможності населення, ефективність роботи по стягненню заборгованості різко знизилася.

Таблиця 2.6

Залежність ефективності стягнення заборгованості від терміну прострочення

Термін прострочення, днів	Стягнення до кризи, %	Стягнення після початку кризи, %
До 30	70-90	25-30
30-60	50-60	20-25
60-90	20-30	15-20
90-180	15-20	3,5-4,5
180-360	10	2,5-3,5
360-540	5	1-2,5
540-720	1	0,3-1
> 720	<1	<= 0,3

Джерело: дані АКБУ [189]

Якщо банк на початковому етапі допустив істотні прорахунки при формуванні умов кредитних продуктів або погано контролював дотримання стандартів кредитування при видачі кредитів, значну частину портфеля простроченої заборгованості можуть становити кредити, видані шахраям або

завідомо неплатоспроможним позичальникам. У цьому випадку ефективність роботи по стягненню буде низькою як у служб банку, так і у колекторів.

Варто відмітити, що колектори більш успішно працюють з портфелями проблемних кредитів фізичних осіб, так як для ефективної роботи з кредитами підприємств необхідно враховувати специфіку діяльності кожного окремо взятого позичальника. Із забезпеченими позиками багато банків намагаються працювати самостійно. Тому основну частину портфеля, переданого колекторам, складають роздрібні кредити без забезпечення. Строки, на яких банк підключає до роботи колекторів, залежать від політики банку: найчастіше банки передають колекторам на обслуговування заборгованість, прострочену як мінімум на термін понад 60 або 90 днів, але деякі вдаються до послуг колекторів навіть на самих ранніх стадіях прострочення заборгованості.

Найбільшою популярністю колекторські компанії користувалися у 2009 р. За оцінками однієї з таких компаній, у той період їх клієнтами були понад 30 банків, з яких максимальною активністю виділялися 10 (їх портфелі становили близько 80% від всієї суми боргів, стягнення яких було доручено колекторам). За оцінками учасників колекторського ринку, на кінець 2010 р. сумарний портфель кредитів, що обслуговуються на умовах агентської угоди лідерами колекторського ринку, становив близько 5 млрд. грн. У 2010 р. намітилася тенденція до скорочення кількості банків, що працюють з колекторами за агентськими угодами, так як почав активно розвиватися ринок продажу портфелів проблемних кредитів: на кінець 2010 р. частка кредитів, викуплених лідерами колекторського ринку, склала близько 20% від їх загального портфеля [250, с.38].

Перша очевидна перевага колекторських агентств від банківських структур – концентрація всіх ресурсів виключно на роботі з позичальниками і боргами. Стягнення заборгованості для колектора – це ключовий напрямок роботи, його профіль. Розуміючи це, колекторські компанії більше вкладають у навчання та підготовку своїх фахівців, а також використання нових знань з європейського ринку, де рівень роботи колекторів все таки набагато вище, ніж в Україні.

Колекторська компанія працює з боржниками ситуативно, тобто враховує

поведінку боржника до моменту передачі його боргу в роботу колекторам, аналізує його реакцію на заходи, проведені на першій стадії колекшена. Далі розробляється індивідуальний підхід до роботи з кожним конкретним боржником. Банки ж до всіх боржників застосовують загальний стандартний метод [75].

На жаль, розвиток ринку колекторських послуг гальмується відсутністю закону, який би регламентував діяльність колекторських компаній та визначав коло їхніх прав та повноважень. Тому банки лише декілька останніх років освоюють нову форму роботи з неблагонадійними клієнтами за допомогою колекторських компаній. Втім, взаємна вигода сторін полягає у наступному:

- банк зберігає позитивний імідж для потенційних клієнтів, в той час як судові тяжби їх відлякують;
- до появи колекторських компаній банкам доводилося списувати борги у разі безнадійного кредиту. Однак, якщо колектор пропонує банку навіть 10% від суми, то для нього це більш ніж вигідна пропозиція, якщо банк не бачить інших способів повернення коштів;
- під проблемні кредити банки зобов'язані формувати страхові резерви, відповідно, на цю ж суму скорочується прибуток банку;
- за умови ефективної роботи з колекторськими компаніями, банкіри можливо не будуть завищувати ставки за споживчими кредитами.

Колекторський бізнес в Україні стрімко розвивається і є повністю виправданим кроком у розвитку вітчизняної фінансово-кредитної інфраструктури, де відбувається чітка сегментація ринку послуг та відповідно більш вузька спеціалізація фахівців. Українські банки взаємодіють із колекторськими компаніями уже не з такою засторогою, як у докризовий період.

Загальноприйнятою практикою у багатьох країнах є продаж банками проблемних боргів третім особам. Останнім часом цей метод врегулювання ситуації з проблемними кредитами починає використовуватися і в Україні.

Передумови для розвитку ринку продажу проблемних кредитів створив ЗУ № 1617-VI "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків", який

вступив в силу 05.08.2009 р. Він дозволив банкам включати у витрати суму збитків, що виникає при продажу боргів з дисконтом, уникаючи сплати податку на прибуток. До прийняття Закону колекторські компанії в основному працювали з проблемною заборгованістю на умовах аутсорсингу, а продаж міг здійснюватися тільки афілійованим компаніям, і такі угоди були непублічними. З моменту введення Закону кількість угод купівлі-продажу проблемних кредитів різко збільшилася і ринок почав розвиватися [76, ст. 44].

Одним з поширених методів є продаж кредитних портфелів факторинговим компаніям, які згодом можуть передати їх для стягнення колекторським фірмам. Популярність здійснення продажів з використанням факторингових компаній пояснюється особливостями діючої нормативної бази. На даний момент законодавство, що регулює діяльність колекторських агентств, недосконале. Робилися спроби розробити єдиний закон про колекторську діяльність, ввести ліцензування колекторів. Був навіть розроблений проект ліцензійних умов. Однак ці законопроекти так і не були прийняті. Діяльність факторингових компаній регулюється більш чітко. Згідно зі ст. 1079 Цивільного кодексу України, в якості факторів можуть виступати виключно фінансові установи. Діяльність факторингових компаній контролюється Нацкомфінпослуг. Але, порівняно з колекторськими компаніями, вони мають більш широкі можливості: зокрема, викуп кредитного портфеля з дисконтом (в якості плати за здійснення цієї операції) для факторингових компаній прямо передбачений ст. 350 Господарського кодексу, тоді як для договорів цесії, за якими можуть працювати колекторські компанії, це питання не врегульоване.

Більшість факторингових компаній орієнтується на купівлю портфелів роздрібних кредитів (як без забезпечення, так і з забезпечення), хоча в 2009-2010 рр. продавалися в основному бланкові кредити. Але є і компанії, що планують купувати в основному корпоративні кредити. Такі цілі ставить перед собою, наприклад, "Центр факторингових послуг" (ЦФО), який планує викупувати кредити юридичних осіб, які не мають можливості в даний момент погасити заборгованість, і давати їм відстрочку з погашення для того, щоб вони

розрахувалися з компанією після виходу з кризи [207].

Дисконт при продажу залежить від якості портфелів. Сьогодні на ринку не поширена практика глибокого аналізу та оцінки якості кредитних портфелів перед продажем. Багато банків не готові повністю розкривати покупцям інформацію, необхідну для прийняття обґрунтованого рішення. Тому у ціну портфеля при продажу закладається більш висока прибутковість, ніж у комісію за агентською угодою, а також премія за ризик, адже в даному випадку покупець може тільки припускати майбутню ефективність зборів портфеля. Ціни в більшості випадків пропонуються індикативні. Наприклад, кредити без забезпечення з тривалим терміном існування простроченої заборгованості продаються в основному за ціною 0,5-7 % від номіналу. Угоди за кредитами, які забезпечені заставою укладаються орієнтовно за 15-35% вартості (в залежності від типу застави). При цьому продавець боїться продешевити, а покупець насправді купує, не знаючи реальної якості придбаного портфеля. Часто дисконти по портфелях формуються не на підставі ринкових умов, а визначаються індивідуально для кожної угоди, і на їх розмір впливають декілька факторів: зацікавленість банку, прозорість механізму угоди і розуміння її банком, а також фінансові можливості компанії з придбання портфеля [250, с.39]. Така невизначеність істотно гальмує розвиток ринку. В якості одного із способів зниження ризику для покупця іноді застосовують договори з умовою зворотного викупу при певних обставинах (наприклад, якщо з'ясувалося, що велика частина кредитів видана за підробленими документами, то угода скасовується).

Продаж боргів можна проводити різними методами, зокрема: відкритий тендер, закритий тендер, прямий продаж кінцевому покупцеві, перепоступка боргу ПФу. У випадку відкритого тендеру банк публічно оголошує про продаж свого кредитного портфеля і проводить конкурс серед потенційних покупців. Переможцем стає компанія, що запропонувала найбільш вигідні умови для банку. До 2010 р. за результатами відкритих тендерів укладалися тільки окремі угоди, основна частина портфелів продавалася за результатами закритих тендерів або напряму кінцевому покупцю. Це було пов'язано з низкою факторів - як

об'єктивних, так і суб'єктивних. До суб'єктивних факторів належать: небажання банків привертати увагу до погіршення якості свого кредитного портфеля і неготовність розкривати повну інформацію широкому колу потенційних покупців. Об'єктивними чинниками є відсутність розвиненої інфраструктури ринку і методології адекватної оцінки вартості проблемних активів, а також обмежене число платоспроможних покупців проблемної заборгованості. Однак в 2010 р. намітилася тенденція до збільшення обсягу угод, що здійснюються на відкритих торгах [250, с.40].

Закритий тендер не передбачає публічного оголошення про продаж портфеля. Конкурс проводиться серед обмеженого кола компаній, з якими банк співпрацює. Виграє та компанія, яка запропонує більш вигідні умови. Прямі продажі кінцевому покупцеві передбачають цільовий продаж конкретному покупцеві без проведення конкурсу, і до недавнього часу такі операції здійснювалися банками в основному з пов'язаними структурами. Угоди такого типу часто бувають непублічними і здійснюються не за ринковими цінами. В якості пов'язаних структур зазвичай виступають факторингові компанії. Станом на 30.09.2011 р. у Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 99 фінансових компаній, які мають право надавати послуги факторингу. Частина з них - дочірні підприємства банків. За даними інтернет-газети "Экономические известия", пов'язані факторингові компанії мають ОТП Банк, Індекс-банк, БТА Банк, UniCredit Bank, СЕБ Банк, ІНГ Банк Україна, Укрсоцбанк, Укрексімбанк, Сведбанк, Райффайзен Банк Аваль, Приватбанк, VAB Банк.

Серед існуючих на практиці методів передачі активів на пов'язані компанії є два найбільш поширених. Банки з хорошим рівнем капіталізації можуть собі дозволити передати кредити за поточною вартістю (номінал мінус резерв), а збитки списати за рахунок сформованих резервів. При цьому баланс банку очищується від поганих активів. Але цей метод вимагає витрат на формування резервів та наявності у покупця достатніх коштів для оплати угоди. Унаслідок дефіциту великих інвесторів часто застосовувався другий метод, при якому оплата за портфель проводиться цінними паперами. Банк оприбутковує їх до себе

на баланс за номінальною вартістю, що формально покращує якість кредитного портфеля, але не знижує ризиків банку, який в цьому випадку замість кредитної заборгованості (яка могла бути хоча б частково забезпеченою) отримує незабезпечені цінні папери сумнівної якості [250, с.40].

Проблемні активи можуть викуповуватися не тільки факторинговими компаніями. Деякі банки практикують перепоступку прав вимоги за окремими кредитами фізичних осіб іншим фізичним особам (з певним дисконтом). Покупець у цьому випадку має на меті отримання прав на заставне майно за пільговою ціною, а банк звільняється від проблемної заборгованості.

Для врегулювання ситуації з проблемною заборгованістю за кредитами юридичних осіб застосовується також укладення тристоронніх угод: між банком, боржником та покупцем. В цьому випадку покупець бере на себе зобов'язання з погашення заборгованості підприємства на умовах перепоступки йому певного відсотка акцій компанії.

Існує інтерес до купівлі проблемних боргів і у різних інвестиційних фондів. Цей метод продажу активів в Україні поки що не розвинений, але в перспективі він може стати популярним, так як дозволяє вирішити проблему збору коштів для покупки кредитних портфелів і оптимізувати оподаткування.

Основна відмінність компаній з управління активами від банківських установ – це гнучкість та оперативність при прийнятті рішень. Саме це, і також знання роботи підприємств зсередини та розуміння бізнесу в цілому надає КУА величезну перевагу в роботі зі стресовими активами у порівнянні з банками.

Одним із варіантів очищення балансу від непрацюючої заборгованості є її списання. Цей метод використовується, коли ймовірність отримання позитивного ефекту від спроб стягнення заборгованості є невисокою або проведення заходів по стягненню є нерентабельним, наприклад, при дрібних сумах кредитів витрати на пошук боржника можуть іноді перевищувати суму заборгованості. Відповідно до нормативної бази НБУ банки мають право списувати заборгованість, визнану безнадійною, за рахунок сформованих резервів.

В кінці 2010 р. НБУ своїм листом № 40-511/5841-22084 вимагав від банків

списати безнадійну заборгованість, прострочену більше ніж на 90 днів, до 30.12.2010 р. Проте у банків виникли певні проблеми, пов'язані з виконанням даного розпорядження. Постанова Правління НБУ від 13.09.2010 р. № 424 [120] затвердила Порядок формування банками резервів за кредитами і нарахованими за ними процентами та списання безнадійної заборгованості. Згідно з цим Порядком, банк мав право списувати за рахунок сформованого ним резерву кредитну заборгованість за умови її відповідності одночасно таким критеріям:

- заборгованість віднесена до категорії безнадійна відповідно до "Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків";
- фінансовий стан позичальника є незадовільним;
- термін простроченої заборгованості становить більше 90 днів.

Постанова № 424 втратила чинність на підставі Постанови Правління НБУ від 01.06.2011 р. № 172 [119], яка затвердила Порядок відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву.

Однак, відповідно до Закону "Про оподаткування прибутку підприємств", що діяв до 01.04.2011 р., в податковому обліку для списання безнадійної заборгованості за рахунок резерву банк зобов'язаний здійснити всі можливі дії, спрямовані на її повернення: звернутися до суду, отримати позитивне рішення, виконати його в установленому порядку. І тільки після цього, в разі неповернення боргу, банк може скористатися своїм правом на списання за рахунок резервного фонду. В іншому випадку заборгованість у податковому обліку списується за рахунок прибутку.

З іншого боку, у пп. 159.4.1 п. 159.4 ст. 159 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [96], зазначено, що банк списує безнадійну заборгованість за рахунок резервів у відповідності з порядком, встановленим НБУ і узгодженим з Міністерством фінансів України. НБУ відповідно до зазначених норм Кодексу встановив Методику визначення безнадійної заборгованості за активними банківськими операціями та постановою Правління НБУ від 01.06.2011 № 172 [119] затвердив Порядок відшкодування банками України

безнадійної заборгованості за рахунок резерву (далі - Порядок).

Згідно з нормами п. 3 Порядку, банк має право відшкодувати (списати) за рахунок резерву заборгованість, яка визначена безнадійною відповідно до нормативно-правових актів НБУ, за умови, що за такою заборгованістю (крім заборгованості за активними банківськими операціями з пов'язаними особами, дебіторської заборгованості за господарською діяльністю та розрахунками з працівниками банку) є прострочений платіж за основним боргом та/або нарахованими процентами, та/або комісіями більше 180 днів.

Банк у разі відшкодування (списання) за рахунок резерву безнадійної заборгованості за основним боргом одночасно відшкодовує (списує) за рахунок резерву нараховані проценти та комісії за такою заборгованістю.

Згідно з п. 7 Порядку відшкодування (списання) за рахунок резерву безнадійної заборгованості не є підставою для припинення вимог банку до позичальника/контрагента. Банк зобов'язаний продовжувати роботу щодо відшкодування списаної за рахунок резерву безнадійної заборгованості.

Таким чином, керуючись нормами підпункту 159.4.1 пункту 159.4 статті 159 ПКУ [96], банки згідно з Порядком мають право списувати за рахунок страхового резерву заборгованість, яка визначена безнадійною відповідно до нормативно-правових актів НБУ, у т.ч. і у разі її невідповідності визначеним у пп. 14.1.11 п. 14.1 статті 14 Кодексу ознакам, без віднесення в подальшому цього страхового резерву на дохід платника податків. Поряд з цим, у разі погашення безнадійної заборгованості, відшкодованої (списаної) за рахунок страхового резерву, банки повинні збільшити свої доходи на суму компенсації, одержаної від боржника або від відчуження об'єкта застави та відповідно сплатити податок на прибуток.

Іншим ефективним для банку рішенням є часткове списання боргу за умови погашення його іншої частини. При такому варіанті домовленості кредитор втрачає частину грошей (часто істотну частину від загальної суми боргу), але в короткі терміни отримує решту грошей і списує непогашену суму з балансу. З урахуванням вартості грошей у часі, такий варіант може бути вигідним для банку. Найбільш привабливим такий механізм виглядає при роботі з підприємствами

малого і середнього бізнесу. При цьому даний спосіб має деякі недоліки. По-перше, не до кінця є зрозумілою позиція регулятора відносно прощення частини боргу при наявності забезпечення. По-друге, можуть існувати негативні податкові наслідки для позичальників, у яких може виникнути оподатковуваний дохід у розмірі суми списаної заборгованості. Можна припустити, що масового списання всієї суми безнадійної заборгованості найближчим часом не очікується, але певна активізація списань імовірна, оскільки, відповідно до Податкового кодексу, з 2012 р. банкам дозволено відносити на валові витрати тільки резерви, сформовані в розмірі не більше 20% від кредитного портфеля [96, п.п. 159.2.2 п. 159.2 ст. 159]. Кожен з описаних вище методів роботи з проблемною заборгованістю має свої плюси і мінуси. Переваги та недоліки різних методів роботи з проблемною заборгованістю представлені на рис. 2.10 та рис. 2.11.

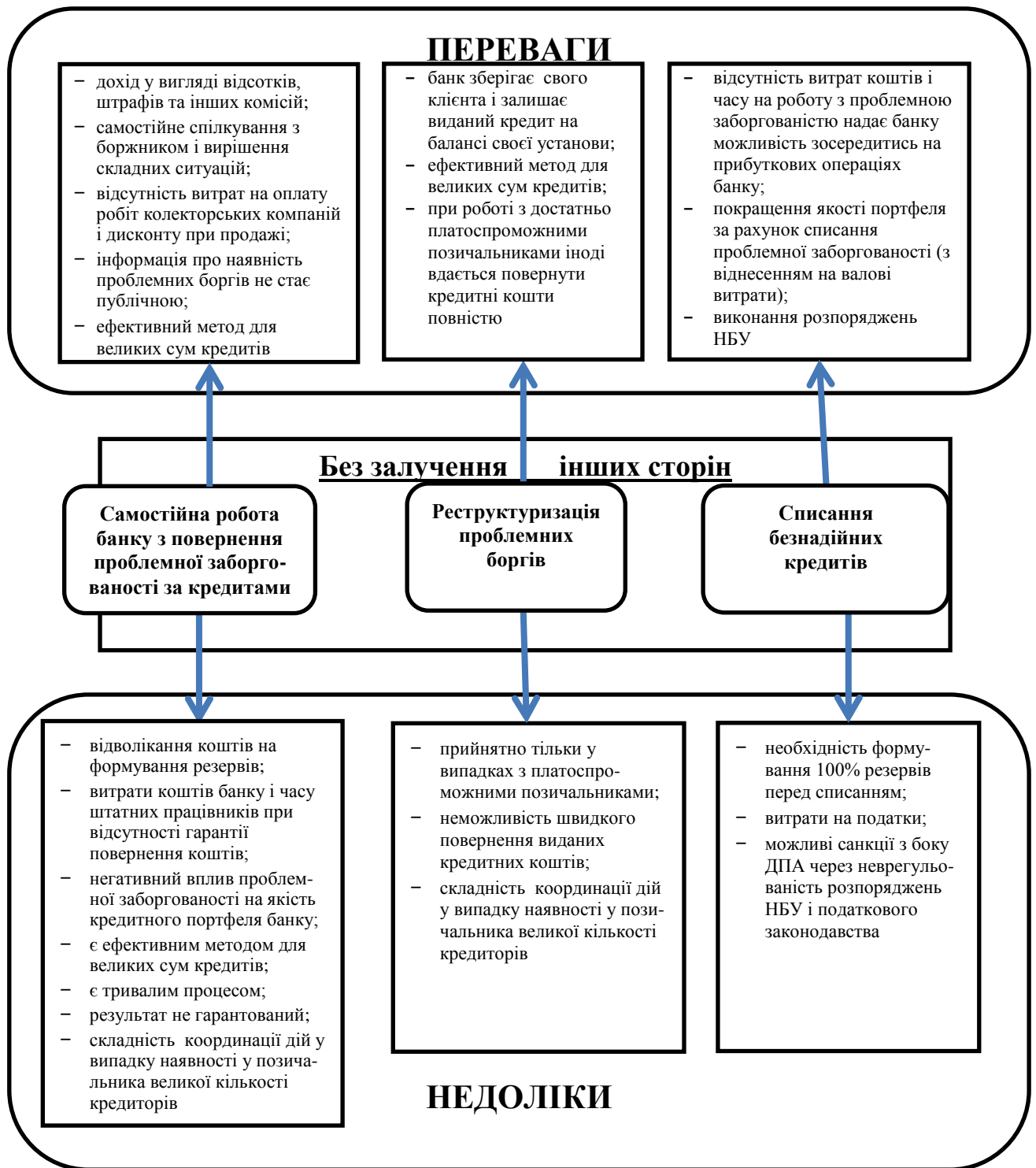

Рис. 2.10. Методи врегулювання проблемної заборгованості банку без залучення інших сторін

Джерело: складено автором

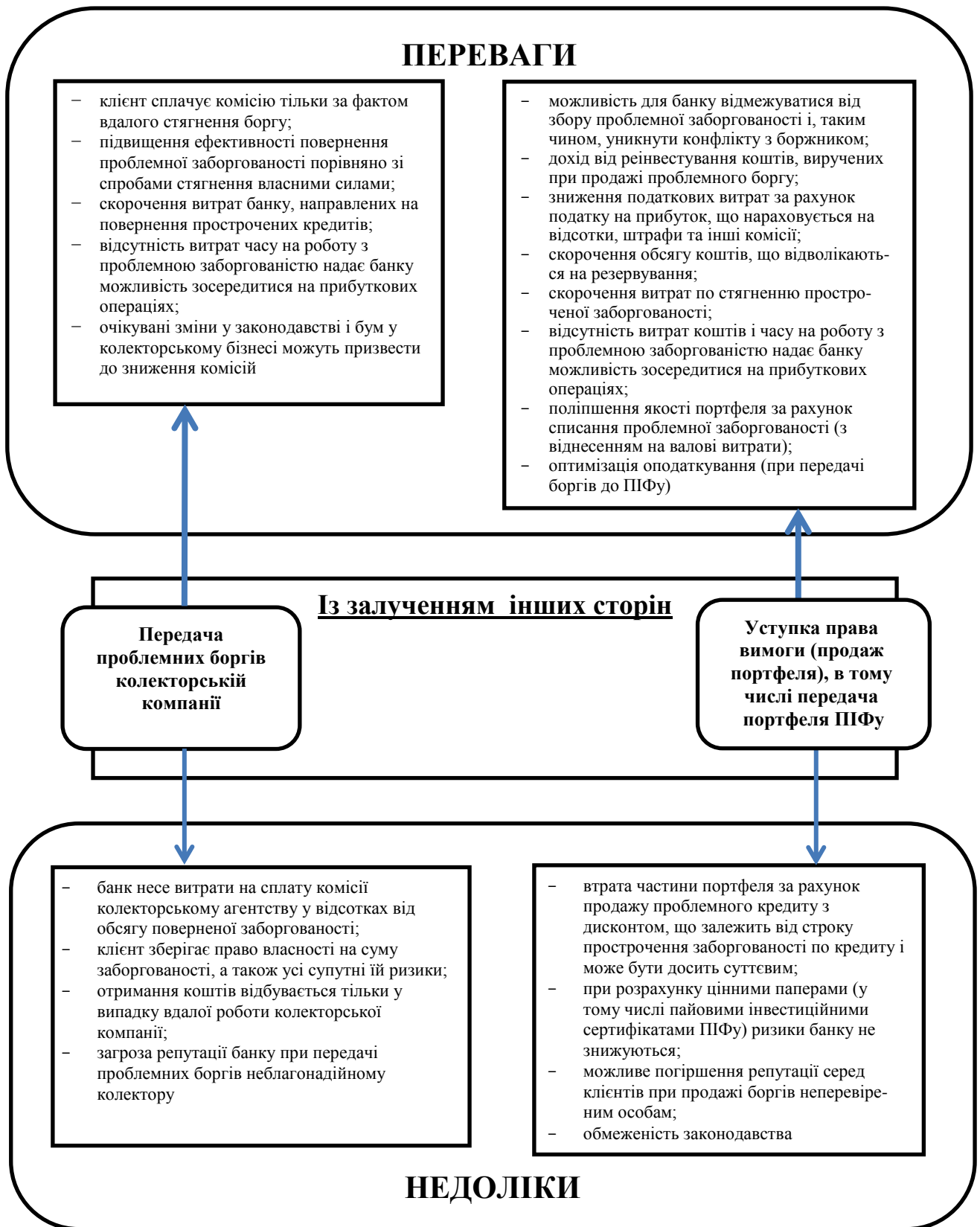

Рис. 2.11. Методи врегулювання проблемної заборгованості банку із залученням інших сторін

Джерело: складено автором

Найбільш поширеними на даний момент методами є самостійне управління проблемною заборгованістю або продаж кредитних портфелів колекторським і факторинговим компаніям, у тому числі пов'язаним.

Можна зробити висновок, що більшість банків використовують декілька методів по врегулюванню ситуації з проблемною заборгованістю: на ранніх стадіях самостійно працюють з проблемною заборгованістю, а на більш пізніх – передають її на аутсорсинг колекторським компаніям або продають, а дрібні суми іноді списують за рахунок сформованих резервів. Останнім часом спостерігається тенденція перегляду банками своєї політики по управлінню проблемними кредитами на користь продажу портфелів. Деякі банки переуступають заборгованість за кредитами фізичних осіб іншим фізичним особам, а деякі використовують метод участі банку у бізнесі проблемного позичальника.

Очищення балансу від непрацюючих активів шляхом передачі їх до ПФВів поки є не поширеною практикою і використовується лише окремими банками. Це пов'язано як і з недостатньою поінформованістю банків, так і з відсутністю розвинутого законодавства у цій сфері. Можливо, у майбутньому цей напрямок буде розвиватися при наявності законодавчої підтримки. Для непрацюючих кредитів юридичних осіб у тому числі, ймовірно, буде розвиватися практика погашення заборгованості перспективних підприємств сторонніми компаніями в обмін на частку у бізнесі (за погодженням з власниками підприємства).

Прийняття рішення щодо вибору методу врегулювання ситуації з проблемними боргами в кожній окремій ситуації є індивідуальним. З метою більш комплексного підходу до управління проблемними кредитами банку, на основі аналізу сучасної практики управління проблемною заборгованістю та тенденцій розвитку банківської системи України, вважаємо за доцільне представити систему управління проблемними кредитами банку, яка включає, зокрема, функціональну та організаційну складові, які визначають поточні завдання кредитного моніторингу, що дозволяє обирати прийнятні методи управління проблемними кредитами за конкретних умов, залежно від встановлених банком цілей та його фінансового стану (рис. 2.12).

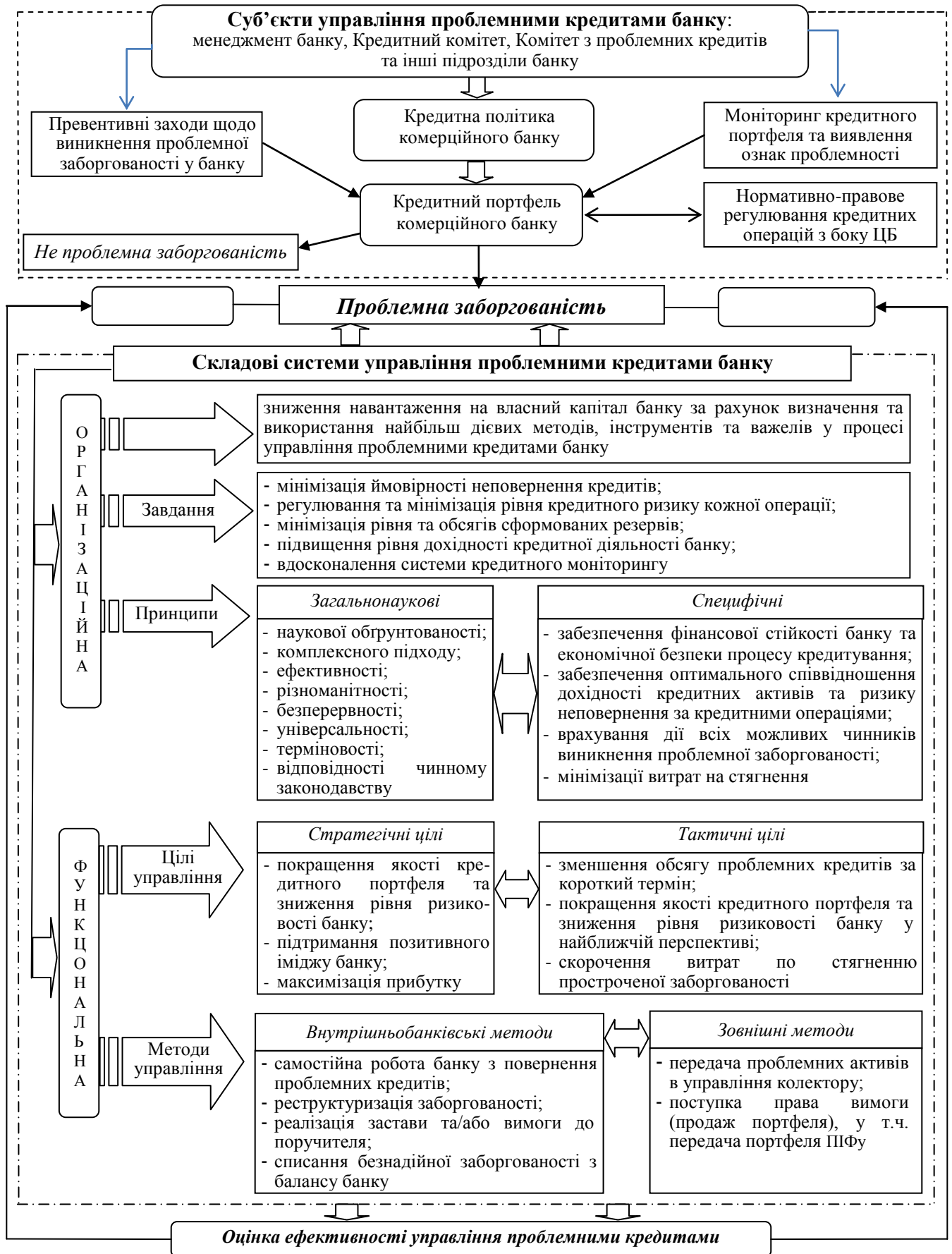

Рис. 2.12. Система управління проблемними кредитами банку

Джерело: розроблено автором

Дана система включає всі елементи процесу управління проблемною заборгованістю. Основними суб'єктами системи управління проблемними кредитами банківської установи виступають: менеджмент банку, як головна ланка банку, кредитний комітет та комітет з проблемних кредитів, що безпосередньо забезпечують та відповідають за кредитний процес у банку, а також інші підрозділи банку, як його організаційні складові.

Важливим елементами, що впливають на рівень проблемних кредитів банку є кредитна політика комерційного банку, превентивні заходи щодо виникнення проблемної заборгованості в банку та дієвість їх застосування, система моніторингу кредитного портфеля та виявлення ознак його проблемності, а також, законодавчо-правове регулювання кредитних операцій з боку центрального банку.

Безпосередніми складовими системи управління проблемними кредитами банку виступають функціональна та організаційна складові. Організаційна складова передбачає визначення та дотримання мети, завдань та принципів управління проблемними кредитами банку. Функціональна складова передбачає визначення конкретних цілей, якими керується банк при управлінні проблемними кредитами та, на основі цього, – визначення можливих методів управління проблемними кредитами.

Запропонована система управління проблемними кредитами банку враховує сучасну практику управління проблемною заборгованістю та особливості розвитку фінансово-кредитної системи України та, загалом, дозволяє обирати ефективні методи управління проблемними кредитами банку.

Висновки до розділу 2

Грунтовний аналіз системи управління банківськими проблемними кредитами в Україні та оцінка специфічних рис забезпечення її реалізації дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено, що вагомим фактором, який протягом 2005-2008 рр. сприяв стрімкому розширенню пропозиції кредитних ресурсів був масштабний приплив дешевого іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор, що зумовлював збільшення кредитного портфелю банківської системи України щонайменше на 50 % щороку. Виявлено, що саме експансія іноземного капіталу та активне кредитування в іноземній валюті протягом зазначеного періоду стали одними з основних причин зростання обсягу проблемних кредитів, оскільки значна частина позичальників виявилася неспроможною обслуговувати валютні кредити після суттєвої девальвації гривні відносно більшості іноземних валют у період розгортання фінансової кризи 2008-2009 рр., що мало своїм наслідком погіршення стану балансів більшості банківських установ в Україні.
2. На основі графічного опису залежності коефіцієнту покриття резервами простроченої заборгованості за кредитними операціями від частки проблемних кредитів за період 01.01.2005-01.10.2013 рр. для банківської системи України встановлено, що вона описується гіперболою з мінімальним значенням відношення резерву до простроченої заборгованості за кредитними операціями на рівні одиниці, що буде досягнуто за ситуації, коли частка проблемних кредитів дорівнюватиме 100%. Відповідно, наведена залежність може слугувати як інструмент визначення адекватності політики формування резервів під прострочені кредити для окремих банків, так і підходом до визначення можливих обсягів зміни резервів залежно від частки прострочених кредитів. Також, за допомогою цього інструменту можна розрахувати обсяг недосформованих резервів у банківській системі – на основі застосування оцінок міжнародних організацій та міжнародних

рейтингових агенцій щодо реальної частки проблемних кредитів у банківській системі України.

3. На основі дослідження діяльності регулятора у період подолання кризових явищ систематизовано за періодами заходи НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор України з відповідним обґрунтуванням результатів та наслідків їх реалізації на кожному з виділених етапів фінансово-економічної кризи в Україні протягом 2008-2013 рр., що дозволило визначити ефективність регулятивної діяльності НБУ за строками та напрямками впливу. Зокрема, на I етапі основними завданнями стало формування банками достатніх обсягів резервів за кредитними операціями; зниження валютного ризику банківської системи та ризиків невиконання позичальниками своїх зобов'язань за кредитами. Згодом, основними напрямками реалізації заходів НБУ було вдосконалення порядку списання банками безнадійної заборгованості, стимулювання кредитної активності банків; закріплення позитивних тенденцій у банківській системі. Регулятивна діяльність, яка здійснювалась НБУ з метою стабілізації ситуації на кредитному ринку, можна вважати, на підставі покращення показників кредитної діяльності банків, показала позитивний ефект через 2,5 роки від початку кризи в Україні.
4. Обґрунтовано необхідність зміцнення ролі НБУ у пруденційному нагляді за банківськими ризиками за рахунок впливу на процес управління ризиками на різних рівнях:
 - на макрорівні – контролюючи дотримання норм пруденційного контролю і створюючи сприятливі умови для застосування сучасних технологій ризик-менеджменту через цілеспрямоване впровадження сучасних інструментів управління ризиками;
 - на мікрорівні – стимулюючи суб'єктів фінансового ринку, фінансові і нефінансові корпорації до активного використання і вдосконалення внутрішніх стратегій ризик-менеджменту, орієнтуючи їх на

моніторинг джерел виникнення різних категорій ризиків та поліпшення методів їх мінімізації.

5. Аналіз сучасної практики управління проблемними кредитами у банках дозволяє здійснити розподіл інструментів на методи врегулювання проблемної заборгованості банку без залучення інших сторін та методи із залученням інших сторін. Дослідження переваг та недоліків використання зазначених методів управління проблемними кредитами банку дозволяє встановити, що методи без залучення інших сторін доцільно використовувати у випадку, коли банк бажає щоб інформація про наявність проблемних боргів не стала публічною, натомість, методи із залученням інших сторін доцільно використовувати при бажанні банку уникнути втрати часу на роботу з проблемною заборгованістю, що надає йому можливість зосередитися на прибуткових операціях.
6. Виявлено, що методи врегулювання проблемної заборгованості банку без залучення інших сторін (внутрішньобанківські методи) передбачають раннє реагування ризик-менеджерів на погіршення обслуговування позичальниками заборгованості і включають в себе реабілітацію кредитної заборгованості та відновлення можливості позичальниками генерувати грошовий потік для обслуговування кредитів. Встановлено, що одним із ефективних внутрішньобанківських методів роботи з проблемними кредитами виступає реструктуризація кредитної заборгованості.
7. Встановлено, що за неефективності самостійної роботи банку з управління проблемними кредитами доцільним є застосування зовнішніх методів управління із залученням інших сторін, зокрема: передача проблемних боргів колекторській або факторинговій компанії та уступка права вимоги (продаж портфеля), в тому числі передача портфеля ПФУ. З'ясовано, що очищення балансу від непрацюючих активів шляхом передачі їх до ПФів є досить перспективним методом управління, оскільки дозволяє вирішити проблему збору коштів для купівлі кредитних портфелів та зменшити оподаткування.

8. За результатами дослідження сучасної практики управління проблемною заборгованістю та тенденцій розвитку вітчизняної банківської системи, запропоновано систему управління проблемними кредитами банку, яка, зокрема, включає функціональну та організаційну складові, які визначають поточні завдання кредитного моніторингу, що дозволяє обирати прийнятні методи управління проблемними кредитами за конкретних умов, залежно від встановлених банком цілей та його фінансового стану.

Висновки, рекомендації та пропозиції автора, що містяться у другому розділі, знайшли відображення в публікаціях автора [170, 172, 177, 178, 180, 181, 185, 248, 249], наведених у списку використаних джерел.

9.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УКРАЇНІ ЩОДО УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

3.1. Виявлення та співставлення особливостей діяльності банків з управління проблемними кредитами в умовах фінансової нестабільності

Ефективне і стабільне функціонування банківської системи в умовах розвитку глобалізаційних та інноваційних процесів нерозривно пов'язане з вирішенням проблеми підвищеного ризику. Жоден банк не в змозі максимізувати свої прибутки та подолати конкуренцію без ефективної системи управління кредитними ризиками та проблемними кредитами банку зокрема.

У зв'язку з погіршенням фінансового стану позичальників та неможливістю розрахуватись за власними зобов'язаннями перед комерційними банками, останні повинні вживати відповідних заходів щодо обмеження, мінімізації кредитних ризиків та підтримки стабільної діяльності. Ефективна організація кредитного процесу та управління проблемними кредитами у банку належить до головних конкурентних переваг будь-якого банку, тому що банківська діяльність нерозривно пов'язана з ризиком неповернення кредитних коштів. У зв'язку з цим, існує необхідність визначення основних вразливих ланок функціонування системи кредитного ризик-менеджменту банків у кризовий період та обґрунтування напрямів вдосконалення роботи банків з проблемними кредитами.

Виникнення проблемної заборгованості обумовлено негативними наслідками фінансової кризи, серйозними помилками у кредитній політиці самих банків, а також навмисними неплатежами позичальників [139].

Розглянемо та проаналізуємо стан та особливості управління проблемними кредитами на прикладі вибірки 12 банків України (по 3 банки з кожної групи), які

за період 2008-2012 рр. мали низьку якість кредитного портфелю та/або до яких було введено Тимчасову адміністрацію для покращення їх фінансового стану. Вибірка для дослідження (станом на 01.01.2009 р.) включає наступні банки: АТ "УкрСиббанк", ПАТ КБ "Надра", АБ "Укргазбанк", АТ "РОДОВІД БАНК", АТ "Дельта Банк", ПАТ "Кредитпромбанк", ПАТ "ФОЛЬКСБАНК", ПАТ "СЕБ БАНК", АТ "ПРЕУС БАНК МКБ", АТ "БАНК ТАВРИКА", ПАТ "Західкомбанк", ВАТ Банк "БІГ Енергія".

Як видно з табл. 3.1, кредитний портфель вибірки 12 банків з 2008 р. у більшості випадків мав тенденцію до зменшення щороку незважаючи на всі спроби відновити процеси кредитування.

Таблиця 3.1

Дані щодо обсягу кредитного портфеля та резервів під знецінення кредитів по вибірці банків за період 2008-2012 рр.

№ групи	Назва банку	Найменування статті	Роки				
			01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012	01.01. 2013
I	УКРСИББАНК	Кредитний портфель, млрд. грн.	50,412	45,275	38,699	23,370	15,309
		Резерв, у % до активу	5,4	14,8	27,0	20,8	12,4
	"НАДРА"	Кредитний портфель, млрд. грн.	24,391	24,793	24,547	25,184	21,362
		Резерв, у % до активу	6,2	12,5	21,1	19,5	20,7
	УКРГАЗБАНК	Кредитний портфель, млрд. грн.	9,259	9,741	10,540	16,213	8,675
		Резерв, у % до активу	4,7	45,9	46,7	48,9	63,0
II	РОДОВІД БАНК	Кредитний портфель, млрд. грн.	9,872	5,355	4,445	4,374	0,289
		Резерв, у % до активу	1,9	45,0	70,3	93,5	1355,3
	КРЕДИТПРОМ БАНК	Кредитний портфель, млрд. грн.	11,811	11,781	11,072	12,251	10,093
		Резерв, у % до активу	4,7	12,0	14,5	19,0	19,8
	ДЕЛЬТА БАНК	Кредитний портфель, млрд. грн.	3,111	4,199	12,313	18,051	18,021
		Резерв, у % до активу	3,5	6,1	27,1	23,4	18,0
III	ФОЛЬКС-БАНК	Кредитний портфель, млрд. грн.	2,595	2,319	2,076	1,813	1,517
		Резерв, у % до активу	4,9	17,1	28,5	26,2	12,0
	ПРЕУС БАНК МКБ	Кредитний портфель, млрд. грн.	2,292	2,661	2,772	2,708	1,540
		Резерв, у % до активу	2,2	15,4	23,1	31,2	30,0
	СЕБ Банк	Кредитний портфель, млрд. грн.	1,833	2,847	2,447	1,927	1,020
		Резерв, у % до активу	2,7	14,8	25,5	26,3	32,9
IV	БАНК ТАВРИКА	Кредитний портфель, млрд. грн.	1,627	1,969	2,701	3,266	2,594
		Резерв, у % до активу	2,9	4,3	3,7	3,0	39,0
	"БІГ ЕНЕРГІЯ"	Кредитний портфель, млрд. грн.	1,044	0,991	-	-	-
		Резерв, у % до активу	3,70	24	-	-	-
	ЗАХІДІНКОМ-БАНК	Кредитний портфель, млрд. грн.	1,298	1,026	1,216	0,986	0,605
		Резерв, у % до активу	12,8	33,9	33,1	28,7	20,9

Джерело: складено і розраховано автором на основі даних НБУ [253]

Зменшення кредитного портфеля банків в основному обумовлене проведенням роботи з позичальниками щодо погашення заборгованості та списання кредитів за рахунок резервів. Проте незважаючи на загальні ознаки стагнації економіки, за результатами 2011 р. відбулося зростання обсягу кредитного портфеля у банках: ПАТ КБ "Надра", АБ "Укргазбанк", АТ "Дельта Банк", ПАТ "Кредитпромбанк" та АТ "БАНК ТАВРИКА". Світова фінансова криза негативно вплинула на фінансовий стан позичальників, що, відповідно, позначилося на якості кредитного портфеля банків. Особливу увагу варто звернути на те, що резерви під знецінення кредитів стрімко зросли за 2009-2010 рр. і становили десятки відсотків у співвідношенні до портфеля кредитів, наданих клієнтам банків, що свідчить про критичний стан кредитної діяльності банків в Україні у даний період. Варто звернути увагу на те, що у 2012 р. обсяг кредитного портфеля зменшився в абсолютно всіх аналізованих банках, при тому що протягом 2009-2011 рр. майже безперервно зростав по окремих з них.

Також варто звернути увагу, що в АТ "Родовід Банк" резерви, сформовані під знецінення кредитів станом на 01.01.2012 р. становили 93,5 %, а станом на 01.01.2013 р. - 1355,3 %. Таке збільшення показника відрахувань в резерви банку пов'язане з погіршенням якості обслуговування позичальниками своїх зобов'язань, що викликане погіршенням показників їх фінансового стану, зміною підходів до визначення фінансового стану позичальників на більш консервативні, а також поновленням на балансі банку за рішеннями суду кредитів, що були раніше списані з балансу банку. На базі АТ "Родовід Банк" НБУ затвердив механізм діяльності санаційного банку відповідно до постанови НБУ № 471 від 23.12.2011 р. Згідно з документом, завданням санаційного банку є проведення роботи з активами державних банків і банків, у капіталізації яких взяла участь держава, спрямованої на максимізацію надходжень від повернення цих активів. НБУ 15.06.2012 р. видав АТ "Родовід Банк" ліцензію санаційного банку №1.

Варто звернути увагу на зміни, які відбулись у структурі кредитного портфеля, з точки зору якості, протягом аналізованого періоду. Для дослідження

змін у структурі кредитного портфеля ми оперуватимемо наступними категоріями кредитної заборгованості, яку банки висвітлюють у своїх звітах у частині аналізу кредитної якості кредитів:

- поточні та незнецінені кредити, умови яких протягом року були переглянуті, являють собою балансову вартість кредитів з переглянутими умовами, які інакше були б простроченими чи знеціненими;
- прострочені, але незнецінені кредити – забезпечені заставою кредити, справедлива вартість застави за якими покриває прострочені процентні платежі та виплати основної суми боргу. Суми, обліковані як прострочені, але незнецінені, являють собою весь залишок за такими кредитами, а не лише прострочені суми окремих платежів;
- знецінені кредити, які оцінені на індивідуальній основі.

Як видно, основними факторами, які банки враховують при визначенні чи є кредит знеціненим є прострочений статус кредиту та можливість реалізації забезпечення, за його наявності.

Аналіз кредитної якості кредитів вибірки банків за період 2008-2012 рр. дає підстави визнати, що частка знецінених кредитів, які оцінені на індивідуальній основі є дуже високою по вибірці банків, особливо в АТ "УкрСиббанк" у 2010 р. – 49,3 %, у ПАТ КБ "Надра" у 2008 р. – 95,8 %, в АБ "Укргазбанк" у 2009-2010 рр. – 82 %, в АТ "РОДОВІД БАНК" цей показник зріс з 82 % у 2009 р. до 99,3 % у 2011 р., у ПАТ "Західінкомбанк" у 2009 р. – 67,9 % (табл. 3.2). Що стосується прострочених, але незнецінених кредитів банків в умовах подолання кризи, то їх частка в кредитному портфелі банків є незначною, у більшості випадків в межах до 10 %, що було пов'язано, на нашу думку, з тим, що реально забезпечення по кредитах виявилось недостатньо якісним, тому банки змушені були переглядати категорії кредитних операцій та кваліфікувати як знецінені кредити.

Варто звернути увагу на поточні та незнецінені кредити, умови яких були переглянуті, і важливо відзначити, що їх частка була незначною, але в АТ "БАНК ТАВРИКА" становила 63,1 % станом на 01.01.2012 р. і це означає, що цей банк у

значній мірі реструктуризував поточну заборгованість щоб уникнути прострочення та знецінення свого кредитного портфелю.

Таблиця 3.2

Аналіз кредитної якості кредитів вибірки банків за період 2008-2012 рр., %

№ групи	Назва банку	Найменування статті*	Роки				
			2008	2009	2010	2011	2012
I	УКРСИББАНК	ПНК	2,0	1,2	3,0	7,9	н.д.
		ПРНК	12,3	0,0	0,0	0,1	н.д.
		ЗК	0,3	36,3	49,3	30,8	н.д.
	"НАДРА"	ПНК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
		ПРНК	0,4	1,2	1,4	н.д.	н.д.
		ЗК	95,8	50,6	57,3	н.д.	н.д.
	УКРГАЗБАНК	ПНК	10,3	2,3	0,6	2,6	2,6
		ПРНК	8,2	1,1	0,2	0,3	0,9
		ЗК	42,7	81,6	82,8	20,3	61,8
II	РОДОВІД БАНК	ПНК	0,0	0,0	0,0	0,0	н.д.
		ПРНК	0,3	1,0	0,0	0,0	н.д.
		ЗК	19,0	82,0	96,7	99,3	н.д.
	КРЕДИТПРОМБАНК	ПНК	13,3	31,2	40,1	н.д.	н.д.
		ПРНК	8,9	1,2	1,1	н.д.	н.д.
		ЗК	6,4	25,2	24,0	н.д.	н.д.
	ДЕЛЬТА БАНК	ПНК	1,0	20,6	9,0	0,0	н.д.
		ПРНК	1,0	7,1	2,0	1,2	н.д.
		ЗК	41,5	27,9	42,4	26,5	н.д.
III	ФОЛЬКСБАНК	ПНК	0,0	0,0	4,8	0,0	н.д.
		ПРНК	0,0	0,5	0,6	0,4	н.д.
		ЗК	5,0	29,4	31,8	23,0	н.д.
	ПРЕУС БАНК МКБ	ПНК	3,0	13,2	н.д.	н.д.	н.д.
		ПРНК	36,6	3,6	48,3	26,9	н.д.
		ЗК	16,1	31,3	24,7	48,0	н.д.
	СЕБ Банк	ПНК	н.д.	16,0	17,2	2,0	н.д.
		ПРНК	н.д.	2,4	12,3	1,0	н.д.
		ЗК	н.д.	38,6	29,6	44,5	н.д.
IV	БАНК ТАВРИКА	ПНК	17,9	33,8	21,6	63,1	н.д.
		ПРНК	0,4	0,1	0,2	0,0	н.д.
		ЗК	0,7	1,4	4,6	4,0	н.д.
	"БІГ ЕНЕРГІЯ"	ПНК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
		ПРНК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
		ЗК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
	ЗАХІДІНКОМБАНК	ПНК	15,1	1,7	1,8	25,8	н.д.
		ПРНК	2,6	0,0	0,0	0,0	н.д.
		ЗК	0,0	19,9	67,9	46,6	н.д.

Джерело: складено і розраховано автором на основі річних звітів вибірки банків [141-148; 195]

*Найменування статті: ПНК – поточні та незнецінені кредити, умови яких протягом року були переглянуті, ПРНК – прострочені, але не знецінені кредити, ЗК – знецінені кредити, які оцінені на індивідуальній основі

В АТ "РОДОВІД БАНК" протягом усього аналізованого періоду спостерігалася чітка тенденція до зростання частки знецінених кредитів до максимальних показників, що фактично означало відсутність стандартних кредитів у кредитному портфелі банку.

В АТ "УкрСиббанк" протягом 2009-2010 рр. відбулося різке зростання частки знецінених кредитів, що, стало відображенням реального стану кредитного портфеля банку в період загострення кризи. Надалі, менеджменту банку протягом 2011 р. вдалося ефективно провести роботу по врегулюванню проблемної заборгованості, в результаті чого частка знецінених знизилася до 30,8 %.

По Кредитпромбанку протягом аналізованого періоду частка поточних та незнецінених кредитів, умови яких були переглянуті, була відносно високою, що свідчило про можливість подальшого проведення ефективної роботи з врегулювання потенційно проблемної заборгованості. На нашу думку, саме цей факт і обумовив подальший викуп Кредитпромбанку АТ "Дельта Банком", який на сьогодні активно розвивається нарощуючи свою присутність на ринку України. Таким чином, акціонер Дельта Банку М. Лагун має намір приєднати Кредитпромбанк до свого Дельта Банку, що дозволить останньому за сприятливих умов зайняти п'яту позицію на ринку [165].

Якщо звернути увагу на якість забезпечення кредитів вибірки банків (табл. 3.3), то видно, що незабезпечені кредити протягом 2008-2012 рр. у більшості банків становили в межах близько 10 % від загального кредитного портфеля, що свідчить про зважену політику банків щодо надання кредитів. Проте, в АТ "Дельта Банк" цей показник за результатами 2008 р. становив 44,1 % та знизився за наступні три роки до 14,1 %.

Якщо розглянути покриття прострочених і знецінених кредитів забезпеченням (Додаток Є), то, вважаємо, що нормальним є показник, якщо коефіцієнт становить більше 2 (вартість застави перевищує суму кредиту не менше ніж у 2 рази – з метою покриття кредитного ризику у достатній мірі), тобто для банку є можливість у критичній ситуації реалізувати забезпечення за

проблемною позицією і погасити заборгованість. У різних банків з різних груп ці показники були дуже різноманітні за аналізований період часу. Варто звернути увагу, що в АТ "РОДОВІД БАНК" коефіцієнт покриття прострочених кредитів забезпеченням за період 2010-2011 рр. становив більше 6, а коефіцієнт покриття знецінених кредитів – більше 2.

Таблиця 3.3

Частка незабезпечених кредитів у кредитному портфелі вибірки банків за період 2008-2012 рр., %

№ групи	Назва банку	Роки				
		2008	2009	2010	2011	2012
I	УКРСИББАНК	1,7	0,7	1,9	5,3	н.д.
	"НАДРА"	8,9	7,1	6,3	н.д.	н.д.
	УКРГАЗБАНК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
II	РОДОВІД БАНК	3,4	2,5	7,0	8,1	н.д.
	КРЕДИТПРОМБАНК	5,9	5,2	5,9	н.д.	н.д.
	ДЕЛЬТА БАНК	44,1	41,9	24,0	14,1	н.д.
III	ФОЛЬКСБАНК	2,4	0,4	0,5	2,6	н.д.
	ПРЕУС БАНК МКБ	0,1	7,9	0,1	20,4	н.д.
	СЕБ Банк	н.д.	1,7	0,9	0,8	н.д.
IV	БАНК ТАВРИКА	17,5	0,1	0,1	0,1	н.д.
	"БІГ ЕНЕРГІЯ"	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
	ЗАХІДІНКОМБАНК	13,8	11,8	9,9	10,5	н.д.

Джерело: складено і розраховано автором на основі річних звітів вибірки банків [141-148; 195]

У ПАТ "Кредитпромбанк" у 2010 р. справедлива вартість забезпечення за простроченими, але незнеціненими кредитами покривала суму цих кредитів у 25 разів, а коефіцієнт покриття за знеціненими кредитами, які оцінені на індивідуальній основі становив лише 0,04. В АТ "БАНК ТАВРИКА" за період 2009-2010 рр. коефіцієнт покриття за знеціненими кредитами був дуже високий, а у 2011 р. впав до 1,16, натомість коефіцієнт покриття прострочених кредитів забезпеченням зріс до 37,8 разів. Загалом, у таких банків як АТ "РОДОВІД БАНК" (2-га група), ПАТ "Кредитпромбанк" (2-га група) та АТ "БАНК ТАВРИКА" (4-та група) ситуація із забезпеченням, на нашу думку, є нормальною, у той же час у багатьох банків коефіцієнти є низькими, що свідчить про невважену політику банків щодо надання кредитів та прийняття забезпечення, яке б покривало ризики кредитної діяльності.

Що стосується практики списання безнадійної заборгованості банками за рахунок резерву, то, можна відзначити, що загальна тенденція є зростаючою, тобто банки намагаються очистити свої баланси від проблемних боргів (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Списання безнадійної заборгованості за рахунок резерву по вибірці банків за період 2008-2012 рр., % (як відсоток від залишку резервів за станом на 1 січня відповідного року)

№ групи	Назва банку	Роки				
		2008	2009	2010	2011	2012
I	УКРСИББАНК	1,0	3,1	15,4	77,6	н.д.
	"НАДРА"	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
	УКРГАЗБАНК	3,8	1,7	0,3	0,2	27,0
II	РОДОВІД БАНК	0,0	0,1	15,2	1,7	н.д.
	КРЕДИТПРОМБАНК	4,7	15,7	6,4	н.д.	н.д.
	ДЕЛЬТА БАНК	16,3	4,7	1,0	5,1	н.д.
III	ФОЛЬКСБАНК	0,0	0,1	9,3	31,3	н.д.
	ПРЕУС БАНК МКБ	1,7	0,6	0,7	82,1	н.д.
	СЕБ Банк	н.д.	0,4	32,6	22,1	н.д.
IV	БАНК ТАВРИКА	0,1	1,1	0,2	0,6	н.д.
	"БІГ ЕНЕРГІЯ"	н.д.	н.д.	-	-	-
	ЗАХІДІНКОМБАНК	0,0	3,5	0,0	40,0	н.д.

Джерело: складено і розраховано автором на основі річних звітів вибірки банків: [147-154; 196]

Зокрема, найбільші показники по списанню банки показали у посткризовий період: АТ "УкрСиббанк" за результатами 2011 р. списав безнадійну заборгованість в обсязі 77,6 % від залишку резервів за станом на 01.01.2011 р., АБ "Укргазбанк" у 2012 р. – 27,0 %, ПАТ "ФОЛЬКСБАНК" у 2011 р. – 31,3 %, АТ "ПРЕУС БАНК МКБ" у 2011 р. – 82,1 %, ПАТ "СЕБ БАНК" у 2010 р. – 32,6 %, ПАТ "Західінкомбанк" у 2011 р. – 40,0%. Це означає, що зазначеним банкам не вдалось успішно вирішити ситуацію з проблемними кредитами у кризовий період, тому вони списали у значній мірі безнадійну заборгованість за кредитними операціями щоб вивільнити резерви. У інших банків відсоток списання є незначним, що свідчить про надання переваги іншим методам з управління проблемними кредитами.

Значні списання проводилися переважно протягом 2011 р., що було пов'язано з направленням НБУ листа № 40-511/5841-22084 в кінці 2010 р., згідно

з яким НБУ вимагав від банків списати безнадійну заборгованість, прострочену більше ніж на 90 днів, до 30.12.2010 р. Проте у банків виникли певні проблеми, пов'язані з виконанням даного розпорядження. І, з метою забезпечення єдиного підходу щодо відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву, постановою Правління НБУ від 01.06.2011 р. № 172 було затверджено Порядок відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву. Таким чином, проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що кредитну діяльність вибірки банків можна оцінити як задовільну, зважаючи на обставини, що склалися внаслідок подолання кризових явищ в Україні.

З огляду на існуючі наслідки кредитної діяльності вибірки банків варто дослідити особливості управління проблемними кредитами в комерційних банках зазначеної вибірки з метою виявлення недоліків в управлінні проблемними кредитами та визначення перспективних заходів щодо підвищення ефективності управління проблемною заборгованістю банків.

У контексті управління проблемними кредитами в АТ "УкрСиббанк" Комітет по роботі з клієнтами, що потребують особливої уваги і мають сумнівну заборгованість, запровадив ряд методик реструктуризації заборгованості для позичальників, що зазнали фінансових труднощів внаслідок економічної кризи. Основною умовою проведення реструктуризації є вимога: теперішня вартість грошових потоків після реструктуризації не повинна бути менше за поточну балансову вартість кредиту. Реструктуризації підлягає як строкова кредитна заборгованість, так і прострочена кредитна заборгованість позичальника [195].

Покращення якості сформованого кредитного портфеля та зменшення розміру простроченої заборгованості в АБ "Укргазбанк" намагались досягти за рахунок перегляду умов кредитування – застосування індивідуальних умов реструктуризації заборгованості з урахуванням грошових потоків, ліквідності забезпечення та перспектив діяльності в умовах кризи, а не використання можливості вступити у права володіння заставою. Реструктуризація, за визначенням банку, це зміна істотних умов за первісним договором шляхом укладання додаткової угоди з боржником у зв'язку з фінансовими труднощами

боржника та необхідністю створення сприятливих умов для виконання ним зобов'язань за активом [зміна процентної ставки; скасування (повністю або частково) нарахованих і несплачених боржником фінансових санкцій (штрафу, пені, неустойки) за несвоєчасне внесення платежів за заборгованістю боржника; зміна графіка погашення боргу (строків і сум погашення основного боргу, сплати процентів/комісій); зміна розміру комісії, переведення кредитної заборгованості в іноземній валюті у національну]. За результатами 2012 р. загальний обсяг заборгованості за кредитними угодами, за якими проводилась реструктуризація становив 228,3 млн. грн., 2011 р. – 413,7 млн. грн., 2010 р. – 3 039,1 млн. грн., 2009 р. – 2 412,0 млн. грн., 2008 р. – 955,4 млн. грн. [142].

З метою підвищення ефективності управління проблемними кредитами у деяких банках зазначених груп вдавались до зміни організаційної структури банку, зокрема, створення нових структурних підрозділів з управління проблемною заборгованістю банку. Так, в ПАТ КБ “Надра” у 2009 р. було створено Комітет по роботі з проблемною заборгованістю, а також, внесено окремі зміни до організаційної структури банку в частині підрозділів, що функціонально відповідають за роботу з проблемною заборгованістю клієнтів, розроблено нові правила оплати праці та мотивації співробітників банку, які відповідають за процеси реструктуризації та роботи з простроченою заборгованістю клієнтів. ПАТ КБ “Надра” починаючи з 2009 р. проводив активну роботу щодо реструктуризації кредитної заборгованості клієнтів. Робота щодо зниження частки прострочених кредитів у кредитному портфелі банку стала одним із першочергових напрямків роботи тимчасової адміністрації в ПАТ КБ “Надра”, яка працювала з 10.02.2009 р. по 13.08.2011 р. [145]. Важливо відмітити, що з 18.05.2012 р. банк “Надра” відновив партнерські відносини з Першим всеукраїнським бюро кредитних історій, а 23.05.2012 р. – став партнером Міжнародного бюро кредитних історій [252]. Результатом ефективної роботи з проблемною заборгованістю та застосування вищезазначених заходів стало відновлення активного кредитування банком клієнтів з липня 2012 р.

З метою покращення якості кредитного портфеля після початку кризи, Дельта банк приймав оперативні рішення щодо зменшення частки проблемних кредитів, впровадження статистичних та експертних систем кредитного скорингу, вдосконалення стратегії оперативного реагування на прострочену заборгованість. Банком приділяється належна увага попередньому аналізу фінансового стану позичальника, пріоритет надається позичальникам зі стійким фінансовим станом, а у разі нестійкого – зростають вимоги до ліквідності майна, що надається в заставу та інших забезпечень. Разом з тим, окремі кредитні операції банку містять підвищений кредитний ризик у зв'язку з погіршенням фінансового стану позичальників, особливо у тому сегменті позичальників, які перейшли до банку на правах відступлення права-вимоги кредитної заборгованості від інших банків [141]. Тому по значній частині таких кредитів, переданих на правах відступлення права-вимоги від ТОВ "Укрпромбанк" та АТ "Укрсиббанк", ведеться активна претензійно-позовна робота, за результатами якої частково проводиться погашення проблемної заборгованості. Але, у більшості випадків позичальники на нових ринкових умовах співпрацюють з Дельта Банком та забезпечують новий графік погашення заборгованості.

Переважне використання внутрішньобанківських методів управління проблемними кредитами спостерігається також і в АТ "РОДОВІДБАНК". Значну увагу банк приділив превентивним методам, зокрема, з метою покращення якості кредитного портфеля відмовився від найбільш ризикових напрямків кредитування, бланкових кредитів та кредитування в іноземній валюті. З 17.03.2009 р. АТ "РОДОВІДБАНК" діяв у режимі Тимчасової адміністрації в рамках програми фінансового оздоровлення. В умовах сучасного стану економіки країни особливу увагу АТ "РОДОВІДБАНК" приділив підвищенню ефективності роботи з проблемними та потенційно проблемними активами шляхом застосування таких внутрішньобанківських заходів управління [143]:

- систематизації та централізації роботи з проблемною та сумнівною заборгованістю, підвищення результативності по її стягненню;
- для підтримки існуючої дохідності кредитного портфеля банком

застосовуються схеми реструктуризації проблемної та потенційно проблемної заборгованості позичальників фізичних та юридичних осіб (конвертація валютних кредитів, продовження терміну дії кредитних договорів, зміна графіків погашення за умови достатності джерел погашення, зменшення процентних ставок, анулювання штрафних санкцій за умови погашення простроченої заборгованості).

При проведенні реструктуризації проблемної заборгованості в обов'язковому порядку проводилась переоцінка заставного майна та здійснювались заходи, направлені на отримання додаткової застави. Використання програм реструктуризації дозволило у значній мірі стримувати зростання простроченої заборгованості та стабілізувати фінансові потоки за кредитними зобов'язаннями клієнтів. З метою посилення роботи у даному напрямку, банк розпочав співпрацю з кількома колекторськими компаніями.

Також, досить цікаві варіанти реструктуризації кредитної заборгованості фізичних осіб було впроваджено у ПАТ "Кредитпромбанк", за допомогою яких вдалося дійти спільної згоди з позичальником та здійснити реструктуризацію 780 позик фізичних осіб на загальну суму понад 533,0 млн. грн. станом на початок 2011 р. Зокрема, це: зміна кінцевої дати погашення кредиту, відстрочення погашення періодичних платежів за основною сумою боргу та/або за нарахованими доходами, зміна іноземної валюти кредитування на національну, рефінансування, зменшення розміру процентної ставки/комісії за кредитною угодою (тимчасово, або на постійній основі) або зменшення розміру/незастосування штрафних санкцій, передбачених договором тощо [148].

На основі аналізу представленої інформації у річних звітах банків та інформації, доступної з відкритих джерел, встановлено, що більшість комерційних банків вибірки мають спільні ознаки в управлінні проблемними кредитами. Зокрема, банки 1-ї (АТ "УкрСиббанк", АБ "Укргазбанк", ПАТ КБ "Надра") та 2-ї (Дельта банк, АТ "РОДОВІДБАНК", ПАТ "Кредитпромбанк") груп при управлінні проблемними кредитами віддавали перевагу внутрішньобанківським методам управління проблемними кредитами. Слід зазначити, що основним методом управління проблемними кредитами у зазначених банках був перегляд умов кредитування, тобто, проведення

реструктуризації заборгованості для позичальників, що зазнали фінансових труднощів внаслідок економічної кризи за різними схемами, основні з яких наведені на рис. 3.1. Як видно з рис. 3.1, реструктуризації підлягає як строкова кредитна заборгованість, так і прострочена кредитна заборгованість позичальника за різними схемами.

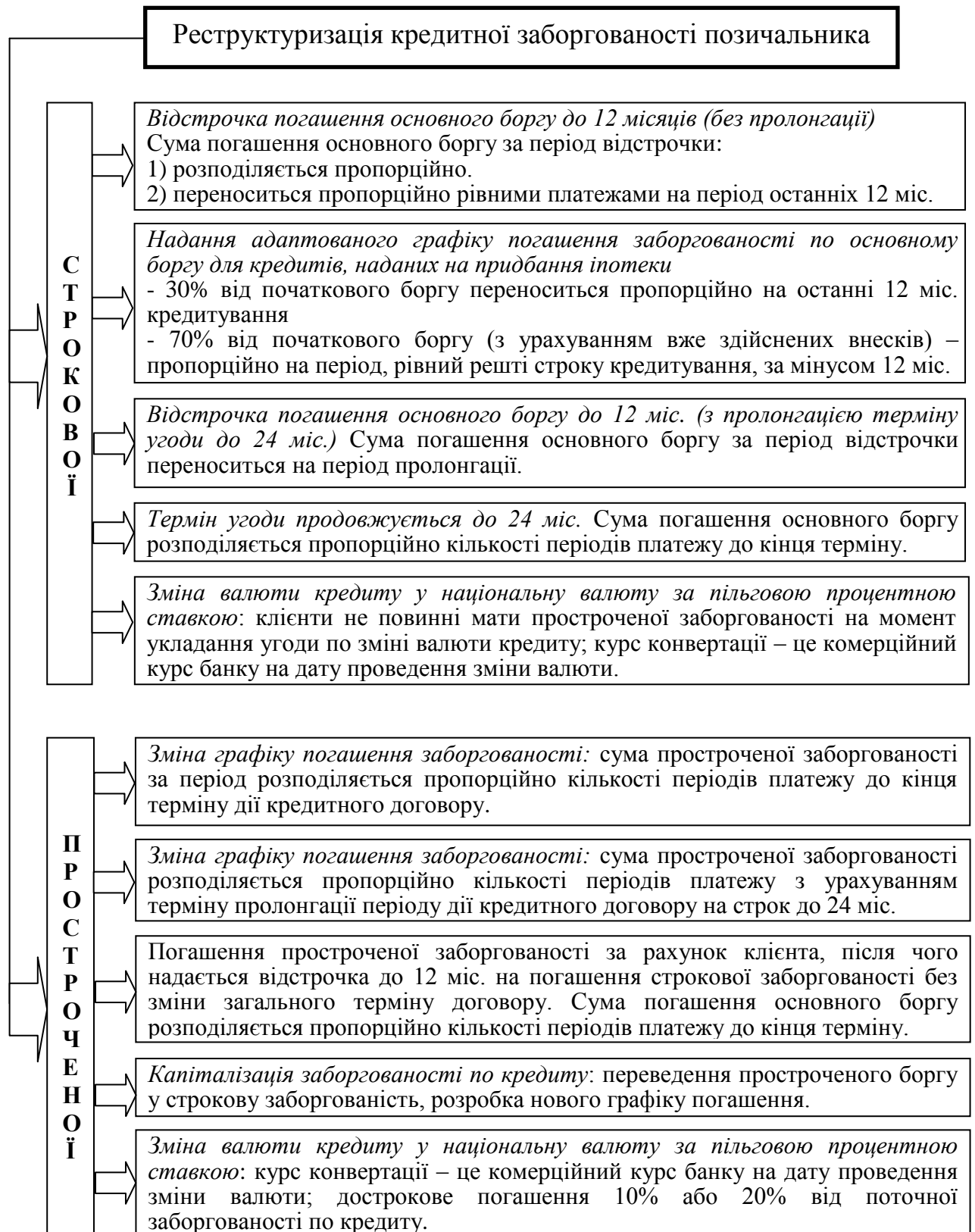

Рис. 3.1. Найпоширеніші схеми реструктуризації кредитної заборгованості для клієнтів вибірки банків 1-ї (АТ "УкрСиббанк", АБ "Укргазбанк", ПАТ КБ "Надра") та 2-ї (Дельта банк, АТ "РОДОВІДБАНК", ПАТ "Кредитпромбанк") груп

Джерело: складено автором на основі річних звітів вибірки банків [141-143, 145, 148, 195]

Зокрема, поширеними заходами є надання періоду відстрочки погашення, продовження кінцевого строку погашення заборгованості, зміна графіку платежів, валюти заборгованості та процентної ставки, збільшення кредитної заборгованості на суму нарахованих процентів. Покращення якості сформованого кредитного портфеля та зменшення розміру простроченої заборгованості в зазначених банках намагались досягти не лише за рахунок проведення реструктуризації заборгованості, але й за допомогою:

- посилення роботи з простроченою заборгованістю, зменшення портфеля прострочених зобов'язань за рахунок реалізації заставного майна;
- введення централізованої системи превентивного моніторингу для виявлення та попередження виникнення проблемних активів на ранніх етапах, посилення контролю щодо супроводження кредитної заборгованості – підтримка постійного зв'язку з клієнтом, перегляд графіків погашення із визначенням джерел погашення, перевірка наявності та стану збереження заставного майна, перевірка будь-якої негативної інформації щодо позичальника тощо.

Ефективність застосування таких методів частково підтверджується зниженням загального обсягу заборгованості за кредитними угодами, за якими проводиться реструктуризація у комерційних банках 1-ї та 2-ї груп вибірки. Так, в АБ "Укргазбанк" за період 2009-2012 рр. обсяг заборгованості за кредитними угодами, за якими проводиться реструктуризація зменшився більш ніж в 10 разів, зокрема, з 2 412,0 млн. грн. у 2009 р. до 228,3 млн. грн. за результатами 2012 р.

Загалом, слід зазначити, що хоча й застосування різних програм реструктуризації заборгованості з урахуванням платоспроможності клієнтів та на взаємовигідних умовах як для банку, так і для позичальнику, а також створення окремих структурних підрозділів з управління проблемною заборгованістю, були основними методами управління проблемними кредитами, однак, за неможливості дійти спільної згоди між сторонами застосовувалися методи

претензійно-позовної роботи з нелояльними до банку клієнтами. Так, АБ "Укргазбанк" станом на 01.04.2011 р. отримав 220 судових рішень про стягнення заборгованості на користь банку з юридичних осіб і 1650 рішень – про стягнення з фізичних осіб. Також, у ПАТ КБ "Надра" та АТ "РОДОВІДБАНК" у випадку відмови добровільно співпрацювати з банком у цій сфері, до боржників застосовувалися примусові стягнення кредитної заборгованості, в т.ч. за рахунок звернення стягнення на заставлене майно на підставі виконавчого напису нотаріуса або за поданням до суду позовної заяви про погашення суми боргу.

У банках зазначених груп претензійно-позовна робота не є популярним методом врегулювання питань з погашення проблемної заборгованості, а застосовується лише у випадку неможливості домовитися з позичальником, в результаті чого відкриваються судові провадження та здійснюється реалізація заставного майна. Це пояснюється тим, що для банків важливо домовитися із боржником про самостійне погашення заборгованості, ніж займатися реалізацією його застави, особливо в умовах зниження цін на нерухомість та інші об'єкти застави. У свою чергу, позичальнику це дає можливість зберегти бізнес, не потрапити до розряду позичальників із негативною кредитною історією.

Важливість дійти спільної згоди між банком та позичальником обумовлюється також специфікою деяких напрямів кредитування, за яких вигідніше буде піти на зустріч позичальнику ніж реалізовувати заставне майно. Так, за словами Н. Гаврилюк: «...станом на 01.04.2011 р. близько 80% проблемного кредитного портфеля АБ "Укргазбанк" становили девелоперські проекти, розпочаті до кризи. Зазвичай заставою під такі позики виступали земельні ділянки, на яких здійснювалося будівництво, або майнові права на об'єкти незавершеного будівництва. До кожного з таких позичальників банк підходить індивідуально. Наприклад, якщо відсоток готовності будівництва доволі високий (70-95 %), банк міг ухвалити рішення щодо додаткового фінансування для завершення будівництва об'єкта» [152].

Слід також зауважити, що серед 1-ї (АТ "УкрСиббанк", АБ "Укргазбанк", ПАТ КБ "Надра") та 2-ї (Дельта банк, АТ "РОДОВІДБАНК", ПАТ

"Кредитпромбанк") груп банків лише Банк "Надра", АТ "УкрСиббанк" та АТ "РОДОВІДБАНК" скористалися послугами зовнішніх колекторів. Так, з інтернет-джерел стало відомо, що Банк "Надра" передав на обслуговування зовнішнім колекторам портфель бланкових кредитів в обсязі 2,1 млрд. грн. За результатами двоетапного тендеру проведеного банком у квітні 2013 р. колекторські компанії "Універсальна колекторська група", "УкрБорг", "ПрімоКоллект" і компанія "Вердикт" взяли на обслуговування по 392 млн. грн. боргу. У результаті, комісія колекторів становила 7,9 % від суми заборгованості [57]. За даними інтернет-джерел, АТ "УкрСиббанк" у 2011 р. продав негативні іпотечні кредити на суму 7 млрд. грн. Дельта Банку і колекторській компанії "Вердикт" з середньою ставкою наповнення своїх кредитів 15%, а також списав декілька позик, за якими були сформовані резерви. У жовтні 2011 р. даний банк заснував свою фінансову компанію ТОВ "Кий-коллект", яка повністю належить BNP Paribas, і передав їй ще частину проблемних активів – понад 1 млрд. грн. [52; 191].

Варто зазначити, що неширока популярність користування зовнішніми методами управління проблемною заборгованістю, зокрема, передача кредитів на обслуговування колекторським компаніям, серед комерційних банків зазначених груп пояснюється:

- наявністю достатньо розвиненої організаційної структури зазначених банків, зокрема, окремих підрозділів з управління проблемними кредитами;
- відносною фінансовою стабільністю зазначених банків: значним обсягом активів, капіталу банків, що дозволяє пропонувати доволі вигідні для позичальників умови реструктуризації кредитної заборгованості;
- частково більш зваженою політикою кредитування, що не призвела до надмірних обсягів проблемної заборгованості.

На відміну від 1-ї (АТ "УкрСиббанк", АБ "Укргазбанк", ПАТ КБ "Надра") та 2-ї (Дельта банк, АТ "РОДОВІДБАНК", ПАТ "Кредитпромбанк") груп банків врегулювання ситуації з проблемною кредитною заборгованістю у банків 3-ї (ФОЛЬКСБАНК, ПІРЕУС БАНК МКБ, СЕБ Банк) та 4-ї (БАНК ТАВРИКА, "БІГ ЕНЕРГІЯ", ЗАХІДІНКОМБАНК) груп поряд із реструктуризацією умов

проблемного кредиту основними методами управління проблемною заборгованістю виступали методи претензійно-позовної роботи, списання безнадійної заборгованості за рахунок страхового резерву та передання проблемних боргів колекторським компаніям.

ПАТ "ФОЛЬКСБАНК" з початку кризи 2008 р. активно працював над покращенням якості кредитного портфеля. Списання проблемних кредитів за рахунок страхового резерву давало можливість частково закрити коротку відкриту валютну позицію банку у доларах США. Низька платоспроможність позичальників зумовила здійснення банком реструктуризації кредитного портфеля, що супроводжувалось зниженням процентної ставки за кредитами.

Львівський банк ПАТ "ФОЛЬКСБАНК" уже декілька років намагається продати портфелі своїх проблемних кредитів. За оцінкою директора "Універсальної колекторської групи" О. Осадчого, у кредитному портфелі банку занадто багато боргів без забезпечення і які практично не обслуговуються, тобто це є наслідком того, що після реалізації застав за безповоротними кредитами на балансі залишилась непокрита виручкою заборгованість. Портфель кредитів банку неоднорідний. У ньому є беззаставні кеш-кредити, автокредити та іпотека [154]. На сьогодні основними інструментами роботи ПАТ "ФОЛЬКСБАНК" з проблемними кредитами є [144]: постійний моніторинг та аналіз кредитного портфеля проблемних клієнтів; своєчасне проведення заходів щодо зменшення проблемної заборгованості; розробка схем погашення проблемної заборгованості; пошук покупців та шляхів реалізації забезпечення з метою погашення проблемної заборгованості; визначення доцільності списання безнадійної заборгованості.

Щодо практики врегулювання ситуації з проблемною заборгованістю за кредитними операціями серед банків, що відносяться до III групи банків за розміром активів, то, зокрема, АТ "ПРЕУС БАНК МКБ" не висвітлив у своїх річних звітах за період 2008-2012 рр. інформації про діяльність з управління проблемними кредитами.

У ПАТ "СЕБ Банк" було створено Департамент спеціальних активів і, за результатами його роботи у 2010 р. сума погашеної заборгованості склала 73 млн.

грн. З другої половини 2010 р. у цьому банку увагу було зосереджено на роботі з великими боржниками і наприкінці 2010 р. ПАТ "СЕБ Банк" продав проблемний портфель без забезпечення – 22 млн. грн. – колекторській компанії "УкрБорг". Завдяки системній роботі з великими боржниками у 2010 р., вдалося реструктуризувати декілька проблемних позик. По багатьом боржникам вдалося виграти судові справи та наблизитися до погашення заборгованості за рахунок примусової реалізації заставного майна. На виконання Постанови НБУ № 424 у 2010 р. було списано 151 безнадійну позику на суму 105 млн. грн.

Загальний обсяг заборгованості, який виведено з проблемного кредитного портфелю ПАТ "СЕБ Банк" у 2011 р. склав 231 млн. грн., що відбулось за рахунок введення проблемних кредитів у графік (в т.ч. реструктуризація) – на 63% та погашення проблемної заборгованості (в т.ч. продаж заставного майна) – на 30%. Також, зменшення проблемного кредитного портфелю здійснювалось за рахунок прийняття на баланс банку заставного майна в рахунок заборгованості за кредитом – на 4% та часткового прощення банком заборгованості за кредитом – на 3%. Станом на 01.01.2012 р. 86 % проблемного кредитного портфелю банку знаходилась на стадіях примусового стягнення заборгованості та 14% – на стадіях позасудового врегулювання. З метою надання позичальникам можливості повернути борги за рахунок добровільної реалізації заставленого майна, банк погоджує заміну позичальника шляхом укладення договорів уступки боргу (в т.ч. часткової). Протягом 2010-2011 рр. ПАТ "СЕБ БАНК" не надавав кредити клієнтам роздрібного напрямку. Основною метою банку була підтримка бізнесу існуючих клієнтів в умовах фінансової кризи шляхом реструктуризації кредитної заборгованості та зменшення кредитного навантаження [147].

20.12.2012 р. НБУ визнав АТ "БАНК ТАВРИКА" неплатоспроможним, і в той же день Фонд гарантування вкладів ввів у банк тимчасову адміністрацію терміном на 3 міс. НБУ відкликав генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій у банку і з 21.03.2013 р. банк перебуває у процесі ліквідації [83].

Що стосується практики управління проблемними кредитами ВАТ Банк "БІГ Енергія", то за перші 2 міс. роботи тимчасової адміністрації - з 12.03.2009 р.

по 12.05.2009 р. - співробітникам ВАТ Банк "БІГ Енергія" вдалося стягнути проблемних кредитів на суму 4,58 млн. грн. У травні, за рахунок погашення основної суми і відсотків за простроченими кредитами, було отримано 1,51 млн. грн. За словами тимчасового адміністратора банку В. Клименко, 25 % кредитного портфеля банку складала кошти, видані на будівництво котеджних містечок. На частку тих, хто не платив вчасно відсотки і не повертав позики, припадало 50% кредитного портфеля. Серед них і компанії АПК, і будівельні. З 01.03.2010 р. ВАТ Банк "БІГ Енергія" знаходиться у стадії ліквідації [138].

У зв'язку із тривалими негативними явищами в економіці України, темпи повернення ПАТ "Західкомбанк" раніше наданих кредитних коштів на сьогоднішній день є недостатніми для задоволення всіх вимог вкладників банку. Банк здійснює стягнення кредитної заборгованості в судовому порядку, що є тривалим процесом та не дозволяє швидко вирішити фінансові проблеми, пов'язані з поверненням депозитних вкладів.

Отже, здійснений аналіз управління проблемною заборгованістю у банках вибірки показав, що вибір тих чи інших методів управління залежить від організаційної структури банку, існуючої фінансової стабільності банку, а також, від наявної якості кредитного портфелю та обсягів проблемних кредитів банку.

Загалом, слід зазначити, що за результатами дослідження не виявлено єдиного підходу до управління проблемними кредитами та результативності вживаних заходів серед вибірки по групах банків. Проте, виявлено, що банки 1-ї (АТ "УкрСиббанк", АБ "Укргазбанк", ПАТ КБ "Надра") та 2-ї (Дельта банк, АТ "РОДОВІДБАНК", ПАТ "Кредитпромбанк") груп при врегулюванні ситуації з проблемними боргами пріоритетно використовували внутрішньобанківські методи управління проблемними кредитами. Слід зазначити, що основним методом управління проблемними кредитами у зазначених банках було проведення реструктуризації заборгованості для позичальників, що зазнали фінансових труднощів внаслідок економічної кризи, за різними схемами. Проведений аналіз інформації з фінансових звітів банків показує, що найбільш популярними заходами з реструктуризації є пролонгація терміну кредитної угоди,

надання відстрочки погашення заборгованості та конвертація заборгованості у національну валюту. Проте, ефективність застосування різноманітних схем реструктуризації є досить умовною, так як у результаті реструктуризації заборгованості відбувається лише зміна обсягу щомісячних платежів, разом з тим сума заборгованості не зменшується, а в окремих випадках, навпаки, зростає. Подібний результат може не допомагати боржнику погашати заборгованість, що, відповідно, не впливає на позитивну тенденцію зменшення обсягу проблемної заборгованості для банку.

На відміну від 1-ї (АТ "УкрСиббанк", АБ "Укргазбанк", ПАТ КБ "Надра") та 2-ї (Дельта банк, АТ "РОДОВІДБАНК", ПАТ "Кредитпромбанк") груп банків діяльність з управління проблемними кредитами серед банків 3-ї (ФОЛЬКСБАНК, ПІРЕУС БАНК МКБ, СЕБ Банк) та 4-ї (БАНК ТАВРИКА, "БІГ ЕНЕРГІЯ", ЗАХІДІНКОМБАНК) груп була зосереджена не лише на реструктуризації кредитної заборгованості позичальників, але й на проведенні претензійно-позовної роботи, списанні безнадійної заборгованості за рахунок сформованих резервів та переданні проблемних боргів колекторським компаніям. Переважне використання зазначених методів пояснюється суттєвою нестачею вільних грошових коштів у банківських установах в умовах неможливості залучення достатнього обсягу фінансових ресурсів ззовні.

Проаналізований досвід вибірки банків щодо управління проблемними кредитами показав, що методи та інструменти, які застосовують банки, є недостатньо ефективними, тому що у більшості банків і досі залишається висока частка знецінених кредитів на балансах та, відповідно, високий рівень сформованих резервів під знецінення кредитів. Це обумовлено тим, що банківські установи в Україні займаються даною роботою переважно самостійно, у той час як вона для них є непрофільною. Неефективність також обумовлюється як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. Серед зовнішніх факторів варто виокремити: недосконалість нормативно-правової бази, недоліки в регулюванні і нагляді за банківським сектором, відсутність єдиної наукової бази й методичного забезпечення, соціальна й політична нестабільність. До внутрішньобанківських

факторів варто віднести: недосконалу організацію порядку взаємодії структурних підрозділів банків у разі виникнення проблемної заборгованості, системно-технологічні фактори, низьку ефективність банківського менеджменту та кредитного ризик-менеджменту зокрема.

Варто зазначити, що діяльність банків в Україні з управління проблемними кредитами відзначається певною безсистемністю та непродуманістю заходів щодо вирішення ситуації з проблемною заборгованістю, тому що більшість банківських установ виявилися не підготовленими до кризової ситуації через відсутність ефективної системи моніторингу та реалізації превентивних заходів. Важливо звернути увагу на те, що розкриття інформації банківськими установами потребує уніфікації звітності та пояснень у річних звітах банків щодо стандартизованого переліку форм реструктуризації, класифікації реструктуризованої заборгованості. На нашу думку, НБУ має підстави вимагати від банків періодичне, наприклад, щоквартальне оприлюднення інформації про реструктуризацію кредитної заборгованості та обґрунтовані пояснення у річних звітах банків відповідної статистики кредитних угод, умови яких були переглянуті. Необхідним заходом зі сторони НБУ є періодичне оприлюднення інформації про обсяги та кількість реструктуризованих кредитних угод за групами банків.

Тому для ефективної і стабільної роботи банків у частині попередження виникнення проблемних кредитів, ми, вважаємо за доцільне, запропонувати першочергові заходи, які, на нашу думку, є необхідними для забезпечення розвитку та ефективного функціонування системи ризик-менеджменту в банку:

1) удосконалення організаційного забезпечення управління проблемними кредитами:

– створити покроковий регламент по роботі з проблемною заборгованістю з розподілом функцій між підрозділами і встановленням термінів по кожному виду операцій, сформувавти під нього систему звітності;

– створити сховища інформації та накопичувати статистику (по простроченій заборгованості в розрізі продуктів, за видами забезпечення,

термінами і цінами їх реалізації), використовувати її для написання методології та побудови скорингових моделей;

– розширити спектр методів управління проблемною заборгованістю, при виборі методів оцінювати якість кредитного портфеля і перспективи повернення виданих кредитів;

2) підвищення ефективності превентивних заходів із виникнення проблемної заборгованості:

– організувати достатньо детальний аналітичний облік і управлінську звітність, застосовувати її для прийняття рішень;

– удосконалити методологію аналізу фінансового стану позичальників;

– пов'язати систему ціноутворення з рівнем ризиків;

– створити зважену систему лімітування і організувати контроль за концентраціями на етапі видачі кредитів, у тому числі із створенням внутрішньобанківської електронної бази пов'язаних між собою клієнтів;

– регулярно проводити стрес-тестування за власними методиками;

– повністю стандартизувати банківські продукти, скласти докладні технологічні карти з точками контролю.

Для банків, які аналізувались, стратегічною метою має бути продовження повернення виданих кредитів та боротьба із простроченою заборгованістю. З цією метою банкам варто проводити акції, спрямовані на погашення довгострокової простроченої заборгованості клієнтів, здійснювати реструктуризацію портфеля неякісних кредитів, впроваджувати прогресивні програми добровільної реалізації заставного майна, а також, можливо, частково продавати портфель проблемних кредитів. Таким чином, відсутність системних підходів до врегулювання ситуації з проблемними боргами, а також невисокий рівень ефективності внутрішньобанківської роботи за вказаним напрямком вимагає пошуку та застосування альтернативних дієвих механізмів по роботі з проблемними кредитами.

3.2. Управління банківськими проблемними кредитами на основі перепоступки боргу пайовому інвестиційному фонду

Велика кількість банків в Україні зараз відчуває нестачу вільних грошових коштів. Банки з іноземним капіталом очікують допомоги від своїх материнських структур, ті ж банки, які не можуть розраховувати на залучення фінансування ззовні, часто зацікавлені у продажі проблемних активів. Такими активами можуть бути проблемні кредити банку.

Серед причин, що спонукають банківські установи продавати проблемні кредити, особливої уваги заслуговують наступні:

- поліпшення фінансової звітності та зростання рівня прибутковості внаслідок того, що в банку зникає необхідність формувати нові резерви під кредитні ризики;
- підвищення кредитного рейтингу банківської установи шляхом зменшення рівня проблемних активів і резервів на балансі банку, внаслідок чого банк може отримувати фінансові ресурси у великих обсягах і за меншою вартістю;
- підвищення ліквідності банківської установи внаслідок отримання грошових коштів від покупця кредитного портфеля;
- вивільнення істотної частини персоналу, організаційних та інших ресурсів, що спрямовуються банком на роботу зі стягнення проблемної заборгованості [153].

Одним з можливих варіантів реалізації проблемних активів комерційних банків є продаж їх спеціалізованим інвестиційним фондам.

Правові та організаційні засади створення, діяльності та відповідальності суб'єктів спільного інвестування, особливості управління їх активами, вимоги до складу, структури та зберігання активів, особливості розміщення та обігу цінних паперів інститутів спільного інвестування (ІСІ), порядок та обсяг розкриття інформації ІСІ з метою залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів визначаються Законом України від 15.03.2001 р. № 2299-III "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)" [126], а з 01.01.2014 р. вступив в силу новий Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI "Про інститути спільного інвестування".

У відповідності зі статтею 3 Закону інститут спільного інвестування (ІСІ) – корпоративний або пайовий інвестиційний фонд, який проводить діяльність по об'єднанню (залученню) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість. ІСІ накопичує кошти інвесторів в обмін на інвестиційні сертифікати, а потім розміщує ці кошти найбільш вигідним чином, виконуючи для інвесторів функцію фінансового посередника протягом певного періоду часу. Корпоративний інвестиційний фонд – це ІСІ, створений у формі відкритого акціонерного товариства (юридична особа) і, який займається виключно спільним інвестуванням. Пайовий інвестиційний фонд не є юридичною особою. Він визначений як сукупність активів, що належать інвесторам на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються останньою окремо від результатів її господарської діяльності.

Згідно зі ст. 4 ЗУ "Про інститути спільного інвестування" [126] ІСІ класифікуються за типом, термінами і структурою активів (рис. 3.2). Закон України "Про ІСІ" додатково визначає цілу низку обмежень щодо здійснення вкладення коштів диверсифікованих інвестиційних фондів.

Рис. 3.2 Основні класифікаційні критерії інститутів спільного інвестування
Джерело: складено за даними [77; 126]

На даний момент в Україні одним з найбільш поширених видів ІСІ є недиверсифіковані пайові інвестиційні фонди закритого типу, тому що обмеження до їхньої діяльності з боку регуляторів мінімальні.

За аналогією з передачею проблемних кредитів до колекторських або факторингових компаній банк може передати права вимоги за кредитами до інвестиційних фондів, які в подальшому для повернення боргів будуть співпрацювати з колекторською компанією.

Фонди можуть бути як зовнішні, які розраховують отримати прибуток з купівлі проблемних боргів, так і створені самим банком виключно для передачі до них проблемних активів. Але при передачі банком заборгованості до власних

ПФів структура балансу банку покращиться тільки з точки зору національних стандартів звітності [250, с. 42].

Передача проблемних активів у фонди може відбуватися в обмін на грошові кошти або інвестиційні сертифікати цих фондів. У разі обміну на інвестиційні сертифікати, як і при обміні боргових зобов'язань на цінні папери, ризики банку не зменшуються згідно з пунктом 5.7 глави 5 Постанови НБУ від 02.02.2007 № 31 "Про затвердження Положення про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами".

Механізм пайових інвестиційних фондів дозволяє скористатися певними податковими перевагами. Найбільш важлива з них – це відсутність оподаткування доходів від поточної діяльності на рівні фонду. Оподаткуванню будуть підлягати лише суми виплат учасникам в момент їх розподілу, тому доходи, отримані фондом, можуть бути реінвестовані у нові проекти без податкових відрахувань.

Використання ПФів дозволяє оптимізувати не тільки податок на прибуток, але і ПДВ. ПФ не є юридичною особою, тому по всіх операціях, які здійснюються з його майном, усі види цивільної і господарської відповідальності несе компанія з управління активами (КУА), що представляє інтереси інвесторів в угодах з третіми особами. При цьому діяльність з управління активами, згідно з прямою нормою пп. 3.2.1 Закону України "Про податок на додану вартість", не є об'єктом сплати ПДВ. КУА здійснює операції з довіреними їй активами. Основну частину таких операцій становить купівля-продаж цінних паперів, які, згідно з тим же пп. 3.2.1 Закону "Про ПДВ", також не є об'єктом оподаткування ПДВ (в разі розрахунків за них грошовими коштами або в обмін на інші цінні папери). Але в разі здійснення КУА операцій на суму понад 300 000 грн. на рік, що підпадають під оподаткування ПДВ (наприклад, продаж нерухомості, в яку фонд здійснює інвестиції), відповідно до п. 4.7 ЗУ "Про ПДВ" у компанії виникають податкові зобов'язання з усієї суми продажу і вона стає платником ПДВ.

Для того, щоб передати в активи ІСІ право вимоги за кредитним договором, необхідно укласти між банком і КУА договір факторингу. Тому, потрібно детально дослідити чи може КУА здійснювати факторингові операції.

КУА є фінансовою установою. Факторинг відноситься до фінансових послуг, а фінансові послуги, надаються фінансовими установами [136]. Законом про фінансові послуги не встановлено заборони на поєднання діяльності з надання факторингових послуг з діяльністю з управління активами інституційних інвесторів [153]. Однак слід звернути увагу на те, що діяльність інститутів спільного інвестування регулюється Законом про ІСІ та Законом України "Про цінні папери та фондовий ринок" і обмеження щодо надання окремих фінансових послуг фінансовими установами, діяльність яких регулюється цими законами, встановлюються цими законодавчими актами.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів є професійною діяльністю на ринку цінних паперів. Поєднання професійної діяльності на фондовому ринку з іншими видами професійної діяльності, за винятком банківської, не допускається, крім випадків, передбачених відповідно до статті 16 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" [137]. Таким чином, у законодавстві існує невизначеність, яка призводить до неоднозначного тлумачення норм закону, що може стати причиною порушення законодавства.

При формуванні та вдосконаленні банківської системи України слід звертати увагу на світовий досвід. Звичайно, банки країн з розвинутою економікою працюють в інших умовах, але їх досвід може бути використаний і в нашій державі. Впровадження нових механізмів зменшення кредитних ризиків банків буде сприяти оздоровленню банківської системи та її ефективному функціонуванню в цілому. Слід зазначити, що у світовій практиці дуже поширений спосіб зменшення кредитних ризиків шляхом продажу проблемних кредитів в активи інвестиційних фондів.

Метод управління проблемною заборгованістю шляхом створення закритих кредитних ПФів активно розвивається у Росії починаючи з 2009 р. У російському законодавстві існує класифікація інвестиційних фондів, у тому числі за об'єктами вкладень (розрізняють кредитні фонди, фонди нерухомості та інші), і їх діяльність додатково регулюється спеціальними нормативними актами.

Кредитний ПФ – це об'єднання коштів інвесторів для придбання зобов'язань за виданими кредитами, забезпеченими заставою, порукою або гарантією, з метою отримання доходу від погашення цих зобов'язань позичальниками. Даний тип фондів може бути призначений для сек'юритизації пула кредитів шляхом випуску під нього цінних паперів - інвестиційних паїв і рефінансування кредитів шляхом розміщення інвестиційних паїв на ринку.

До складу активів цього фонду можуть включатися:

- грошові кошти, в т.ч. іноземна валюта, на рахунках і у вкладах у кредитних організаціях;
- боргові інструменти;
- грошові вимоги за кредитними угодами або договорами позики, виконання зобов'язань за якими забезпечено заставою (за винятком наступної застави), поручительством або банківською гарантією;
- майно (в тому числі майнові права), яке було предметом застави і придбане (залишене за собою) відповідно до цивільного законодавства Російської Федерації при зверненні на нього стягнення у випадку невиконання або неналежного виконання забезпеченого заставою зобов'язання, грошова вимога за яким становить активи фонду [167].

Структура активів ЗПФУ, що відноситься до категорії кредитних фондів, повинна відповідати одночасно наступним критеріям:

- не менше 2/3 робочих днів протягом 1 календарного року сума вимог за кредитними угодами повинна складати не менше 65 % вартості активів;
- вартість майна (у т.ч. майнових прав), яке було предметом застави і придбане (залишене за собою) відповідно до цивільного законодавства Російської Федерації при зверненні на нього стягнення у випадку невиконання або неналежного виконання забезпеченого заставою зобов'язання, грошову вимогу по якому складають активи фонду, за виключенням боргових інструментів, може складати не більше 20 % вартості активів [167].

Кредитні ПФи можуть не тільки викуповувати зобов'язання за укладеними кредитними договорами, але і самі видавати позики за рахунок майна фонду, а

також залучати позики у фонд. Слід зауважити, що такі фонди можуть бути створені виключно у формі закритих ПФів, а їх учасниками можуть виступати тільки кваліфіковані інвестори. На даний момент у Росії зареєстровано більше 70 таких фондів, що свідчить про зацікавленість банків у цьому інструменті [153].

Однак, у вересні 2009 р. Центральний банк Росії посилив контроль за переведенням поганих банківських кредитів у фонди: направив листа № 106-Т "Про особливості оцінки ризику банків щодо вкладень банків у паї закритих ПФів" від 04.09.2009 р., відповідно до якого паї (або інші цінні папери), обмінені на проблемний борг, потребують того ж обсягу резервування, що і прострочені кредити. Таким чином, російські банки були позбавлені можливості мінімізації витрат на формування резервів за простроченими кредитами через співпрацю з ПФами. Слід зауважити, що в Україні подібний досвід співпраці банків та інвестиційних фондів було запозичено лише частково.

На даний момент в Україні не існує класифікації фондів за об'єктами вкладень, як це прийнято, наприклад, у Росії (новий закон про ІСІ передбачає таку класифікацію, але в ній відсутня категорія кредитних інвестиційних фондів), але немає і прямої заборони на передачу кредитних портфелів у фонди. Нерозвиненість законодавчої бази та недостатня поінформованість учасників фінансового ринку дещо стримують розвиток роботи з проблемними активами за допомогою фондів. Поки в Україні продаж проблемних кредитних портфелів здійснюється в основному для факторингових та колекторських компаній, а практика створення ПФів не отримала достатньо широкого поширення. Юридичні механізми практично не відпрацьовані, і у більшості банків немає не тільки планів створення кредитних ПФів, а й інформації про цей спосіб управління проблемними активами.

Тому тут надзвичайно важливим є налагодження механізмів співпраці банків та інвестиційних фондів в частині перепоступки права вимоги за проблемними кредитами перших, в тому числі на основі адаптації досвіду РФ.

Вивчає можливість створення пайового інвестиційного фонду в Україні для викупу у банків проблемних боргів і інвестиційна компанія «Джет Інвестментс»

[163]. Крім того, з відкритих джерел [12; 47] стало відомо, що в Україні вже з'явилися компанії, які готові за дорученням закордонних фондів брати на себе зобов'язання з погашення кредитної заборгованості окремих підприємств.

Цікавляться українським ринком і іноземні фонди. Наприклад, на початку 2010 р. був створений Фонд спеціальних ситуацій (The CEE Special Situations Fund) для інвестування в погані активи у Центральній та Східній Європі (в т.ч. і в Україні). Засновники цього інституту: Міжнародна фінансова корпорація (IFC), Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) і австрійська компанія CRG Capital (входить до складу американської CRG Partners Group). The CEE Special Situations Fund в основному буде викуповувати акції середніх підприємств (з оборотом приблизно у 25 млн. євро), що постраждали під час кризи. Метою створення даного фонду є оздоровлення, відновлення стабільної прибутковості і перепродаж акцій компаній через 3-5 років. Цей фонд відрізняється від фондів прямих інвестицій тим, що вкладає гроші не в прибуткові, а в проблемні підприємства. Роль IFC та ЄБРР у цьому проекті - фінансування та здійснення стратегічного контролю. А CRG Capital управлятиме інвестиціями [220].

В Україні також почали створюватись подібні фонди. У липні 2009 р. був створений перший фонд прямих інвестицій, що інвестує в проблемні активи – ТЕКТ Private Equity Fund I. Обсяг фонду – 500 млн. грн. Ідея створення фонду – у придбанні компаній зі стабільною операційною діяльністю, які не можуть успішно розвиватися через високе боргове навантаження. Цільова прибутковість інвестицій – 45% річних. Мінімальна сума інвестицій учасника – 5 млн. грн. максимальний строк інвестицій – 4 роки. Для інвестування фонд вибирає українські підприємства, які мають проблеми з обслуговуванням боргу, але при цьому здатні генерувати фінансові потоки. Фонд надає інвестиційні переваги галузям, які орієнтовані на внутрішнього споживача або, які обслуговують експортні товарні потоки. Оплата внесків учасниками та розподіл прибутку Фонду відбувається відповідно з періодом реалізації проектів. Фонд працює згідно з нормами українського законодавства. Фонд інвестує тільки за умови отримання як мінімум блокуючого пакету, а в деяких ситуаціях буде розглядати

можливість викупу до 100 акцій або цілісного майнового комплексу, наприклад, що знаходиться в заставі під забезпечення банківського кредиту [34].

Подібний досвід стосується не власне перепоступки проблемних кредитів на користь спеціалізованих інвестиційних фондів, однак є важливим з точки зору використання дієвих механізмів роботи з проблемними активами загалом.

В рамках колекторського бізнесу групи компаній CredEx створений фонд викупу проблемних боргів CredEx Ukr Debt Fund. Кошти фонду мають цільове призначення і направляються на придбання проблемної заборгованості українських банків. Об'єм залучених інвестицій у фонд складає 100 млн. грн. Фонд бере активну участь в тендерах по продажу заборгованостей, які проводять українські банки. Реалізація угод здійснюється групою компаній CredEx, викуп проводить факторингова компанія "АУЗ Факторинг", за роботу по стягненню заборгованості відповідає "Агентство з управління заборгованістю" [23].

Позбавлення банків від проблемної заборгованості є одним з пріоритетних напрямків діяльності НБУ, що передбачено програмою економічних реформ президента України на 2010-2014 рр., тому у червні 2011 р. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку затвердила пілотний проект щодо методологічного врегулювання питання залучення до складу активів венчурного ІСІ прав вимоги за договорами позики в результаті укладення договорів відступлення права вимоги (договорів цесії) (рішення № 798 від 21.06.2011р.). Серед учасників пілотного проекту - "Компанія з управління активами "БІ-ЕЛ-АР", "КУА "Реноме-2008", "КУА "Західна інвестиційна група", "КУА "Прімоколект-Капітал" та " КУА "ІФГ Капітал Венчурні фонди".

Важливою місією пілотного проекту є розробка та тестування механізмів передачі проблемних активів від банків до венчурних фондів. Основною місією юристів у даних проектах є розробка таких умов домовленостей, які знижували б до мінімуму ризик інвесторів. Адже західні інвестори не готові до того високого рівня ризику, який існує в нашій країні.

Обрання саме венчурних фондів є доцільним, оскільки вимоги до їх структури активів є найменш жорсткими, і вони є менш зарегульованими.

Венчурним фондом, відповідно до ст. 4 ЗУ про ІСІ, є недиверсифікований ІСІ закритого типу, що здійснює виключно приватне (закрите) розміщення цінних паперів ІСІ серед юридичних осіб та фізичних осіб. Слід зазначити, що в Україні набули поширення саме венчурні фонди, що пов'язано з їх використанням для фінансування конкретних бізнес-проектів власниками крупних приватних капіталів [77]. Відповідно до ст. 34 Закону про ІСІ до складу активів венчурного фонду можуть входити боргові зобов'язання. Такі зобов'язання можуть бути оформлені векселями, заставними, договорами позики та іншими способами, не забороненими законодавством України. Виходячи зі змісту цієї статті, до складу активів ІСІ можуть входити будь-які боргові зобов'язання за умови, що вони оформлені не забороненим законодавством способом. Слід зазначити, що Законом не встановлено вичерпний перелік боргових зобов'язань, які можуть входити до складу активів венчурного фонду.

Таким чином, законодавством допускається можливість мати у складі активів венчурного ІСІ боргові зобов'язання за договорами, укладеними відповідно до вимог чинного законодавства. Отже, право вимоги за кредитним договором може бути у складі активів венчурного ІСІ.

Отже, на нашу думку, ефективним шляхом врегулювання ситуації з проблемними кредитами банків в Україні є використання закритих пайових недиверсифікованих венчурних інвестиційних фондів (ЗПНВІФ), які надалі пропонуємо називати Фондами проблемних кредитів. Основними цілями функціонування таких фондів є:

- підвищення ефективності управління кредитними ризиками та заборгованістю за кредитними операціями шляхом передачі проблемної заборгованості на обслуговування спеціалізованим компаніям, у т.ч. колекторським агентствам;
- об'єднання в однорідні пули непрофільних активів декількох банків для територіальної диверсифікації, зниження операційних витрат з управління, а також збільшення розміру Фондів і підвищення ліквідності ринку інвестиційних сертифікатів;

- підготовка кредитної заборгованості до повного або часткового продажу інвесторам, включаючи іноземних інвесторів;
- створення, в т.ч. на фондових біржах, розвиненого ринку проблемних активів і побудованих на їх основі фінансових інструментів (інвестиційних паїв);
- підвищення прозорості управління та поліпшення моніторингу стану проблемної заборгованості;
- видалення проблемної заборгованості з банківських балансів, коли очищення балансу здійснюється в рамках підготовки до входження в капітал банку українських і міжнародних інвесторів, а також при проведенні операцій злиття і приєднання кредитних організацій.

Таким чином, з метою очищення балансу банку доцільно використовувати передачу проблемних кредитів до спеціальних інвестиційних фондів, зокрема Фонду проблемних кредитів. У той же час, як уже було з'ясовано, обмін проблемних кредитів банку на інвестиційні сертифікати спеціалізованих інвестиційних фондів не вирішує для банку проблеми резервування та не дозволяє очистити консолідований баланс. Відповідно, порядок передачі проблемних кредитів до такого фонду має передбачати використання SPE, що дозволяє підвищити ліквідність банку та очистити його баланс.

У класичному розумінні SPE (від англ. *special purpose entity*) – компанія спеціального призначення або "проектна компанія", створена для реалізації певного проекту або для певної мети. SPE дозволяє ефективно управляти окремими бізнес-процесами, фінансовими потоками. Однією з основних цілей створення SPE є сек'юритизація активів або кредитів.

Після розробки та затвердження регламенту ПФ компанія з управління активами подає документи до НКЦПФР; укладає договори з аудиторською фірмою, зберігачем, реєстратором чи депозитарієм, оцінювачем майна. Наступним кроком є розробка та затвердження проспекту емісії інвестиційних сертифікатів фонду – документу, який містить інформацію про публічне (відкрите) або приватне (закрите) розміщення інвестиційних сертифікатів з умовами договору про приєднання до пайового інвестиційного фонду.

Активи інститутів спільного інвестування у формі цінних паперів зберігаються та обліковуються на рахунку в цінних паперах у зберігача. Зберігач активів – банк, що має ліцензію на здійснення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів. Кожен ІСІ може мати тільки одного зберігача. Зберігач провадить діяльність на підставі статуту та договору про обслуговування, укладеного з КУА пайового інвестиційного фонду або з корпоративним фондом на строк не більше 3 років. Він зобов'язаний здійснювати обслуговування інвестиційних фондів з дотриманням регламенту та проспекту емісії цінних паперів, а також контролювати діяльність КУА щодо розрахунку вартості чистих активів, розміщення та викупу цінних паперів, напрямів використання прибутків. Для цього зберігач зобов'язаний 1 раз на квартал перевіряти правильність розрахунків вартості чистих активів, виконаних КУА [77].

Реєстратор веде реєстр власників іменних цінних паперів, випущених у документарній формі, за договором з корпоративним інвестиційним фондом або КУА пайового інвестиційного фонду. Реєстр власників іменних цінних паперів може вести зберігач активів без отримання ліцензії. У разі, якщо кількість акціонерів ІСІ не перевищує 500 осіб, ведення реєстру власників іменних цінних паперів може здійснювати КУА такого фонду без отримання ліцензії. КУА відкритого типу може самостійно вести реєстр власників іменних цінних паперів.

Незалежний оцінювач майна ІСІ – це суб'єкт оціночної діяльності-суб'єкт господарювання, який здійснює оцінку нерухомого майна під час його придбання або відчуження в порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. Незалежний оцінювач майна проводить оцінку відповідно до договору, що укладається між ним та КУА. Винагорода незалежному оцінювачу майна ІСІ виплачується за рахунок активів ІСІ в порядку, встановленому законодавством [77].

Депозитарій – професійний учасник ринку цінних паперів, що здійснює послуги зі зберігання сертифікатів цінних паперів та/або обліку та переходу прав власності на цінні папери. Аудитор залучається КУА щорічно з метою перевірки і підтвердження правильності річної фінансової звітності.

На сучасному етапі схема використання Фонду проблемних кредитів у вигляді ЗПНВІФ для вирішення поточних та перспективних задач банку щодо врегулювання ситуації з проблемними кредитами може функціонувати наступним чином (рис. 3.3). КУА самостійно або за ініціативою інвестора створює фонд, який формується за рахунок продажу інвестиційних сертифікатів кваліфікованим інвесторам. На першому етапі банк, зацікавлений в реалізації проблемних кредитів, надає кредит SPE, що в подальшому стане згаданим кваліфікованим інвестором. У свою чергу SPE вносить отримані кошти до закритого фонду для його формування і в обмін на кошти отримує інвестиційні сертифікати.

На наступному етапі фонд, отримавши кошти від SPE та інших кваліфікованих інвесторів, викупує вимоги за проблемними кредитами у зацікавленого банку. Дохідність за цими кредитами як і за забезпеченням, яке передається до фонду, складає дохідність фонду. Кредитні зобов'язання, які передаються до фонду, повинні бути забезпечені заставою. Одночасно у банку з'являється можливість вивільнення резервів, які були сформовані під уже переданий до ЗПНВІФ портфель. Далі банк, отримуючи кошти від фонду, купує інвестиційні сертифікати у SPE. Після цього компанія SPE погашає кредит, який отримала від банку на першому етапі та використала для формування Фонду проблемних кредитів. Дана схема вдосконалена на основі представленої російським банком БФА схеми діяльності Кредитного фонду [61].

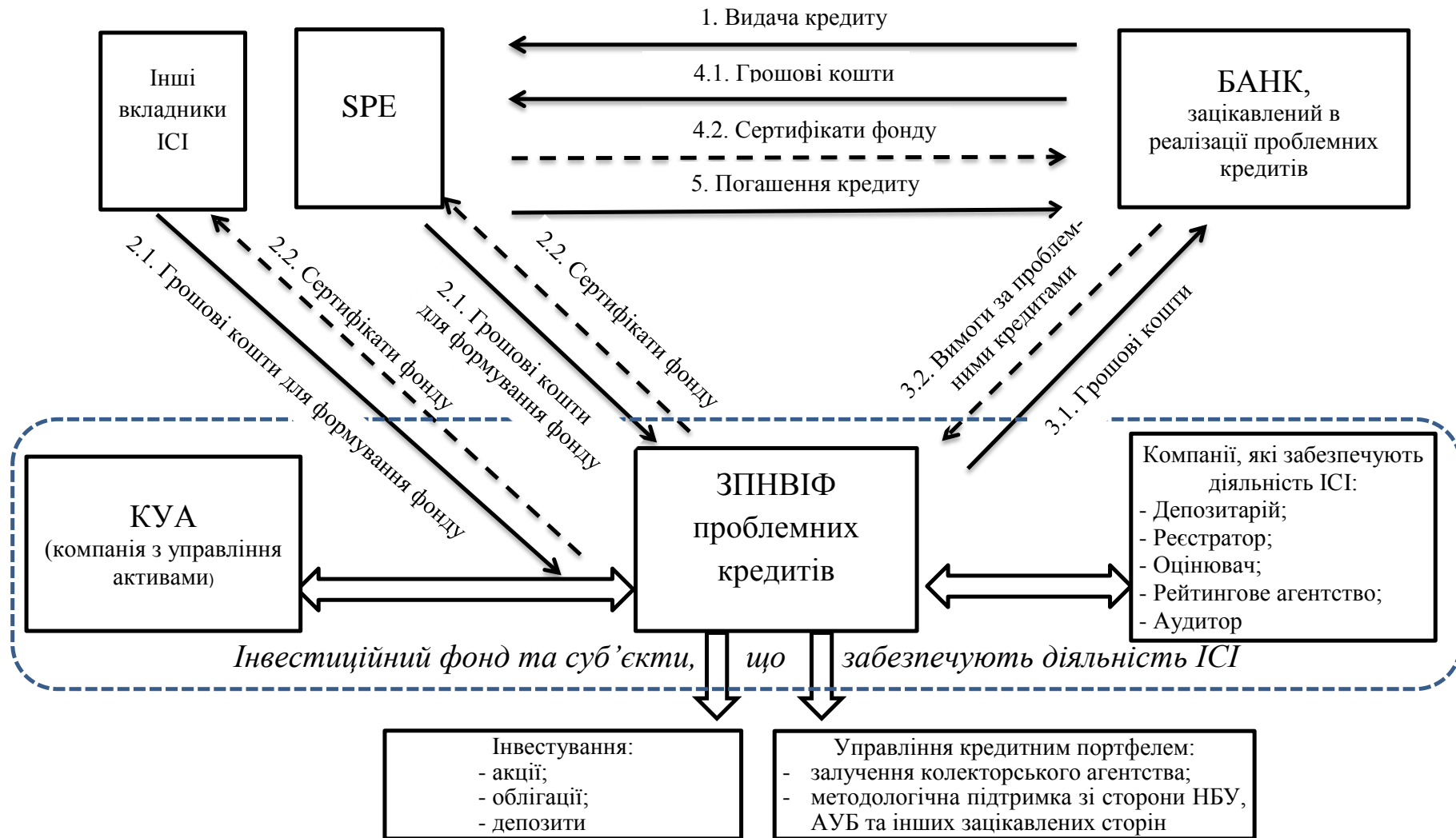

Рис. 3.3. Схема порядку передачі проблемних кредитів банку до інвестиційного фонду

Джерело: складено автором

Якщо потенційні інвестори будуть переконані, що фонд зможе більш ефективно працювати з проблемними активами в порівнянні з банками, у яких вони початково були на балансі, то альтернативним механізмом реалізації описаної схеми є випуск облігацій SPE (забезпечених інвестиційними сертифікатами фонду). Звичайно, інтерес інвесторів до таких фінансових інструментів також буде залежати від умов випуску паперів та ситуації з ліквідністю на ринку, проте облігації є менш ризиковими цінними паперами у порівнянні з інвестиційними сертифікатами.

Інтерес у створенні такого спеціалізованого фонду для придбання проблемної кредитної заборгованості банків полягає у тому, що він буде більш ефективним суб'єктом, ніж банк, в частині управління проблемними кредитами, оскільки це буде його основним видом діяльності, тому що він матиме налагоджені механізми співпраці з колекторськими та юридичними компаніями, які займаються поверненням боргів.

На основі вивчення досвіду створення кредитних фондів у Росії [93], доцільно використовувати та дотримуватись наступних умов (критеріїв) при створенні Фонду проблемних кредитів в Україні:

- незалежність КУА від банку-учасника;
- розподіл інвестиційних сертифікатів між двома та більше учасниками;
- створення структури, що включає субординацію грошових потоків, які генеруються включеними у склад майна ЗПФу активами;
- встановлення допустимої максимальної межі розміру окремого кредиту у складі активів фонду від вартості сукупних чистих активів фонду;
- встановлення мінімальної межі питомої ваги грошових коштів та інших високоліквідних фінансових інструментів від загального обсягу активів фонду, наприклад, 10-15 %;
- встановлення максимального обсягу безнадійних кредитів від вартості сукупних чистих активів фонду, що можуть входити до складу фонду, наприклад, в обсязі не більше 50-60 %.

Можливо частина із запропонованих критеріїв може бути замінена вимогою

присвоєння портфелю кредитів, включених до складу активів фонду, кредитного рейтингу визначеного рівня.

КУА може залучати до роботи з проблемними кредитами, сконцентрованими в інвестиційному фонді, будь-яких сервісних контрагентів, підвищуючи привабливість використання такого інструменту для банку. КУА за договором поруки передає проблемні кредити колекторським та юридичним компаніям, які займаються поверненням боргів. У такій схемі вигода КУА полягає в отриманні комісії за розміщення сертифікатів, а вигода юристів та колекторів – у фіксованому проценті від суми, яку вдалось повернути. При цьому закритий пайовий інвестиційний фонд, відповідно до законодавства, не сплачує податок на прибуток до моменту закриття. Основні переваги створення Фонду проблемних кредитів у вигляді ЗПНВІФ для банків наведені на рис. 3.4.

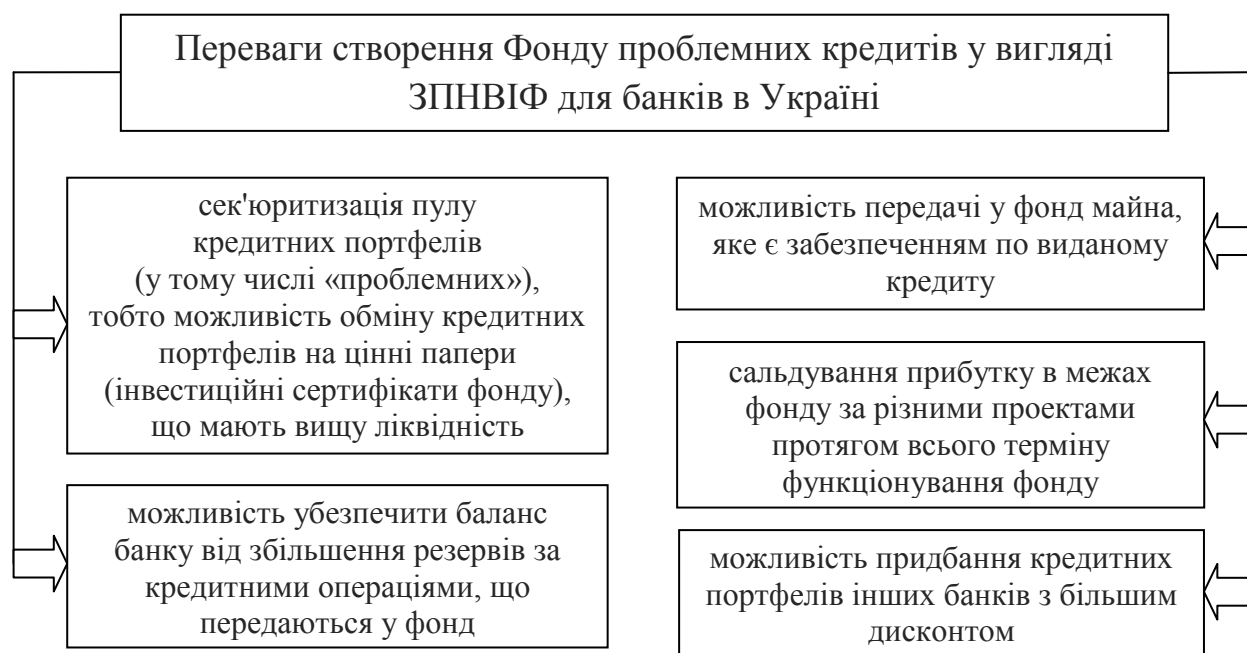

Рис. 3.4. Переваги створення Фонду проблемних кредитів у вигляді ЗПНВІФ для банків в Україні

Джерело: складено автором на основі [61, 93]

Для банків передача пулу кредитів у фонд є актуальним, ефективним та перспективним методом вирішення ситуації з управління проблемними кредитами в умовах економічної ситуації, яка склалась в Україні, тому що банки зацікавлені у зменшенні обсягу проблемних кредитів у своєму кредитному

портфелі. Основна задача для банку – це покращення якості кредитного портфеля. І увагу керівництва банку та його акціонерів має бути в першу чергу спрямовано на розвиток банку, на ведення банківської діяльності, а не на організацію роботи по стягненню проблемних кредитів, що вимагає непропорційно великої кількості часу і зусиль. Тому, на сьогоднішній день ефективним вирішенням задачі, яка знімає з банку питання неліквідних кредитів і дозволяє вивільнити грошові ресурси з резервування, стає створення Фонду проблемних кредитів у формі закритого пайового недиверсифікованого венчурного інвестиційного фонду.

Таким чином, раціональний підхід до вирішення ситуації з проблемною заборгованістю та впровадження ЗПНВІФів у діючу систему роботи з проблемними кредитами дозволяє вирішити не тільки гострі накопичені проблеми, але також забезпечити нарощення кредитного портфелю та стійке зростання прибутків банківської системи у перспективі. Передавши у фонд кредити з високим нормативом резервування банк може оздоровити свій баланс і, в результаті, підвищити власні кредитні та інвестиційні можливості. Зниження навантаження по формуванню резервів і збільшення дохідності банку за рахунок видачі нових кредитів на сучасному етапі є необхідною умовою збереження та підвищення його конкурентоспроможності на ринку кредитних продуктів та стійкості самої кредитної установи.

Фонд проблемних кредитів є зручною формою консолідації поганих боргів, що дозволить банкам очистити баланси, а також зменшити тиск на капітал, вивільнивши зарезервовані під проблемні кредити кошти. Крім того, подібні фонди можуть створюватися виключно для акумуляції проблемних активів банків, що сприятиме підвищенню стійкості банківської системи загалом.

В Україні для активізації використання механізму передачі проблемних кредитів банку до інвестиційних фондів потрібно внести необхідні зміни до законодавства. Доцільно доповнити Закон про ІСІ положеннями, які передбачають можливість створення інвестиційних фондів проблемних кредитів, та положеннями про порядок здійснення їх діяльності з активами банків. Крім того, доречним є уточнення норм щодо резервування для банків по цінних

паперах інвестиційних фондів.

Із затвердженням Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку пілотного проекту щодо роботи ICI зі стресовими активами банків, можна вважати, що процес вивчення можливості прийняття на баланс інвестиційних фондів частини "поганих" кредитів банківської системи розпочався. Використання системи спільного інвестування для мінімізації обсягів заборгованостей суб'єктів господарювання перед банками, шляхом передачі прав вимоги за проблемними кредитами через залучення ЗПНВІФів, може забезпечити очищення кредитних портфелів банків та підготувати основу для ефективного нарощення інвестиційних ресурсів економіки.

3.3. Розвиток організаційно-економічних заходів банку з управління проблемними кредитами

Ефективність роботи банку щодо врегулювання ситуації з проблемними боргами, залежить від багатьох факторів, які можна поділити на зовнішні та внутрішні. Зовнішні фактори включають законодавчо-правову базу, ступінь розвитку інфраструктури ринку проблемних боргів, натомість, внутрішні фактори характеризують ступінь організації роботи з проблемною заборгованістю конкретного комерційного банку. Якщо зовнішні фактори здійснюють переважно опосередкований вплив на ефективність управління проблемними кредитами, то внутрішні фактори безпосередньо впливають на ефективність управління проблемною заборгованістю. Тому, питання забезпечення злагодженої та ефективної організації роботи банку з управління проблемними кредитами потребує детального аналізу з метою подальшого удосконалення.

Дослідження особливостей організації роботи комерційних банків з управління проблемними кредитами в сучасних умовах дає підстави визнати, що вдосконалення організації роботи банку з управління проблемними кредитами потребує здійснення комплексних заходів першочергово за такими напрямками як:

1) удосконалення моніторингу кредитного портфеля на основі включення до нього проблемно-орієнтованого моніторингу, який базується на виділенні та постійному спостереженні показників, що негативно впливають на стан кредитного портфеля, як у звітному періоді, так і в динаміці;

2) створення спеціалізованого структурного підрозділу – окремої штатної одиниці всередині організаційної структури банківської установи, на яку покладатимуться обов'язки зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та управління проблемними кредитами;

3) забезпечення ефективної оцінки якості кредитного портфеля банку та ризиків непогашення простроченої заборгованості на основі розрахунку прогнозного обсягу заборгованості банку та ймовірного грошового потоку за простроченою заборгованістю;

4) запровадження методичного підходу до вибору методу роботи з проблемними кредитами для комерційного банку на основі врахування множини критеріїв та обмежень діяльності спеціального підрозділу банку зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та забезпечення управління проблемними кредитами, що дозволить прийняти виважене управлінське рішення по врегулюванню проблемної заборгованості.

1. Удосконалення моніторингу кредитного портфеля на основі включення до нього проблемно-орієнтованого моніторингу.

При організації та здійсненні кредитного процесу зусилля комерційних банків направлені на те, щоб уникнути або хоча б мінімізувати можливі втрати від невиконання позичальниками своїх зобов'язань відповідно до умов укладеного кредитного договору. І усі дії співробітників банку на всіх етапах здійснення кредитних операцій направлені на досягнення цієї мети. Тому, необхідним і невід'ємним елементом діяльності у кредитному процесі банку є кредитний моніторинг, який проявляється у постійному контролі, як за проходженням окремих позик, так і за якістю кредитного портфеля в цілому. Належно організований моніторинг кредитного процесу в значній мірі допомагає не тільки знизити кредитні ризики, але й прогнозувати їх значення у найближчій

перспективі. Крім того, постійний моніторинг кредитного процесу дозволяє комерційним банкам своєчасно виявити проблеми в погашенні кредитів та вжити необхідних заходів, спрямованих на зменшення проблемної заборгованості за кредитами та мінімізацію втрат банку.

Формуючи цілісну систему моніторингу кредитних операцій можна виділити такі її елементи:

- моніторинг кредитної політики банку;
- моніторинг ризиків кредитних операцій;
- моніторинг якості кредитного портфеля;
- моніторинг зміни методів управління ризиками кредитного портфеля.

Враховуючи специфіку комплексного моніторингу кредитного портфеля, пропонується виділити ще один напрям – проблемно-орієнтований моніторинг, який базується на виділенні показників, які характеризують погіршення стану кредитного портфеля, як у звітному періоді, так і в динаміці. Для здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу важливим є правильний підбір показників, які найточніше відображатимуть зміни в кредитному портфелі стосовно ситуації з проблемною заборгованістю. На нашу думку, доцільним є використання декількох груп показників, зокрема, показників оцінки ризикованості, доходності та збитковості кредитних операцій, які наведені на рис. 3.5.

Використання зазначених груп показників дозволить комплексно здійснювати проблемно-орієнтований моніторинг для: визначення ймовірності збільшення обсягу проблемної заборгованості, аналізу відповідності доходності кредитних операцій банку його витратам, оцінки існуючих та потенційно можливих збитків банку від наявних кредитних операцій, визначення достатності власних коштів банку для врегулювання наслідків реалізації кредитних ризиків.

Важливість розрахунку показників оцінки ризикованості кредитних операцій, представлені у табл. 3.5. з бажаними значеннями, пояснюється можливістю на їхній основі дослідити ступінь ризикованості кредитних операцій та ймовірність погіршення їх подальшого обслуговування з урахуванням обсягу забезпечення, диверсифікації кредитних вкладень тощо.

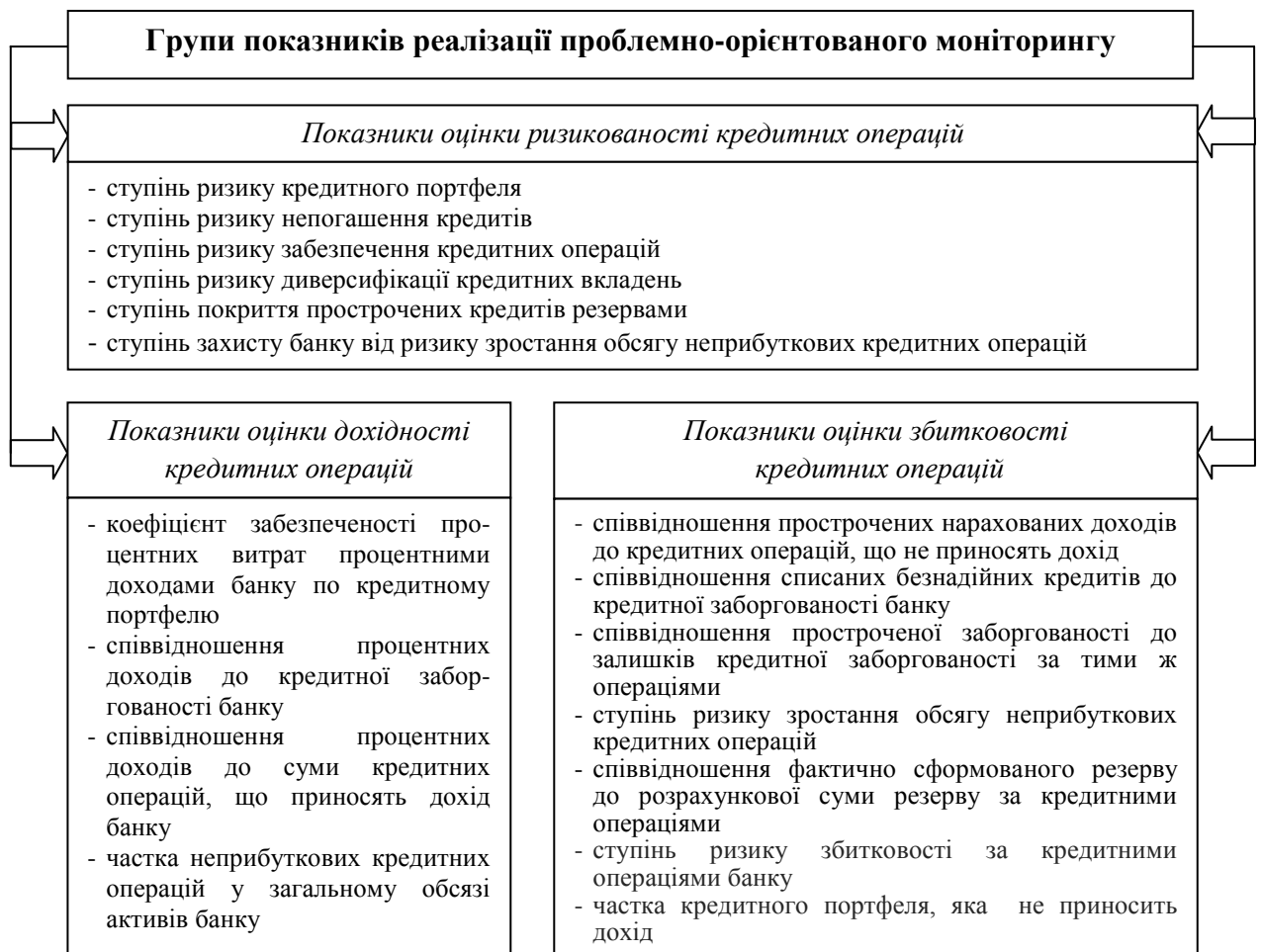

Рис. 3.5. Групи показників, що забезпечують проблемно-орієнтований моніторинг стосовно діагностики якості кредитного портфеля банку

Джерело: власне бачення автора

Так, розрахунок ступеня ризику кредитного портфеля, який оцінюється з урахуванням резерву під заборгованість за кредитними операціями банку, дозволяє адекватно визначити обсяг коштів, які з високою ймовірністю банк недоотримає. Показник ризику непогашення кредитів дозволяє визначити частку простроченої заборгованості в структурі кредитного портфеля банку, а також, її зміни в динаміці. Погіршення значення даного показника є важливим сигналом про погіршення якості кредитного портфеля та можливі втрати банку у майбутньому від неповернення кредитів.

Визначення рівня ризику забезпечення кредитних операцій дозволяє не лише оцінити адекватність покриття кредитного портфеля забезпеченням, але й оцінити в динаміці зміни обсягу забезпечення, що свідчитимуть про загрози

стабільності банку у випадку неповернення значної частки кредитів.

Таблиця 3.5

Показники оцінки ризикованості кредитних операцій

Назва показника	Характеристика	Бажане значення/ліміт
Ступінь ризику кредитного портфеля	$П_1 = \frac{\text{загальна сума кредитного портфеля} - \text{сума фактично сформованого резерву під можливі втрати за кредитними операціями}}{\text{загальна сума кредитного портфеля}}$	$П_1 \geq 0,8$
Ступінь ризику непогашення кредитів	$П_2 = \frac{\text{загальний обсяг простроченої заборгованості}}{\text{загальний обсяг кредитного портфелю}}$	$П_2 \leq 0,1$
Ступінь ризику забезпечення кредитних операцій	$П_3 = \frac{\text{загальна сума кредитного портфелю}}{\text{сума забезпечення}}$	$П_3 \leq 0,7$
Ступінь ризику диверсифікації кредитних вкладень	$П_4 = \frac{\text{кредити, надані окремій галузі}}{\text{загальна сума кредитного портфелю}}$	$П_4 \leq 0,4$
Ступінь покриття прострочених кредитів резервами	$П_5 = \frac{\text{резерв на покриття можливих втрат за кредитними операціями}}{\text{прострочена заборгованість за кредитними операціями}}$	$П_5 \geq 2,5$
Ступінь захисту банку від ризику зростання обсягу неприбуткових кредитних операцій	$П_6 = \frac{\text{резерв на покриття можливих втрат за кредитними операціями}}{\text{частина кредитного портфелю, яка не приносить дохід}}$	$П_6 \geq 1,5$

Джерело: власне бачення автора

Показник ризику диверсифікації кредитних вкладень свідчить про рівень диверсифікованості кредитних вкладень банку та ймовірність неповернення кредитів і виникнення дефіциту ліквідних засобів у випадку погіршення ситуації в одній чи декількох галузях економіки. Передумовою забезпечення належного рівня диверсифікації кредитних вкладень банку є дотримання галузевої диверсифікації, за якої не варто надавати значні кредити кільком підприємствам однієї галузі, оскільки погіршення становища в цілому по галузі тільки посилює ймовірність банкрутства, а також, не кредитувати в значному обсязі підприємства різних галузей, але пов'язаних одне з одним технологічним процесом.

Розрахунок ступеня покриття прострочених кредитів резервами на можливі втрати за кредитними операціями характеризує рівень захищеності банку від

кредитного ризику та дозволяє оцінити ефективність кредитної політики з точки зору сформованих резервів, які можуть бути спрямовані на покриття можливих збитків за простроченими кредитами банку, а відтак вказують на надійність кредитного портфеля загалом.

Важливим показником оцінки ризикованості кредитних операцій також є розрахунок рівня захисту банку від ризику зростання обсягу неприбуткових кредитних операцій, який дозволяє оцінити дієвість кредитної політики та заходів банку щодо управління кредитними ризиками. Постійний моніторинг зазначеного показника дозволяє на ранніх етапах прийняти рішення щодо мінімізації ризику зростання обсягу неприбуткових кредитних операцій банку.

Другою групою показників, що забезпечують проблемно-орієнтований моніторинг банку є показники оцінки дохідності кредитних операцій, які дозволяють оцінити дохідність кредитних операцій відносно витрат банку, наявної кредитної заборгованості. Особливості розрахунку та рекомендовані значення показників оцінки дохідності кредитних операцій наведені у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Показники оцінки дохідності кредитних операцій

Назва показника	Характеристика	Бажане значення/ліміт
Коефіцієнт забезпеченості процентних витрат процентними доходами банку по кредитному портфелю	$\Pi_7 = \frac{\text{процентні доходи по кредитному портфелю}}{\text{процентні витрати банку}}$	$\Pi_7 \geq 1,8$
Співвідношення процентних доходів до кредитної заборгованості банку	$\Pi_8 = \frac{\text{процентні доходи по кредитному портфелю}}{\text{залишки кредитної заборгованості}}$	$\Pi_8 \geq 0,1$
Співвідношення процентних доходів до суми кредитних операцій, що приносять дохід банку	$\Pi_9 = \frac{\text{процентні доходи по кредитному портфелю}}{\text{кредитні операції, що приносять дохід}}$	$\Pi_9 \leq 0,15$
Частка неприбуткових кредитних операцій у загальному обсязі активів банку	$\Pi_{10} = \frac{\text{кредитні операції, що не приносять дохід}}{\text{активи банку}}$	$\Pi_{10} \leq 0,1$

Джерело: власне бачення автора

Розрахунок коефіцієнту забезпеченості процентних витрат процентними доходами банку по кредитному портфелю дозволяє оцінити ефективність обраної політики щодо регулювання співвідношення між ціною ресурсної бази та ціною розміщення ресурсів. Зростання зазначеного коефіцієнту в динаміці хоча й є позитивним явищем та свідчить про високу ефективність діяльності банку, однак, додатковим підтвердженням цьому має слугувати зростання абсолютного розміру прибутків банку.

Співвідношення процентних доходів до кредитної заборгованості банку показує загальний рівень дохідності кредитних операцій банку, тобто, скільки отримано доходу від кредитних операцій на кожен гривню, вкладену в кредитні операції. Зазначений показник дозволяє в динаміці оцінити тенденції щодо зміни ефективності кредитних вкладень банку.

Більш деталізованим показником є співвідношення процентних доходів до суми кредитних операцій, що приносять дохід банку, на основі якого можна оцінити прибутковість кредитних операцій банку, що приносять дохід, а також, ефективність процентної політики банку щодо забезпечення належного рівня дохідності за кредитними операціями банку.

Розрахунок частки неприбуткових кредитних операцій у загальному обсязі активів банку в динаміці дозволяє оцінити зміни в структурі активів банку щодо наявності неприбуткових кредитних операцій, а також, оцінити рівень ефективності та ризикованості наявної кредитної політики банку.

Важливою групою показників для здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу банку є показники оцінки збитковості кредитних операцій, що дозволяють визначити існуючий рівень збитковості кредитних операцій та оцінити потенційні втрати банку від проблемної заборгованості. Особливості розрахунку та рекомендовані значення даних показників наведені у табл. 3.7.

Розрахунок співвідношення прострочених нарахованих доходів до кредитних операцій, що не приносять дохід банку, дозволяє оцінити рівень кредитних операцій, за якими спостерігаються невчасні розрахунки.

Розрахунок співвідношення списаних безнадійних кредитів до кредитної

заборгованості банку дозволяє оцінити рівень збитків банку внаслідок списання проблемної заборгованості банку, віднесеної до категорії безнадійної.

Таблиця 3.7

Показники оцінки збитковості кредитних операцій

Назва показника	Характеристика	Бажане значення/ліміт
Співвідношення прострочених нарахованих доходів до кредитних операцій, що не приносять дохід	$П_{11} = \frac{\text{заборгованість за простроченими нарахованими доходами по кредитних операціях}}{\text{кредитні операції, що не приносять дохід}}$	$П_{11} \leq 0,05$
Співвідношення списаних безнадійних кредитів до кредитної заборгованості	$П_{12} = \frac{\text{сума безнадійних кредитів, списаних за рахунок резерву}}{\text{залишки кредитної заборгованості}}$	$П_{12} \leq 0,08$
Співвідношення простроченої заборгованості до залишків кредитної заборгованості за тими ж операціями	$П_{13} = \frac{\text{прострочена заборгованість за кредитними операціями}}{\text{залишки кредитної заборгованості за такими операціями}}$	$П_{13} \leq 0,2$
Ступінь ризику зростання обсягу неприбуткових кредитних операцій банку	$П_{14} = \frac{\text{недосформований резерв}}{\text{частина кредитного портфелю, яка не приносить дохід}}$	$П_{14} \leq 0,05$
Співвідношення фактично сформованого резерву до розрахункової суми резерву за кредитними операціями	$П_{15} = \frac{\text{сформований фактичний резерв на покриття можливих збитків за кредитними операціями}}{\text{розрахункова сума резерву}}$	$П_{15} \geq 0,95$
Ступінь ризику збитковості за кредитними операціями	$П_{16} = \frac{\text{витрати банку на врегулювання ситуації з проблемною заборгованістю}}{\text{загальна сума кредитного портфеля}}$	$П_{16} \leq 0,1$
Частка кредитного портфеля, яка не приносить дохід	$П_{17} = \frac{\text{частина кредитного портфеля, яка не приносить дохід}}{\text{загальна сума кредитного портфеля}}$	$П_{17} \leq 0,2$

Джерело: власне бачення автора

Співвідношення простроченої заборгованості до залишків кредитної заборгованості за тими ж операціями характеризує рівень простроченої заборгованості по конкретним видам кредитних операцій та є певним індикатором, що сигналізує про зростання простроченої заборгованості банку.

Ступінь ризику зростання обсягу неприбуткових кредитних операцій банку показує співвідношення недосформованого резерву на покриття збитків за кредитними операціями до частини кредитного портфеля, яка не приносить дохід

банку. Позитивною тенденцією є зниження зазначеного показника в динаміці, зокрема, наближення до нуля.

Визначення співвідношення фактично сформованого резерву до розрахункової суми резерву за кредитними операціями дозволяє оцінити рівень достатності обсягу сформованих існуючих резервів необхідному розміру. Значне зниження даного показника свідчатиме про зростання ризиків банку за умов суттєвих обсягів проблемної заборгованості та неповернення кредитних коштів.

Ступінь ризику збитковості за кредитними операціями банку характеризує рівень витрат банку на врегулювання ситуації з проблемною заборгованістю у кредитному портфелі банку. Розрахунок частки кредитного портфелю, яка не приносить дохід, дозволяє встановити рівень ефективності кредитних вкладень банку, позитивною тенденцією є зниження зазначеного показника в динаміці.

На основі розрахунку зазначених груп показників та отриманих значень по показниках можна визначити рівень проблемності кредитного портфеля банку. Зокрема, запропоновано оцінювати показники за бальною шкалою та поділом можливих отриманих значень показників на п'ять груп. Так, кожен показник отримує певний бал в межах від 5 до 1 балу залежно від ступеня відхилення результативного значення показника від бажаного значення, тобто встановленого ліміту (табл.3.8).

На основі розрахунку показників та отриманих значень визначається загальна сума балів по всіх показниках, за результатами якої визначається рівень проблемності кредитного портфеля банку, зокрема, запропоновано три рівні з відповідним ризиком проблемності кредитного портфеля банку:

- нейтральний рівень (помірний ризик);
- допустимий рівень (середній ризик);
- критичний рівень (високий ризик).

Нейтральний рівень (помірний ризик) – загальна сума отриманих балів за розрахованими показниками знаходиться в межах 85-61 балу, що свідчить про високу якість кредитного портфеля та низький рівень його проблемності. Разом з тим, відхилення від норми деяких показників потребує застосування певних

заходів, спрямованих на їх покращення.

Таблиця 3.8

Показники для діагностики якості кредитного портфеля банку

Показники	Кількість балів				
	5	4	3	2	1
Показники оцінки ризикованості кредитних операцій					
1. Ступінь ризику кредитного портфелю	$\Pi_1 \geq 0,8$	(0,8;0,7]	(0,7;0,65]	(0,65;0,6]	$\Pi_1 < 0,65$
2. Ступінь ризику непогашення кредитів	$\Pi_2 \leq 0,1$	(0,1;0,15]	(0,15;0,2]	(0,2;0,25]	$\Pi_2 > 0,25$
3. Ступінь ризику забезпечення кредитних операцій	$\Pi_3 \leq 0,7$	(0,7;0,75]	(0,75;0,8]	(0,8;0,85]	$\Pi_3 > 0,85$
4. Ступінь ризику диверсифікації кредитних вкладень	$\Pi_4 \leq 0,4$	(0,4;0,45]	(0,45;0,5]	(0,5;0,55]	$\Pi_4 > 0,55$
5. Ступінь покриття прострочених кредитів до резервів	$\Pi_5 \geq 2,5$	(2,5;2,4]	(2,4;2,3]	(2,3;2,2]	$\Pi_5 < 2,2$
6. Ступінь захисту банку від ризику зростання обсягу неприбуткових кредитних операцій	$\Pi_6 \geq 1,5$	(1,5;1,4]	(1,4;1,3]	(1,3;1,2]	$\Pi_6 < 1,2$
Показники оцінки дохідності кредитних операцій					
7. Коефіцієнт забезпеченості процентних витрат процентними доходами банку по кредитному портфелю	$\Pi_7 \geq 1,8$	(1,8;1,7]	(1,7;1,6]	(1,6;1,5]	$\Pi_7 < 1,5$
8. Співвідношення процентних доходів до кредитної заборгованості банку	$\Pi_8 \geq 0,1$	(0,1;0,09]	(0,09;0,08]	(0,08;0,07]	$\Pi_8 < 0,07$
9. Співвідношення процентних доходів до суми кредитних операцій, що приносять дохід банку	$\Pi_9 \leq 0,15$	(0,15;0,16]	(0,16;0,17]	(0,17;0,18]	$\Pi_9 > 0,18$
10. Частка неприбуткових кредитних операцій у загальному обсязі активів банку	$\Pi_{10} \leq 0,1$	(0,1;0,12]	(0,12;0,14]	(0,14;0,16]	$\Pi_{10} > 0,16$
Показники оцінки збитковості кредитних операцій					
11. Співвідношення прострочених нарахованих доходів до кредитних операцій, що не приносять дохід	$\Pi_{11} \leq 0,05$	(0,05;0,07]	(0,07;0,09]	(0,09;0,11]	$\Pi_{11} > 0,11$
12. Співвідношення списаних безнадійних кредитів до кредитної заборгованості	$\Pi_{12} \leq 0,08$	(0,08;0,1]	(0,1;0,12]	(0,12;0,14]	$\Pi_{12} > 0,14$
13. Співвідношення простроченої заборгованості до залишків кредитної заборгованості за тими ж операціями	$\Pi_{13} \leq 0,2$	(0,2;0,25]	(0,25;0,3]	(0,3;0,35]	$\Pi_{13} > 0,35$
14. Ступінь ризику зростання обсягу неприбуткових кредитних операцій	$\Pi_{14} \leq 0,05$	(0,05;0,06]	(0,06;0,07]	(0,07;0,08]	$\Pi_{14} > 0,08$
15. Співвідношення фактично сформованого резерву до розрахункової суми резерву за кредитними операціями	$\Pi_{15} \geq 0,95$	(0,95;0,93]	(0,93;0,91]	(0,91;0,89]	$\Pi_{15} < 0,89$
16. Ступінь ризику збитковості за кредитними операціями	$\Pi_{16} \leq 0,1$	(0,1;0,15]	(0,15;0,2]	(0,2;0,25]	$\Pi_{16} > 0,25$
17. Частка кредитного портфелю, яка не приносить дохід	$\Pi_{17} \leq 0,2$	(0,2;0,25]	(0,25;0,3]	(0,3;0,35]	$\Pi_{17} > 0,35$

Джерело: розроблено автором

Зокрема, якщо відхилення від норми спостерігається за показником ступеня ризику диверсифікації кредитних вкладень, то це потребує подальшого

забезпечення кращої диверсифікації кредитного портфеля.

Допустимий рівень (середній ризик) – загальна сума отриманих балів за розрахованими показниками знаходиться в межах 60-46 балів, що дозволяє віднести кредитний портфель до середнього рівня проблемності. Хоча й більшість показників оцінки якості кредитного портфеля банку не відповідають встановленим лімітам, що свідчить про зростання багатьох ризиків кредитного портфеля, однак, вони ще знаходяться на допустимому рівні. Погіршення якості кредитного портфеля до допустимого рівня ризику проблемності потребує вжиття першочергових заходів, спрямованих на покращення показників оцінки якості портфеля та на зниження його ризиків.

Критичний рівень (високий ризик) – загальна сума отриманих балів за розрахованими показниками знаходиться в межах 45-17 балів. Всі показники оцінки якості кредитного портфеля банку не відповідають встановленим лімітам. За кредитним портфелем спостерігаються суттєві затримки з погашення і обслуговування позик та, загалом, зростання частки кредитного портфеля, яка не приносить дохід. Кредитний портфель характеризується високим рівнем проблемності та потребує вжиття дієвих заходів з управління проблемним кредитним портфелем з метою забезпечення стабільності у подальшій діяльності банку та уникнення загроз його банкрутства.

Загалом, розроблена система показників слугуватиме для діагностики якості кредитного портфеля як складова проблемно-орієнтованого моніторингу кредитного портфеля банку, що дозволить визначити тенденції зміни ризикованості, оцінки дохідності та збитковості кредитних операцій з метою відстеження динаміки проблемної заборгованості в банку. Постійний моніторинг та аналіз зазначених груп показників оцінки якості кредитного портфеля є невід'ємною передумовою його оптимізації з наступними завданнями для менеджменту банку щодо коригування структури і розробки стратегії кредитної діяльності та управління проблемною заборгованістю банку.

2. Особливості створення спеціального структурного підрозділу для здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу у банку

Важливою передумовою ефективного здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу у банку є створення спеціалізованого підрозділу (окремої штатної одиниці) всередині організаційної структури банківської установи. Створення спеціального структурного підрозділу, функціями якого окрім здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу буде також і управління проблемними кредитами, є природною реакцією на появу великого обсягу простроченої заборгованості, яку необхідно повертати. Часто у банках спочатку створюються робочі групи зі співробітників традиційних відділів: кредитного менеджменту, юридичного та безпеки. Однак, ці групи в міру збільшення кількості боржників та підвищення ефективності роботи набувають статусу відділів, управлінь та департаментів, які в різних установах можуть мати різне підпорядкування (підпорядкування таких підрозділів службі безпеки, юридичному підрозділу або безпосередньо одному з керівників банківської установи).

Необхідність створення у структурі комерційних банків спеціального підрозділу зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та забезпечення управління проблемними кредитами обумовлюється наявністю багатьох організаційних недоліків в діяльності банків з управління проблемною заборгованістю, серед яких слід виділити:

- низький рівень пристосування організаційної структури та внутрішньобанківських процесів до роботи з проблемними активами;
- неоптимальна організаційна структура банківських відділів та служб зі стягнення проблемної заборгованості та відсутність у менеджерів знань і фахових навиків такої роботи;
- низький рівень організації роботи з управління проблемними активами;
- обмеженість можливостей банків щодо реструктуризації кредитів;
- неефективний розподіл обов'язків та слабка взаємодія підрозділів банків у процесі стягнення проблемної заборгованості [160, с.48].

Позитивні моменти створення спеціалізованого структурного підрозділу з управління проблемними кредитами пов'язані, насамперед, зі створенням підрозділу відповідального за ефективність стягнення заборгованості, в той час як

при відсутності такої визначеності відбуваються суперечки між різними відділами з приводу розподілу функцій і оцінки ефективності їх роботи. Створення спеціального підрозділу дозволяє зробити процес врегулювання ситуації з проблемними кредитами прозорим, чітким і керованим, з'являється можливість нормування і планування діяльності щодо вирішення проблеми простроченої заборгованості. Поява спеціалізованого підрозділу дозволяє перейти до власне системної діяльності по стягненню проблемної заборгованості від не завжди успішної взаємодії різних відділів. Разом з тим, серед недоліків створення такого підрозділу є збільшення витрат ресурсів на утримання додаткових працівників, що може бути виправданим лише за їхньої дійсно ефективної роботи зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та управління проблемними боргами. Складним залишається питання створення належної структури підрозділу. Однак, якщо банк зацікавлений у ефективній роботі даного підрозділу, то він повинен бути зацікавлений і у сприянні підвищенню кваліфікації працівників даного підрозділу, у організації обміну досвідом, нарад та семінарів з працівниками філій, які проводять роботу по поверненню проблемної заборгованості.

При створенні такого підрозділу важливим є визначення його конкретних завдань. Так, серед головних завдань слід виділити: здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та комплексу правових заходів, спрямованих на погашення проблемної заборгованості за кредитними операціями банку та/або мінімізації збитків від кредитних операцій банку, заборгованість за якими визнано проблемною, а також зменшення обсягу проблемних кредитів банку.

Основними завданнями такого спеціалізованого підрозділу з управління проблемними кредитами є забезпечення ефективного процесу підготовки, розгляду варіантів рішень, їх наукове обґрунтування, використання наукових підходів до оцінювання альтернативних варіантів, прогнозування результатів, ризиків під час урегулювання проблемної заборгованості.

Спеціалізований підрозділ банку з управління проблемними кредитами повинен складатися зі спеціалізованих працівників різного профілю, на яких покладатиметься реалізація функцій, основні з яких наведені на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Структура та функції спеціалізованого структурного підрозділу банку з управління проблемними кредитами

Джерело: систематизовано на основі [19; 160]

Спеціалізований структурний підрозділ банку з управління проблемними кредитами повинен відповідати за своєчасне здійснення комплексного аналізу результатів кредитної діяльності банку і повинен давати повну, реальну оцінку можливих наслідків прийнятих рішень з урахуванням стратегічних інтересів банку в цілому. Спеціалізований структурний підрозділ банку повинен формулювати остаточні відповіді на питання щодо пріоритетів використання механізмів повернення або списання заборгованості в часових рамках здійснення

нестандартних схем погашення, тактичних і стратегічних наслідках проведення тієї чи іншої операції підрозділу, податкових наслідках для банку і основної лінії в роботі з проблемними кредитами [19].

Створення спеціалізованого структурного підрозділу з управління проблемними кредитами надасть можливість банку отримати суттєвий економічний ефект, який полягає у наступному:

- фактичне повернення проблемного чи безнадійного до стягнення кредиту приносить певний дохід і дозволяє банку знову розмістити кошти в дохідних активах;
- переведення кредиту з проблемного в категорію надійних дає змогу одержувати стійкі доходи в період дії активу;
- відновлення раніше створених резервів на доходи збільшує прибуток і власний капітал банку;
- повернення активу поліпшує економічні нормативи і показники банку, а також зміцнює його імідж як надійного і кваліфікованого партнера [55].

Загалом, створення спеціалізованого структурного підрозділу банку з управління проблемними кредитами є важливою передумовою забезпечення ефективного процесу управління проблемною заборгованістю банку та недопущення зростання ризиків діяльності банку та банківської системи в цілому.

3. Забезпечення ефективної оцінки якості кредитного портфеля банку та ризиків непогашення простроченої заборгованості

Важливим завданням є постійний аналіз та узагальнення інформації щодо стану роботи по врегулюванню проблемної заборгованості по всій системі банку.

У процесі моніторингу якість позик переважно оцінюють на основі тривалості простроченої заборгованості. Предметом аналізу для моніторингу є кредитний портфель, який складається з позик, що мають різну за тривалістю прострочену заборгованість. Кожна позика при цьому знаходиться в одній з i -категорій якості: $i=1, \dots, k$.

Усі позики кредитного портфеля можна розділити на групи в залежності від тривалості прострочення по кредиту i , на основі положень постанови НБУ від

25.01.2012 р. № 23 можна виділити наступні категорії:

- Перша категорія - непрострочені кредити;
- Друга категорія - кредити, прострочені до 7 днів;
- Третя категорія - кредити, прострочені від 8 до 30 днів;
- Четверта категорія - кредити, прострочені від 31 до 90 днів;
- П'ята група - категорія, прострочені від 91 до 180 днів;
- Шоста група - категорія, прострочені понад 180 днів.

Кредити з кожної категорії протягом певного визначеного періоду або переходять в сусідню групу, або залишаються у вихідній групі. Проблемно-орієнтований моніторинг кредитних операцій дозволяє банку оцінити ймовірність зміни якості кредитного портфеля за певний період часу, виходячи з його поточного стану. Тому, для оцінки, кредитний портфель представляють у вигляді сукупності підпортфелів:

$$S^t = (S_1^t, \dots, S_k^t), \quad (3.1)$$

де S_i^t - обсяг заборгованості (підпортфель), яка на момент часу t перебуває в i -групі: S_1^t являє собою стандартні кредитні операції, S_2^t - позики з одним простроченим платежем, S_3^t - з двома простроченими платежами і так далі; k - умовний стан неповернення, при якому ймовірність погашення заборгованості дуже низька, тобто заборгованість є безнадійною.

Обслуговування позичальниками заборгованості за кредитними операціями можна представити як серію подій, у кожній з яких існує ймовірність виконання/невиконання позичальниками своїх зобов'язань. За одиничний інтервал часу (подію), стан кожної позички змінюється: $i \rightarrow j$, деякі кредитні операції можуть залишитися у тому ж стані: $i \rightarrow i$.

Для відображення даних процесів використовується матриця A^t , яка відображає ймовірність переходу заборгованості за одиничний інтервал часу:

$$A^t = \begin{pmatrix} a_{11}^t & \dots & a_{1k}^t \\ \dots & \dots & \dots \\ a_{k1}^t & \dots & a_{kk}^t \end{pmatrix} \quad (3.2)$$

де a_{ij}^t - ймовірність переходу позичок зі стану i у стан j .

На момент часу $t + 1$ портфель можна представити за допомогою вектора S^{t+1} :

$$S^{t+1} = S^t * A^t \quad (3.3)$$

Прогноз за допомогою матриці A^t стану заборгованості дозволяє визначити залишок заборгованості на момент повної амортизації позичок, даний залишок являє собою величину втрат. Для оцінки ризику непогашення заборгованості необхідно не лише спрогнозувати величину втрат, але також і величину усіх очікуваних грошових потоків P^t .

Для прогнозування доходів, які нараховуються на заборгованість, введемо вектор D^t , що відображає величину нарахувань відповідно до процентної політики банківської установи:

$$D^t = (d_1^t, \dots, d_k^t) \quad (3.4)$$

Списання та продажі проблемної заборгованості, які практикуються у банківській діяльності, можуть зробити істотний вплив на оціночну величину ризику. Щоб їх врахувати, введемо вектор PR^t :

$$PR^t = (PR_1^t, \dots, PR_k^t), \quad (3.5)$$

де PR_i^t - величина продажу (списання) заборгованості за період t , яка на початок періоду перебувала в i -категорії.

При продажі заборгованості встановлюється певна ціна портфеля, тому заборгованість продається за суму, як правило, відмінну від номіналу. Позначимо ціну портфеля, який продається, за період t : $C^t = (C_1^t, \dots, C_k^t)$ (ціна в даному випадку означає відносну величину, співвідношення суми, за яку купують позики, і їх номіналу, тому її значення варіюється, як правило, в інтервалі від 0 до 1). Списання заборгованості можна розглядати як продаж з нульовою вартістю.

Імовірність погашення заборгованості, що знаходиться у категорії i , за період часу t можна визначити за допомогою елементів матриці A^t :

$$(1 - \sum_j a_{ij}^t) \quad (3.6)$$

З урахуванням нарахувань доходів, погашень заборгованості та продажу (списання) позик, стан заборгованості на момент часу $t+1$ можна спрогнозувати за формулою :

$$S^{t+1} = (S^t - PR^t + D^t) * A^t \quad (3.7)$$

Величину грошового потоку за простроченою заборгованістю P^t за період t можна знайти за формулою:

$$P^t = \sum_i S_i^t * \left(1 - \sum_j a_{ij}^t\right) + \sum_i d_i^t * \left(1 - \sum_j a_{ij}^t\right) + \sum_i C_i^t * PR_i^t \quad (3.8)$$

Проблемно-орієнтований моніторинг на основі повторення розрахунків щодо визначення стану заборгованості і потоків дозволяє оцінити всі прояви ризику непогашення проблемної заборгованості. Таким чином, запропонований підхід визначення ймовірного грошового потоку за простроченою заборгованістю дозволить більш вдало оцінювати стан та перспективи щодо врегулювання ситуації з проблемною заборгованістю. Проміжні аналітичні показники, які можна одержати в процесі оцінки, дозволять проводити більш детальний аналіз в аспекті проблемно-орієнтованого моніторингу кредитних операцій і факторів, що впливають на збільшення кредитного ризику.

4. Запровадження методичного підходу до вибору методу роботи з проблемними кредитами для комерційного банку

У складних ситуаціях, коли кредит переходить у стадію проблемних для повернення боргів, важливим є вибір найбільш дієвих методів управління проблемною заборгованістю за конкретних умов. У зв'язку з цим, доцільним є використання методичного підходу до вибору методу роботи з проблемними кредитами на основі врахування критеріїв максимізації суми погашення простроченої заборгованості щодо кожного боржника, мінімізації ймовірності передачі справ до суду та обмежень діяльності спеціального підрозділу банку зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу, що дозволить прийняти виважене управлінське рішення по врегулюванню проблемної заборгованості.

Для формалізованого опису запропонованого методичного підходу введемо наступні позначення:

v – кількість можливих варіантів (методів) роботи з угодами, за якими є прострочена заборгованість;

$i=1, \dots, v$ – порядкові номери варіантів (методів) роботи на період часу t ;

t – період часу, на який здійснюється планування заходів щодо роботи з угодами портфелю простроченої заборгованості;

$i = 1, \dots, b_1$ - порядкові номери варіантів роботи на основі внутрішньобанківських методів управління проблемними кредитами;

$i = b_1 + 1, \dots, b_2$ - порядкові номери варіантів роботи з повернення заборгованості шляхом продажу її спеціалізованим компаніям (колекторським компаніям, факторинговим компаніям, спеціалізованим інвестиційним фондам);

$i = b_2 + 1, \dots, v$ - порядкові номери варіантів роботи повернення прострочених кредитів у судовому порядку.

L – кількість угод у портфелі простроченої заборгованості;

$u=1, \dots, L$ - порядкові номери угод у портфелі простроченої заборгованості;

$$X_{iy} = \begin{cases} 1, \text{ якщо варіант } i \text{ буде застосовано до угоди } u \\ 0, \text{ в іншому випадку} \end{cases}$$

r_i – час, необхідний для роботи спеціалістів кредитного ризик-менеджменту за i -им варіантом;

R – максимальне обмеження по часу для роботи спеціалістів кредитного ризик-менеджменту на період часу t ;

w_i –час, необхідний для роботи юристів за i -им варіантом;

W –максимальне обмеження по часу роботи юристів підрозділу на період часу t ;

s_i –час, необхідний для роботи співробітників служби безпеки за i -им варіантом;

S - максимальне обмеження по часу роботи служби безпеки на період часу t ;

d_y^v –обсяг простроченої заборгованості u -ї угоди у портфелі проблемної заборгованості;

d_y^a –обсяг загальної заборгованості u -ї угоди, яка знаходиться у портфелі

- проблемної заборгованості;
- d_y^p –сплачена боржником частина заборгованості за попередній період;
- c_i –допустимі витрати по i -му варіанту плану заходів роботи з проблемними кредитами на період t ;
- e_y –витрати по стягненню заборгованості з y -го боржника за весь період прострочення;
- p_{iy} – прогноз щодо повернення заборгованості за допомогою варіанту i для y -ї угоди з портфелю простроченої заборгованості (оцінюється аналітиками підрозділу по роботі з проблемними кредитами);
- α_y – коефіцієнт значущості клієнта для банку (наприклад, депозити, грошові потоки та зарплатні проекти клієнта у банку);
- ω_{iy} –оцінка (міра) ефективності i -го варіанту дій щодо повернення коштів банку за основним боргом та відсотками по кредиту y -ого позичальника-боржника на даний момент часу (наприклад, аналітична оцінка);
- g_{iy} - ймовірність передачі справ до суду, якщо по y -му договору буде застосовано i -й варіант з можливих методів роботи банку з проблемними кредитами в період t (оцінюється на базі інформації за минулі періоди роботи підрозділу з кредитними договорами, за якими виникла прострочена заборгованість).

Використання методичного підходу до вибору методу роботи з проблемними кредитами базується на дотриманні певних обмежень, дотримання яких забезпечує оптимальне функціонування запропонованого підходу:

- 1) обмеження щодо часу роботи спеціалістів кредитного ризик-менеджменту по роботі з простроченою заборгованістю:

$$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} r_i \leq R \quad (3.9)$$

- 2) обмеження щодо часу роботи юристів підрозділу по роботі з простроченою заборгованістю:

$$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} w_i \leq W \quad (3.10)$$

- 3) обмеження щодо часу роботи працівників служби безпеки підрозділу по роботі з простроченою заборгованістю:

$$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} s_i \leq S \quad (3.11)$$

- 4) ліміт щодо середньої частки простроченої заборгованості в загальній сумі заборгованості за окремими кредитними угодами, які знаходяться у портфелі простроченої заборгованості:

$$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} \left(\frac{d_y^v - p_{iy}}{d_y^a - p_{iy}} \right) * \frac{1}{L} \leq 0,1 \quad (3.12)$$

Зазначене обмеження відображає прогнозу ефективність вжиття заходів щодо врегулювання ситуації з проблемними боргами, а також прагнення банків щоб в середньому за кожним проблемним кредитом частка простроченої заборгованості не перевищувала коефіцієнт 0,1, тобто 10 % від загальної суми заборгованості за кредитом.

- 5) обмеження щодо кількості методів врегулювання, які банк може застосувати при роботі з боржником за у-ою угодою на визначений період часу:

$$\sum_{i=1}^v x_{iy} = 1 \quad \text{для } \forall y \in (1; L) \quad (3.13)$$

Це означає, що до кожного боржника за визначений період часу t може бути застосовано тільки один із методів роботи щодо повернення проблемної заборгованості.

З метою вжиття найбільш прийнятних заходів по врегулюванню ситуації з проблемними кредитами, – використання зазначеного методичного підходу передбачає дотримання наступних критеріїв:

- 1) максимізація суми погашення за простроченими кредитами щодо кожного боржника, з урахуванням прогнозу повернення боргу у встановлений період t та з урахуванням вже понесених та прогнозних витрат на повернення заборгованості:

$$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} (p_{iy} + d_y^p - c_i - e_y) \rightarrow \max \quad (3.14)$$

- 2) мінімізація ймовірності передачі справ до суду стосовно пріоритетно важливих клієнтів для банку:

$$\sum_{i=b_2+1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} \alpha_y \rightarrow \min \quad (3.15)$$

- 3) максимізація загальної оцінки ефективності варіантів дій щодо повернення коштів банку за основним боргом та відсотками по всій сукупності кредитних договорів, за якими є прострочена заборгованість:

$$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} \omega_{iy} \rightarrow \max \quad (3.16)$$

- 4) мінімізація загальної ймовірності передачі справ до суду за усією сукупністю договорів з боржниками, що мають прострочену заборгованість:

$$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} g_{iy} \rightarrow \min \quad (3.17)$$

Відповідно до запропонованих обмежень та критеріїв, методичний підхід щодо управління проблемними кредитами банку матиме вигляд:

Обмеження підходу	\longleftrightarrow	Критерії підходу
$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} r_i \leq R$		$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} (p_{iy} + d_y^p - c_i - e_y) \rightarrow \max$
$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} w_i \leq W$		$\sum_{i=b_2+1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} \alpha_y \rightarrow \min$
$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} s_i \leq S$		$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} \omega_{iy} \rightarrow \max$
$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} \left(\frac{d_y^v - p_{iy}}{d_y^a - p_{iy}} \right) * \frac{1}{L} \leq 0,1$		$\sum_{i=1}^v \sum_{y=1}^l x_{iy} g_{iy} \rightarrow \min$

$$\sum_{i=1}^v x_{iy} = 1 \text{ для } \forall y \in (1; L)$$

Рис. 3.7. Основи реалізації методичного підходу щодо управління проблемними кредитами банку

Джерело: складено автором

Отже, запропонований методичний підхід дає змогу отримати найбільш прийнятне рішення щодо вибору методу роботи з проблемними кредитами

$X = \begin{pmatrix} x_{11} & \dots & x_{1L} \\ \dots & \dots & \dots \\ x_{v1} & \dots & x_{vL} \end{pmatrix}$ з урахуванням критеріїв максимізації суми погашення

простроченої заборгованості щодо кожного боржника, мінімізації ймовірності передачі справ до суду та обмежень діяльності спеціального підрозділу банку зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та забезпечення управління проблемними кредитами, тобто знайти вдалий компроміс між окремими критеріями, за якими потрібно прийняти виважене управлінське рішення по врегулюванню ситуації з проблемними кредитами для банку.

Висновки до розділу 3

Визначення основних напрямів вдосконалення діяльності банків в Україні щодо управління проблемними кредитами в умовах фінансової нестабільності дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. Аналітичне вивчення досвіду вибірки банків з управління проблемними кредитами дає підстави визнати, що така діяльність протягом 2008-2012 рр. відзначалася певною безсистемністю та непродуманістю заходів і методів та інструментів, які застосовували банки. Встановлено, що вибір тих чи інших методів управління залежить від організаційної структури банку, існуючої фінансової стабільності банку, а також, від наявної якості кредитного портфелю та обсягів проблемних кредитів банку. Виявлено, що банки 1-ї та 2-ї груп пріоритетно використовували внутрішньобанківські методи,

переважно реструктуризацію строкової і простроченої заборгованості за різними схемами, натомість як діяльність банків 3-ї та 4-ї груп була зосереджена першочергово на проведенні претензійно-позовної роботи, переданні проблемних боргів колекторським компаніям та інших методах. Визначено, що розкриття інформації банківськими установами потребує уніфікації звітності та пояснень у річних звітах банків щодо стандартизованого переліку форм та заходів реструктуризації, класифікації реструктуризованої заборгованості.

2. З метою забезпечення стабільності та підвищення ефективності роботи банків у частині попередження виникнення проблемних кредитів запропоновано вжити першочергових заходів, які є необхідними для забезпечення розвитку та ефективного функціонування системи ризик-менеджменту в банку, за такими напрямками як: удосконалення організаційного забезпечення управління проблемними кредитами та підвищення ефективності превентивних заходів із виникнення проблемної заборгованості.
3. На основі вивчення досвіду створення кредитних фондів у Росії наголошується на доцільності створення Фондів проблемних кредитів в Україні у вигляді ЗПНВІФ. Необхідність створення ЗПНВІФ пояснюється високою ефективністю роботи таких установ, обумовленої їх основною спеціалізацією та професіоналізмом у частині управління проблемними кредитами порівняно з банком. Для вирішення поточних та перспективних задач банків щодо врегулювання ситуації з проблемними кредитами запропоновано порядок передачі проблемних кредитів до інвестиційного фонду на основі схеми взаємодії банку, інвестиційного фонду та суб'єктів, що забезпечують діяльність ІСІ.
4. Запропоновано раціональний підхід до вирішення ситуації з проблемною заборгованістю на основі впровадження ЗПНВІФів у діючу систему роботи з проблемними кредитами, що дозволяє вирішити не тільки гострі накопичені проблеми, але також забезпечити збільшення кредитного

портфелю та стійке зростання прибутків банківської системи у перспективі. Передання банком у фонд кредитів з високим нормативом резервування дозволить банку оздоровити свій баланс і, в результаті, підвищити власні кредитні та інвестиційні можливості. Зниження навантаження по формуванню резервів і збільшення дохідності банку за рахунок видачі нових кредитів на сучасному етапі є необхідною умовою збереження та підвищення його конкурентоспроможності на ринку кредитних продуктів та стійкості самої кредитної установи.

5. Визначено, що у складі комплексного моніторингу кредитного портфеля, доцільним є виділення ще одного напрямку – проблемно-орієнтованого моніторингу. Для здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу розроблено та запропоновано використовувати систему показників для діагностики якості кредитного портфеля банку, зокрема: показники зміни ризикованості, дохідності та збитковості кредитних операцій. Також для здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу у банку запропоновано створити спеціалізований підрозділ всередині організаційної структури банківської установи, який буде відповідальний і за ефективність стягнення заборгованості.
6. Встановлено, що при переході кредиту у стадію проблемних для повернення боргів, доцільним є використання методичного підходу до вибору найбільш прийняттого методу роботи з проблемними кредитами для комерційного банку на основі врахування критеріїв максимізації суми погашення простроченої заборгованості щодо кожного боржника, мінімізації ймовірності передачі справ до суду та обмежень діяльності спеціального підрозділу банку зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та забезпечення управління проблемними кредитами, що дозволить прийняти виважене управлінське рішення по врегулюванню ситуації з проблемними кредитами для банку.

Висновки, рекомендації та пропозиції автора, що містяться у третьому розділі, знайшли відображення у публікаціях автора [170, 171, 176, 180, 181, 183, 184], наведених у списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення актуального наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення роботи банків з управління проблемними кредитами в Україні. Проведене дослідження дало можливість зробити такі висновки і пропозиції.

1. Досліджено та узагальнено теоретичні основи процесу кредитування, на основі чого автором запропоновано комплексний підхід до структурування етапів кредитного процесу як системи відносин між банком та позичальником, яка базується на взаємовигідних правилах та умовах, що дає можливість повністю розкрити поняття кредитного процесу, зрозуміти логіку його ходу та охопити всі кроки роботи банку з позичальником від отримання заявки до повного погашення основної суми боргу та процентів, включаючи роботу з кредитами, що мають ознаки проблемності.
2. З огляду на відсутність єдиних загальновизнаних критеріїв віднесення кредитів до числа проблемних і загальноприйнятого визначення проблемного кредиту та проблемної кредитної заборгованості, запропоновано уточнене визначення проблемної кредитної заборгованості, яку слід трактувати як сукупність простроченої заборгованості за кредитами, а також частини строкової та реструктуризованої заборгованості з ознаками проблемності щодо повернення, що пов'язані з недостатністю або відсутністю забезпечення за кредитом, наявністю негативної інформації про здатність боржника виконати свої зобов'язання відповідно до умов кредитної угоди. Зазначений підхід до визначення проблемної кредитної заборгованості дасть змогу банкам точніше враховувати та підсумовувати її величину. Обґрунтовано, що під проблемним кредитом слід розуміти кредит, який характеризується наявністю проблемної кредитної заборгованості, що виявляється через неповернення позичальником основної суми боргу та/або відсотків за користування кредитними коштами, або ідентифікацією кредитним спеціалістом інших ознак проблемності щодо повернення.

3. Виявлено, що проблемна заборгованість є негативним явищем для банку не лише з точки зору необхідності формування резервів, так як зростання частки проблемних кредитів негативно позначається на результатах фінансової діяльності банків, створює певні труднощі для кредиторів і позичальників, ускладнює менеджмент банку, знижує довіру населення до банківської системи. Поряд з цим, систематизовано за різними напрямками вплив проблемних кредитів на діяльність банків та позичальників-юридичних та фізичних осіб. Запропоновано виділяти непрямі аспекти впливу проблемної кредитної заборгованості банку на кінцеві показники ефективності його діяльності, зокрема: фінансовий, іміджевий, операційний, організаційний та регуляторний вплив. Зокрема, для позичальників-юридичних осіб розкриття впливу проблемної заборгованості базується на виявленні негативних наслідків існування проблемної заборгованості у позичальника щодо погіршення показників його кредитоспроможності, конкурентоспроможності, а для позичальників-фізичних осіб – на дослідженні впливу боргової залежності на їх матеріальний та моральний стан
4. Дослідження зарубіжного досвіду вирішення ситуації з проблемними кредитами на основі взаємодії державних структур і банківських установ дало можливість зробити висновок, що найбільш поширеним заходом є викуп державою (а точніше – спеціально створеним Агентством по управлінню проблемними активами) проблемних активів у кредитних установ. Виявлено, що у більшості випадків такий захід був дієвим, тому що рівень непрацюючих активів перевищував ту критичну величину, з якою банки можуть впоратись самостійно. Визначено, що основними завданнями для держави у подоланні наслідків банківської кризи є відновлення довіри до банківської системи, вирішення проблеми поганих боргів і відновлення процесів кредитування. Різні країни вирішували ці завдання по-різному, але досліджений зарубіжний досвід показав, що краща практика включає в себе швидку оцінку майбутніх втрат з використанням стресових сценаріїв розвитку подій та створення стимулів для банків у короткі терміни очистити баланси від поганих активів і рекапіталізуватися з використанням державних і приватних коштів.

5. При аналізі меж зростання резервів під прострочені кредити за період 01.01.2005-01.10.2013 рр. для банківської системи України розраховано коефіцієнти покриття резервами простроченої заборгованості за кредитними операціями та досліджено залежність цього показника від частки проблемних кредитів у загальному кредитному портфелі. Доведено, що вказана залежність описується гіперболою з мінімальним значенням відношення резерву до простроченої заборгованості за кредитними операціями на рівні одиниці, що буде досягнуте за ситуації, коли частка проблемних кредитів дорівнює 100%. Відповідно, наведена залежність може слугувати: інструментом визначення достатності формування резервів під прострочені кредити для окремих банків, підходом до визначення можливих обсягів зміни резервів залежно від частки прострочених кредитів, а також, основою для розрахунку обсягу недосформованих резервів у банківській системі.
6. Систематизовано за періодами заходи НБУ з обмеження впливу проблемних кредитів на банківський сектор України з відповідним обґрунтуванням результатів та наслідків їх реалізації на кожному з виділених етапів фінансово-економічної кризи в Україні протягом 2008-2013 рр., що дозволило визначити ефективність регулятивної діяльності НБУ, тобто така діяльність показала позитивні наслідки через 2,5 роки від початку кризи в Україні, про що свідчить покращення показників кредитної діяльності банків. Наголошено на необхідності зміцнення ролі НБУ у пруденційному нагляді за банківськими ризиками за рахунок впливу на процес управління ризиками на мікро- та макрорівнях.
7. На основі дослідження практики управління проблемними кредитами у банках на сучасному етапі проведено розподіл інструментів на методи врегулювання проблемної заборгованості банку без залучення інших сторін (внутрішньобанківські) та методи із залученням інших сторін (зовнішні) з обґрунтуванням переваг та недоліків використання кожного методу. Виявлено, що використання внутрішньобанківських методів є доцільним у випадку, коли банк бажає щоб інформація про наявність проблемних боргів не стала публічною, натомість, зовнішні методи доцільно використовувати за

необхідності банку уникнути втрати часу на роботу з проблемною заборгованістю, що надає йому можливість зосередитися на прибуткових операціях. Встановлено, що внутрішньобанківські методи, передбачають раннє реагування ризик-менеджерів на погіршення обслуговування позичальниками заборгованості за кредитами і включають в себе реабілітацію кредитної заборгованості та відновлення можливості позичальниками генерувати грошовий потік для обслуговування кредитів. У разі неефективності застосування самостійної роботи банку з управління проблемними кредитами менеджмент банку може прийняти рішення про доцільність зовнішніх відносно банку дій, із залученням інших сторін, для поліпшення структури його балансу та відновлення ліквідності. Це актуалізує практику застосування зовнішніх методів управління проблемними активами, серед яких: передача проблемних боргів колекторській або факторинговій компанії; уступка права вимоги (продаж портфеля), в тому числі передача портфеля ПФУ.

8. За результатами дослідження сучасної практики управління проблемною заборгованістю та тенденцій розвитку вітчизняної банківської системи, запропоновано систему управління проблемними кредитами банку, яка включає, зокрема, функціональну та організаційну складові, які визначають поточні завдання кредитного моніторингу, що дозволяє обирати прийнятні методи управління проблемними кредитами за конкретних умов, залежно від встановлених банком цілей та його фінансового стану
9. Дослідження досвіду вибірки банків з управління проблемними кредитами дає підстави визнати, що така діяльність протягом 2008-2012 рр. відзначалася певною безсистемністю та непродуманістю заходів і методів та інструментів, які застосовували банки. Встановлено, що вибір тих чи інших методів управління залежить від організаційної структури банку, існуючої фінансової стабільності банку, а також, від наявної якості кредитного портфелю та обсягів проблемних кредитів банку. Виявлено, що банки 1-ї та 2-ї груп пріоритетно використовували внутрішньобанківські методи, переважно реструктуризацію строкової і простроченої заборгованості за різними

схемами, натомість як діяльність банків 3-ї та 4-ї груп була зосереджена першочергово на проведенні претензійно-позовної роботи, переданні проблемних боргів колекторським компаніям та інших методах. Визначено, що розкриття інформації банківськими установами потребує уніфікації звітності та пояснень у річних звітах банків щодо стандартизованого переліку форм та заходів реструктуризації, класифікації реструктуризованої заборгованості.

10. Для ефективної і стабільної роботи банків у частині попередження виникнення проблемних кредитів запропоновано вжити першочергових заходів, які є необхідними для забезпечення розвитку та ефективного функціонування системи ризик-менеджменту в банку за такими напрямками:

- удосконалення організаційного забезпечення управління проблемними кредитами (створити покроковий регламент по роботі з проблемною заборгованістю; створити сховища інформації та накопичувати статистику по простроченій заборгованості; розширити спектр методів управління проблемною заборгованістю, при виборі методів оцінювати якість кредитного портфеля і перспективи повернення виданих кредитів та інше);
- підвищення ефективності превентивних заходів із виникнення проблемної заборгованості (організувати достатньо детальний аналітичний облік і управлінську звітність, застосовувати її для прийняття рішень; удосконалити методологію аналізу фінансового стану позичальників; пов'язати систему ціноутворення з рівнем ризиків; створити зважену систему лімітування і організувати контроль за концентраціями на етапі видачі кредитів; регулярно проводити стрес-тестування за власними методиками; повністю стандартизувати банківські продукти, скласти докладні технологічні карти з точками контролю та інше).

11. Для вирішення поточних та перспективних задач банків щодо врегулювання ситуації з проблемними кредитами удосконалено порядок передачі проблемних кредитів до інвестиційного фонду на основі схеми взаємодії банку, інвестиційного фонду та суб'єктів, що забезпечують діяльність ІСІ. Доцільність створення такого спеціалізованого фонду для придбання

проблемної кредитної заборгованості банків полягає у тому, що він буде більш ефективним суб'єктом, ніж банк, в частині управління проблемними кредитами, оскільки це буде його основним видом діяльності, тому що він матиме налагоджені механізми співпраці з колекторськими та юридичними компаніями, які займаються поверненням боргів. Впровадження ЗПНВІФів у діючу систему роботи з проблемними кредитами є важливою передумовою забезпечення стабільності банківської системи країни.

12. У ході дослідження визначено, що у складі комплексного моніторингу кредитного портфеля, доцільним є виділення ще одного напрямку – проблемно-орієнтований моніторинг. Розроблено систему показників для діагностики якості кредитного портфеля банку як складову проблемно-орієнтованого моніторингу банку, що дозволяє оцінювати зміни ризикованості, дохідності та збитковості кредитних операцій, з метою відстеження ризиків непогашення простроченої заборгованості у банку. Для забезпечення належного здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу банку запропоновано створити спеціалізований підрозділ всередині організаційної структури банку, який буде відповідальний за проведення проблемно-орієнтованого моніторингу та за ефективність стягнення заборгованості банку.

13. При переході кредиту у стадію проблемних для повернення боргів, доцільним є використання методичного підходу до вибору найбільш прийняттого методу роботи з проблемними кредитами для комерційного банку на основі врахування критеріїв ефективності (максимізації суми погашення простроченої заборгованості щодо кожного боржника, мінімізації ймовірності передачі справ до суду) та обмежень діяльності спеціального підрозділу банку зі здійснення проблемно-орієнтованого моніторингу та забезпечення управління проблемними кредитами, що дозволить прийняти виважене управлінське рішення по врегулюванню ситуації з проблемними кредитами для банку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров А.Ю. Управление проблемными активами в кризисных условиях / А.Ю. Александров // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 1. – с. 213-217.
2. Александрова М.М. Гроші. Фінанси. Кредит: навч. посібник / М.М. Александрова, С.О. Маслова. – 2-е вид., переробл. і допов. – К. : ЦУЛ, 2002. – 336 с.
3. Алексеев І.В. Гроші та кредит: Навчальний посібник/ І.В. Алексеев, М.К. Колісник. – К.: Знання, 2009. – 253 с.
4. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Грюнинг Х. Ван, Брайович Братанович С. – М. : Весь мир, 2004 – 304 с.
5. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко та ін.; За ред. А.М. Герасимовича. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 600 с.
6. Ануфриев Д. Плохие долги: шесть способов решить главную проблему банков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.liga.net/banks/2012/2/22/articles/26832.htm>.
7. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с.
8. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.
9. Базилевич В.Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії. Навчальний посібник. / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – 2-ге вид. – К.: Знання-Прес, 2008. – 263 с.
10. Базилевич В.Д. Цінні папери: підручник / В.Д. Базилевич, В.М. Шелудько, Н.І. Версаль, Н.В. Ковтун та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. - К.: Знання, 2011. –

1094 с.

11. Банки наодинці з проблемною стабільністю. 21.03.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/120/all/2012/03/21/273469>
12. Банки продадут проблемные активы // «Экономические известия», 14.07.2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.eizvestia.com>.
13. Банківська система України: монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 187 с.
14. Банківська справа: підручник для студ. вищ. навч. закл. / І.О. Лютий, А.С. Криклій, В.І. Міщенко та ін., за ред. І.О. Лютого - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. - 384с.
15. Банківський нагляд: підручник. / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: ЦНД НБУ, 2011. - 498 с.
16. Банковское дело: учебник / О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева и др.; Под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О. И. Лаврушина. – 5-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2007. – 768 с.
17. Белінська Я. Щодо впливу зростання присутності іноземного капіталу на банківську систему України / Я. Белінська, Я. Жаліло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli2009/01.htm>.
18. Битва за долг. 15.07.2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2009/07/15/165797>.
19. Болгар Т.М. Внутрішній колекшен як дієвий механізм управління простроченими боргами банківських установ [текст] / Т.М. Болгар // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – №5. – С. 71 – 75.
20. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Р.Брейли, С. Майерс – М.: Олимп-Бизнес, 2008. – 1008 с.
21. Буковинський С.А. Уроки глобальної фінансової кризи: методологічні проблеми реформування міжнародних стандартів банківського регулювання та нагляду / С.А. Буковинський, Т.Є. Унковська, О.Л. Яременко //

- Економічна теорія. – 2011. - № 1. - с. 79-89.
22. Бюлетень Національного банку України. - 2012. - № 2. – 232 с.
 23. В Украине создан первый фонд выкупа проблемных долгов – CredEx Ukr Debt Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.credex.com.ua/files/11_11_09_credex_ukr_deb_fund.pdf.
 24. Васильченко З.М. Управління портфелем банківських активів / З.М. Васильченко, І.П. Васильченко // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С.3-8.
 25. Васильченко З.М. Управління проблемними активами банків у міжнародній практиці / З.М. Васильченко // Журнал Європейської економіки. – 2006. – том 5, (№4). – С. 453-464.
 26. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. / О.В. Васюренко. - 6-те вид., перероб. і доп. -К.: Знання, 2008. - 318 с.
 27. Версаль Н.І. Визначення придатності фінансових активів українських банків для проведення сек'юритизації / Н.І. Версаль, В.П. Кирій // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – Зб. наук. праць Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ, Вип. 1 (10). – 2011. - С. 46 – 52.
 28. Версаль Н.І. Ризики діяльності вітчизняних банків у контексті глобальної фінансової кризи / Н.І. Версаль // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. 15 – 16 жовтня 2009 р. – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2009. – С. 102 – 104.
 29. Версаль Н.І. Теорія кредиту: Навч. посіб. / Н.І. Версаль, Т.В. Дорошенко – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 483 с.
 30. Вовк В.Я. Кредитування і контроль : навч. посібник / В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко. – К. : Знання, 2008. – 463 с.
 31. Вовчак О.Д. Кредит у системі макроекономічної рівноваги / О.Д. Вовчак // Вісник НБУ.– 2011. – №2. – с.29-32.
 32. Воронин В.П. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие / В.П. Воронин,

- С.П. Федосова. – М. : Юрайт-Издат, 2002. – 269 с.
33. Гетманцев Д.О. Банківське право України / Д.О. Гетманцев, Н.Г. Шукліна: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
 34. ГК «ТЕКТ» создала фонд прямых инвестиций объемом 500 млн. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.epravda.com.ua/press/2009/07/29/201441/>.
 35. Голуб В. Концептуальні підходи до управління проблемними кредитами в комерційних банках // Вісник НБУ. - 2005. - № 2. - С. 56-58.
 36. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
 37. Гроші та кредит: підручник / І.О. Лютий, Н.І. Версаль, О.В. Любкіна, О.Д. Рожко; за заг. ред. І. О. Лютого. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2010. - 559 с.
 38. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях: Навчальний посібник / За ред. Б.Л. Луціва. – Львів: Львівський банківський коледж НБУ, 1999. – 156 с.
 39. Гуцал І.С. Банківське кредитування суб'єктів ринку в трансформаційній економіці України / І.С. Гуцал – Львів: ВАТ «Бібльос», 2001. – 244 с.
 40. Де Хаас Р. Последствия кризиса: работа с сомнительными долгами в странах региона с переходной экономикой / Р. Де Хаас, Ш. Кноблех // Право на етапе переходу, 2010.- № 3.- с. 36. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ebrd.com/russian/downloads/research/law/lit10r5.pdf>
 41. Денисенко М.Л. Грошово-кредитна діяльність банків / М.Л. Денисенко. - Київ: Видавництво Європейського університету, 2006. - 336 с.
 42. Денисенко М.П. Кредитування та ризики / М.П. Денисенко, В.М. Домрачев, В.Г. Кабанов, А.В. Ігнатенко, К.А. Чигирин. – К. : Вид. дім "Професіонал", 2008. – 480 с.
 43. Дзюблюк О. Механізм забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком банку в період кризових явищ в економіці / О. Дзюблюк// Журнал європейської економіки. – Березень 2010. – Том 9 (№1). – С. 108 – 124.

44. Дзюблюк О.В. Банківські операції: Підручник / О.В. Дзюблюк – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
45. Дикий А.А. Детерминанты и механизм формирования проблемных долгов населения / А.А. Дикий // Вестник ИГЭУ. - 2010. - Вып. 3.- с. 113-116.
46. Дії Національного банку України в період загострення світової фінансової кризи: аналітичний звіт НБУ. – Київ. - 2009 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=B0ED07BD0E6013B7ABD9BFE774F296B8?id=120091>.
47. Долги скупят за долю в бизнесе // «Экономические известия», 24.06.2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://finance.eizvestia.com>.
48. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – 864 с.
49. Єпіфанов А.О. Операції комерційних банків [Текст]: навч. посіб. / А.О. Єпіфанов, Н.Г. Маслак, І.В. Сало. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 523 с.
50. Єщенко П.С. Економічна теорія: Підручник / П.С. Єщенко, А.С. Гальчинський. – К.: Вища школа, 2007. – 503 с. (с.284)
51. Загальна інформація про діяльність АТ «Банк Таврика» у 2011 році // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kodex-ua.com/bank/813/index.html>
52. Збиток став звичкою. 31.01.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~/1/0/all/2012/01/31/267723>.
53. Івасів Б.С. Гроші та кредит/ Б.С. Івасів - Тернопіль: Карт-бланш, Київ: Кондор, 2008. - 528 с.
54. Как банки избавляются от квартир и домов, которые выступают обеспечением по проблемным кредитам // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/zalogi/stati/kak_banki_izbavlyayutsya_ot_kvartir_i_domov_kotorye_vystupayut_obespecheniem_po_problemnym_kreditam
55. Кльоба В.Л. Ситуаційний центр управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями / В.Л. Кльоба // Вісник Університету банківської

- справи Національного банку України. – 2009. – №3(6). – С. 114 – 117.
56. Коваленко В.В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення: монографія / В.В. Коваленко, К.Ф. Черкашина – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 153 с.
 57. Комаха А. Надра Банк передал коллекторам 2,1 млрд гривен «плохих» кредитов // FORBES Україна, 5 апреля 2013г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1350630-nadra-bank-peredal-kollektoram-21-mlrd-griven-plohih-kreditov>.
 58. Комиссаров И.Ю. Реструктуризация задолженности: работа на будущее / И.Ю. Комиссаров // Банковский ритейл. – 2010. - № 3.
 59. Кох Т.У. Управление банком / Пер. с англ.: в 5-ти книгах, 6-ти частях. Часть V / Т.У. Кох. – Уфа : Спектр, 1993. – 192 с.
 60. Кредитна безнадія. 28.09.2012 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://news.topsto.net/business/kredytna-beznadiya.html>.
 61. Кредитный закрытый паевой инвестиционный фонд (ЗПИФ): новый инструмент, основные возможности. Банк БФА. - Санкт-Петербург, Октябрь 2009 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nwab.ru/content/data/store/images/f_1319_10251_1.ppt.
 62. Кризис 1998 года и восстановление банковской системы / А. Сычева, Л. Михайлов, Е. Тимофеев и др.; Под ред. М. Дмитриева и С. Васильева; Моск. Центр Карнеги. – М.: Гендальф, 2001.– 308 с.
 63. Криклій О.А. Управління кредитним ризиком банку: монографія / О.А. Криклій, Н.Г. Маслак. – Суми: ДВНЗ „УАБС НБУ”, 2008. – 86 с.
 64. Купчинова О.В. Проблемная кредитная задолженность: подходы к определению / О.В. Купчинова // Банковский вестник. - 2010. -№6 - С. 42-45.
 65. Куценко О. Споживче кредитування в Україні: огляд ринку та практики / О. Куценко. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua/download/consumer_lending_sep2011_ua.pdf.
 66. Лагутін В.Д. Кредитування: Теорія і практика: Навч. посібник./ В.Д. Лагутін – 4 вид., стер. - К. : Знання, 2004. – 215 с.

67. Левен Л. Реструктуризація боргу домогосподарств (населення): основні принципи і приклад України // Матеріали досліджень МВФ – 26 с.
68. Микола Християнович Бунге: сучасний дискурс: Монографія / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2005. – 697 с.
69. Міщенко В.І. Банківські операції: підручник / В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янська, О.Г. Коренєва. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2007. – 797 с.
70. Міщенко В.І. Вдосконалення управління проблемними активами банків / В.І. Міщенко, С.М. Подік // Економіка та держава. – 2009. - № 11. – с. 44-45.
71. Міщенко В.І. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні / В.І. Міщенко, В.В. Крилова, М.В.Ніконова // Вісник НБУ. – 2009. - № 5. – с. 12-17.
72. Міщенко В.І. Санаційний банк – «бідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками: монографія / В.І. Міщенко, В.В. Крилова, М.В. Ніконова, В.П. Малюков, С.Г. Куліков; Центр наукових досліджень Національного банку України. – К.: УБС НБУ, 2011. – 119 с.
73. Міщенко В.І. Удосконалення управління проблемними активами банків / В.І. Міщенко, А.І. Граділь //Фінанси України. - 2009. - № 10. – 43-54.
74. Мороз А.М. Банківські операції: підручник. – 3-тє видання, перероб. і доп. / М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; за заг. ред. А.М. Мороза. - К.: КНЕУ, 2008. - 608 с.
75. Мошенец Е. Коллекционеры долгов / Е. Мошенец // Инвестгазета. – 2008. – № 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investgazeta.net/finansy/kollekcionery-dolgov-156898>.
76. Мустафаева Д. Тенденции и перспективы развития рынка проблемных активов банков Украины / Д. Мустафаева, А. Коноплястый, Г. Винник, В. Шулик, Г. Лурье / Исследование рейтингового агентства «Кредит-Рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.credit-rating.ua/img/st_img/Press-release/2011/09.06.2011/Final_Report_RU3005.pdf.
77. Науменкова С.В. Особливості діяльності зі спільного інвестування в Україні /

- С.В. Науменкова, П.П. Перконос // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, 2011. - №1 (57). - С.119-128.
78. Науменкова С.В. Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко - К.: Знання, 2010. - 532 с.
79. Науменкова С.В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури: монографія. / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К.: Університет банківської справи, Центр наукових досліджень Національного банку України, 2009. – 384 с.
80. Науменкова С.В. Система регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн. Навчальний посібник. / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко. – К.: ЦНД НБУ, УБС НБУ. - 2010. – 170 с.
81. Науменкова С.В. Удосконалення управління проблемними кредитами банків/ С.В. Науменкова, І.Ю. Тарануха // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. 14 – 15 жовтня 2010 р. – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2010. – С.159 – 161.
82. НБУ допоможе банкам боротися з неплатниками. 25.09.2012 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://news.dt.ua/ECONOMICS/nbu_dopomozhe_bankam_borotisyia_z_neplatnikami-109265.html.
83. НБУ лишил банк "Таврика" ліцензії на валютні операції / 08.04.2013// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/finances/2013/04/08/195855_nbu_lishil_bank_tavrika_litsenzii.html
84. НБУ спростив погашення валютних кредитів. 19.01.2012 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/480629-nbu-sprostiv-pogashennya-valyutnih-kreditiv.html>.
85. Нідзельська І.А. Кредитні ризики та їх наслідки для банківської системи України в умовах поглиблення фінансової кризи / І.А. Нідзельська // Банківська справа. – 2009. - № 8. – с. 102-108.
86. Ніконова М.В. Вразливість до кризи: порівняльний аналіз країн / М.В. Ніконова, В.В. Крилова // Фінансовий простір. – 2011. - № 1. – с. 7-11.

87. Ніконова М.В. Практика роботи з проблемними активами банків: світовий досвід і реалії України / М.В. Ніконова, В.В. Новіков, В.В. Крилова // Вісник НБУ. – 2013. - № 4 (206). – С. 15-21.
88. Новіков В. Аргентинское танго. Кризисный вариант. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bdm.ru/arhiv/1998/10/40-42.html.
89. Нурзат О.А. Проблемная задолженность: понятие, основные признаки и меры повышения эффективности возврата проблемных кредитов / О.А. Нурзат, А.М. Смулов // Финансы и кредит. -2009. -№35(371). – с. 2-12.
90. Оздоровление банковской системы: мировой опыт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vashigroshi.com/save/analysis-and-statistics-/4675-world-experience>.
91. Онищук Е. Реструктуризация проблемного кредита [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/zalogi/stati/restrukturizatsiya_problemnogo_kredita.
92. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] // Національний банк України: [сайт]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.
93. Папахин О. ЗПИФ – эффективный инструмент организации работы с «плохими активами» банка / О. Папахин // Долговой Эксперт. - 2009. - № 11. – с. 29-31.
94. Папуша А. Госпітальні банки: світовий досвід і можливості для України / А. Папуша // Вісник НБУ. – 2009. - № 7. – с. 3-8.
95. План совместных действий правительства, Национального банка и Агентства по регулированию и надзору за финансовым рынком и финансовыми организациями Республики Казахстан по стабилизации экономики и финансовой системы в 2009–2010 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru/government.kz/documents/govprog/27>.
96. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.
97. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: Підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д.

- Білик, Л.Д. Буряк та ін.; кер. кол. авт. та наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. - 6-те вид., перероб. та допов. - К.: КНЕУ, 2006. - 552 с.
98. Подік С.М. Банківська справа: Теорія і практика: Навч. посібник - 2 -ге вид. перероб. та доп. / С.М. Подік. - Л.: ЛА Піраміда, 2006. - 642с.
99. Полищук А. Здравствуйте, я ваш коллектор! - 01.04.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/potrebitelskie_kredity/stati/zdravstvuyte_ya_vash_kollektor.
100. ПриватБанк списує долги по проблемним кредитам // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economic-analytics.vuk.com.ua/?p=1042>.
101. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник, 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468с.
102. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121 – III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
103. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання господарських зобов'язань: Закон України від 02.10.2012 № 5405-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5405-17>.
104. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг: Закон України від 22.09.2011 р. № 3795-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3795-17>.
105. Про внесення змін до Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні: постанова Правління НБУ від 22.12.2011 р. № 465 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0020-12>
106. Про внесення змін до Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України: постанова Правління НБУ від 19.06.2012 № 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1029-12>.
107. Про внесення зміни до Положення про встановлення офіційного курсу гривні

- до іноземних валют та курсу банківських металів: постанова Правління НБУ від 30.04.2009 № 264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
108. Про врегулювання питань щодо здійснення деяких валютних операцій: постанова Правління НБУ від 22.12.2010 № 572 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0096-11>.
109. Про деякі питання регулювання грошово-кредитного ринку: постанова Правління НБУ від 25.09.2012 № 393 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
110. Про деякі питання регулювання грошово-кредитного ринку: постанова Правління НБУ від 19.06.2012 № 248 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_248500-12.
111. Про додаткові заходи щодо діяльності банків: постанова Правління Національного банку України від 11.10.2008 р. № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
112. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень: Закон України від 18.11.2003 № 1255-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1255-15>.
113. Про запровадження Національним банком України валютних аукціонів: постанова Правління НБУ від 29.12.2008 № 469 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=58998>
114. Про затвердження Змін до Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: постанова Правління НБУ від 28.12.2011 р. № 486 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
115. Про затвердження Змін до Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: постанова Правління НБУ від 01.12.2008 р. № 406 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
116. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в

- Україні: постанова Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
117. Про затвердження положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків: постанова Правління НБУ від 06.07.2000 р. № 279 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
118. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями: постанова Правління НБУ від 25.01.2012 р. № 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12/print1331719155437030>.
119. Про затвердження Порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву: постанова Правління НБУ від 01.06.2011 р. №172 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0722-11>.
120. Про затвердження Порядку формування банками резервів за кредитами і нарахованими за ними процентами та списання безнадійної заборгованості: постанова Правління НБУ від 13.09.2010 р. № 424 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0998-10>.
121. Про затвердження Спеціального порядку здійснення заходів щодо фінансового оздоровлення банків: постанова Правління НБУ від 01.12.2008 № 405 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1210-08>.
122. Про затвердження Тимчасового положення про проведення Національним банком України валютних аукціонів: постанова Правління НБУ від 13.11.2008 № 377 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
123. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

124. Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів: постанова Правління Національного банку України від 03.06.2009 за № 328 [Електронний ресурс] / Портал «ЛІГА ЗАКОН». – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB09027.html.
125. Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів: постанова Правління НБУ від 06.08.2009 р. № 461 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
126. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): Закон України від 15.03.2001 р. № 2299-III зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2299-14>.
127. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
128. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV з урахуванням змін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-1015>.
129. Про окремі питання діяльності банків: постанова Правління Національного банку України від 05.06.2009 № 49 [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0049500-09>
130. Про окремі питання діяльності банків: постанова Правління НБУ від 04.12.2008 р. № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
131. Про окремі питання регулювання грошово-кредитного ринку: постанова Правління НБУ від 15.11.2011 № 407 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0407500-11>.
132. Про окремі питання щодо діяльності банків в період фінансово-економічної кризи: постанова Правління НБУ від 22.07.2009 р. № 421 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
133. Про першочергові заходи щодо запобігання наслідкам фінансової кризи та

- про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 31.10.2008 № 639/VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/639-17>.
134. Про регулювання грошово-кредитного ринку: постанова Правління НБУ від 21.03.2012 № 102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0102500-12>.
135. Про стимулювання кредитування економіки України: постанова Правління НБУ від 03.11.2009 р. № 650 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
136. Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2664-14>
137. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480 – IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/page>.
138. Проблемні банки: який у них обсяг проблемних кредитів // Інтернет-портал «Про гроші», 22.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2009/06/22/163892>.
139. Проблемные кредиты: кто, сколько, кому и почему // Инвестгазета. – 2010. – № 13. - с.50-51.
140. Римар С. Споживчий кредит – підвищення життєвого рівня споживачів / С. Римар // Банківська справа. – 2010. – № 4. – С.16-20.
141. Річна фінансова звітність ПАТ «Дельта банк» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://deltabank.com.ua/f/1/about/financial_results/Annual%20Report%202013%20-%20UA.pdf
142. Річний звіт АБ «Укргазбанк» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/upload/gasdev/information_system_48/5/7/6/item_57689/information_items_property_26044.pdf
143. Річний звіт АТ «РОДОВІД БАНК» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rodovidbank.com/files/site/Richnij_zvit_2012_.pdf

144. Річний звіт ПАТ «Фольскбанк» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.volksbank.ua/php/uploads/data/reports/ReportFile_UA_125.pdf
145. Річний звіт ПАТ КБ «Надра» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nadrabank.ua/site/page.php?lang=UA&id_part=736.
146. Річний фінансовий звіт АТ «ПІРЕУС БАНК МКБ» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.piraeusbank.ua/ua/financial_reporting.html
147. Річний фінансовий звіт АТ «СЕБ Банк» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://seb.se/pow/wcp/sebua.asp?website=TAB3&lang=uk>
148. Річний фінансовий звіт ПАТ «Кредитпромбанк» за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kreditprombank.com/upload/content/383/KPB_2012.pdf
149. Рукавишникова Е.В. Система банковского контроля за возвратностью ссуд и ее эффективность: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Е.В. Рукавишникова; Финансовая академия при Правительстве РФ. - М., 2003. -20 с. – рос.
150. Савлук М.І. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.І. Лазепко, М.Ф. Пуховкіна, І.В. Шамова - 4 вид., перероб. і доп. - К. : КНЕУ, 2006. - 744с.
151. Сало І.В. Фінансовий менеджмент банку: навч. посіб. / І.В. Сало, О.А. Криклій. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 314 с.
152. Сапунова Н. Навіщо Укргазбанку 4,3 млрд. грн.. бюджетних коштів / Н. Сапунова // «Контракты». – Травень 2011. – №22. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.kontrakty.ua/gc/2011/22/17-dlya-rozvitku.html>.
153. Сахнацкая И. Продажа банками проблемных кредитов / И. Сахнацкая, А. Сахнацкий // Юридическая практика. - 2011. - № 27. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://smi.liga.net/articles/2011-07-12/1436258-prodazha_bankami_problemykh_kreditov.htm#.
154. Сбербанк Росії продає Фольксбанк в Україні // ФінАгент, 09.10.2012.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finagent.com.ua/uk/news/11169>.
155. Семененко В.М. Економічна теорія. Політекономія - Навчальний посібник / В.М. Семененко, Д.І. Коваленко, В.В. Бугас, О.В. Семененко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.
156. Семь мировых банков получили повестки в прокуратуру США. - 16.08.2012 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/72022/>
157. Сеньковська О. Взаємодія суб'єктів кредитних відносин в процесі кредитування / О. Сеньковська // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2011. - Випуск 16. - с. 248-255.
158. Симановский А.Ю. Резервы на возможные потери по ссудам: международный опыт и некоторые вопросы методологии / А.Ю. Симановский // Деньги и кредит. - 2004. - №1. - с.21-25.
159. Славянский А.В. Управление проблемной задолженностью банка / А.В. Славянский // Аудит и финансовый анализ. – 2010. - № 1.
160. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 46–51.
161. Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс] / Правові системи НАУ. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.14918.0>.
162. Смыков М.С. Международный опыт регулирования проблемной задолженности: идеи трансплантации / М.С. Смыков // Вестник Всероссийской государственной налоговой академии. – 2009. – № 5.
163. Сорочан О. Банкиры получили семерки [Електронний ресурс] / О. Сорочан // газета «Экономические известия». - 2012. - № 15.- Режим доступу: <http://finance.eizvestia.com/full/bankiry-poluchili-semerki>
164. Сорочан О. В Украине может появиться инвестфонд по выкупу проблемных банковских долгов / О. Сорочан// «Экономические известия», 15.11.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.eizvestia.com/full/v-ukraine-mozhet-poyavitsya-investfond-po-vykupu-problemnyh-bankovskih->

dolgov.

165. Співвласник Дельта Банку завершив купівлю Кредитпромбанку "за \$1" [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/companies/1515853-spivvlasnik-delta-banku-zavershiv-kupivlyu-kreditprombanku-za-1>.
166. Сравнительный анализ стабилизационных программ 90-х годов / Анчак Р. и др.; Под ред. С. Васильева; Моск. Центр Карнеги. – М.: Гендальф, 2003. – 447 с.
167. Стандарты Ассоциации «Россия» использования закрытых паевых инвестиционных фондов для управления проблемной задолженностью и непрофильными активами кредитных организаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asros.ru/media/File/Standarty_upravleniy_ZPIF_proekt.pdf.
168. Стратегии выхода из банковского кризиса: международный опыт. Обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России / К. Юдаева, М. Годунова, К. Козлов, Н. Иванова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbrf.ru/common/img/uploaded/files/pdf/press_center/Review_6.pdf.
169. Тарануха И.Ю. Особенности управления проблемными кредитами в зарубежных странах / И.Ю. Тарануха // Новая экономика: научно-теоретический, научно-практический, научно-методический журнал. - Республика Беларусь, 2012. - № 2(60). – с. 62-69.
170. Тарануха И.Ю. Подходы к реструктуризации проблемной задолженности банков в Украине / И.Ю. Тарануха // «Экономика и управление: теоретические и практические аспекты»: материалы международной заочной научно-практической конференции (22 августа 2011 г.) – Новосибирск: Изд. «Априори», 2011. – с. 119-124.
171. Тарануха І. Переуступка боргу пайовому інвестиційному фонду як схема управління проблемною заборгованістю / І. Тарануха // Банківська справа, 2013. – № 4. – с. 104-114.
172. Тарануха І.Ю. Внутрішньобанківські методи роботи з проблемною

- заборгованістю: переваги та недоліки / І.Ю. Тарануха // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. – К.: НАУ, 2012. – № 3. – с. 259-267.
173. Тарануха І.Ю. Вплив проблемних кредитів на діяльність банку / І.Ю. Тарануха // Реформування банківської системи в контексті глобалізаційних процесів: збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (27 листопада 2012 р.). – Тернопіль: ТНЕУ, вид-во «Вектор», 2012. – с. 206-208.
174. Тарануха І.Ю. Зарубіжний досвід управління проблемними кредитами банків / І.Ю. Тарануха // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту: Серія «Економіка і управління». – 2012. – Вип. 19. – Част.1.– с. 347-357.
175. Тарануха І.Ю. Захист прав споживачів на ринку споживчого кредитування / І.Ю. Тарануха // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – К., 2012. – Вип. 4(131) – с. 150-154.
176. Тарануха І.Ю. Особливості функціонування системи управління кредитним ризиком АТ "Укрсиббанк" у кризовий період / І.Ю. Тарануха // Економічний форум: науковий журнал. – Луцьк: ЛНТУ, 2013. – № 1. – с. 378-386.
177. Тарануха І.Ю. Оцінка меж зростання резервів під прострочені кредити для банківської системи України / І.Ю. Тарануха // Конкурентоспроможність національної економіки: матеріали XIII міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 19 квітня 2013 р. – с. 317-320. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econom.univ.kiev.ua/konf_KNE13/docs/conf_materials.pdf.
178. Тарануха І.Ю. Оцінка рівня проблемності кредитних портфелів українських банків / І.Ю. Тарануха // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – Вип. 35. – с. 340-346.
179. Тарануха І.Ю. Підходи щодо визначення проблемної кредитної заборгованості / І.Ю. Тарануха // Проблеми і перспективи розвитку

- банківської системи України. Збірник тез доповідей XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 жовтня 2011 р.). – Том 1. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – с. 135-136.
180. Тарануха І.Ю. Реструктуризація заборгованості як метод управління проблемними кредитами / І.Ю. Тарануха // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник / [за заг. ред. І.Г. Ткачук]. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. - Вип. 7. – Т. 1. – с. 145-149.
181. Тарануха І.Ю. Реструктуризація заборгованості як метод управління проблемними кредитами / І.Ю. Тарануха // Реформування фінансової системи та стимулювання економічного зростання в нестабільній економіці: Міжн. науково-практична конференція молодих вчених і студентів: тези доповідей, Дніпропетровськ, 23 березня 2011 р. / за заг. ред. С.А. Кузнєцової . – Д.: Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2011. – с. 273-274.
182. Тарануха І.Ю. Теоретичні підходи до трактування проблемної заборгованості за кредитами та практика резервування в Україні / І.Ю. Тарануха // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – Вип. 33. – с. 347-353.
183. Тарануха І.Ю. Удосконалення організації роботи банку з управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями / І.Ю. Тарануха // Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наукових праць (за заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., Шегди А.В.). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Вип. 28. – Т.1 – с. 384-392.
184. Тарануха І.Ю. Управління кредитними ризиками як необхідна складова врегулювання проблемної заборгованості банків / І.Ю. Тарануха // Інвестиції: практика та досвід, 2011. – № 20. – с. 63-65.
185. Тарануха І.Ю. Якість кредитного портфеля українських банків / І.Ю. Тарануха // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика. Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2012 р.). – Том 2. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – с. 181-183.

186. Терещенко О. Споживчий кредит: аспекти захисту прав споживачів // Юридика газета. – 2008. – № 12 (147). [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/ua/article/1527/>
187. Тимошенко М.В. Аналіз тенденцій розвитку банківського кредитування / М.В. Тимошенко // Економічний простір. – 2010. – № 37. – с. 134-145.
188. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии / М.И. Туган-Барановский. – 4-е перераб. изд. – Петроград: Право, 1917.
189. Убытки украинских банков составили 23,5 млрд грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acbu.com.ua/ua/content/116.html>
190. Украинские СМИ составили рейтинг банков по доле плохих активов. 30.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/financial/1432240-ukrainskie-smi-sostavili-rejting-bankov-po-dole-plohih-aktivov>.
191. УкрСиббанк створив факторингову компанію "Кей-колект" і передав їй борги клієнтів. 22.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show/-ukrsibbank-sozdal-factoringovuyu-kompaniyu-key-kollekt--22022012083900>.
192. УкрСиббанк продає свою колекторську компанію "Кей-колект". 17.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business-tv.com.ua/news/ukrsibbank_prodae_svoyu_kolektorsku_kompaniyu_kei_kollekt-105.html
193. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) / Под ред. д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина. – М.: Юристъ, 2003. – 455 с.
194. Управління банківськими ризиками: навчальний посібник / Л.О. Примостка; Мін-во освіти і науки України, КНЕУ. – К.: КНЕУ, 2007. – 600 с.
195. Фінансова звітність АТ "УкрСиббанк" [Електронний ресурс] // АТ "УкрСиббанк": [сайт]. - Режим доступу: <http://www.ukrsibbank.com/uk/pid7127/financial-reports.html>.
196. Фрост С.М. Настольная книга банковского аналитика. Деньги, риски и профессиональные приемы / С.М. Фрост. - Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс. - 2006. – 449 с.

197. Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг: Навчальний посібник / В.П. Ходаківська, О.Д. Данілов. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – 501с.
198. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
199. Черкашина К.Ф. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навч.-метод. посіб. / В.В. Коваленко, К.Ф. Черкашина. - Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 138 с.
200. Черничко Т.В. Фінансові та кредитні відносини в системі економічних відносин / Т.В. Черничко // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – Львів, 2010. – Вип. 20.11. - с. 263-267.
201. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України: монографія / А.А. Чухно. - К.: Логос, 2003.- 632с.
202. Швець Н.Р. Визначення та управління ризиком ліквідності в банківських установах України: проблеми на напрямки вдосконалення / Н.Р. Швець // Світ фінансів. – № 3, 2010. – С. 31-38.
203. Швець Н.Р. Удосконалення систем управління банківськими ризиками у світлі посилення глобалізаційних і кризових явищ у світі / Н.Р.Швець // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Національний університет державної податкової служби України; гол. ред.: П.В.Мельник. – 2012. - №1. – Режим доступу: <http://www/nbuv.gov.ua/e-journals/Znprnudps/index.html>. - Заголовок з екрану. – С.435-448.
204. Швець Н.Р. Шляхи поліпшення фінансового стану проблемних банків в Україні / Н.Р.Швець // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 33: у трьох частинах / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. держ. технолог. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2013. – Частина II. – С.21-25.
205. Шевченко Р.І. Банківські операції: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Р.І. Шевченко. -К.: КНЕУ, 2003. - 276 с.

206. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент / В.М. Шелудько. – К.: Знання, 2006. – 439 с.
207. Шкарпова Е. Портфель кредитора [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://archive.kontrakty.ua/gc/2009/45/12-portfel-kreditora.html>.
208. Шматко Н.М. Методика кількісної оцінки кредитного ризику банківського портфеля / Н.М. Шматко // Вісник Української академії банківської справи НБУ. – 2006.– № 1(20). – С. 67–71.
209. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (исслед. предпринимат. прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. - Пер. с нем. В.С. Автономова и др.; Общ. ред. А.Г.Милейского. – М.: Прогресс, 1982.
210. Яременко О.Л. Финансовые институты в условиях глобальной неопределенности // Інституційні чинники розвитку фінансового сектору економіки в умовах ринкової трансформації: монографія/ кїл. авторів; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В.М. Соболева. – К.: УБС НБУ, 2010. – 350 с.
211. Agarwal S. Inconsistent Regulators: Evidence From Banking / S. Agarwal, D. Lucca, A. Seru and F. Trebbi // NBER Working Paper №17736, January 2012, p. 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nber.org/papers/w17736.pdf?new_window=1.
212. Andries A. The impact of quality of loans on the performance of banks / A. Andries, V. Cocris // EuroEconomica. – 2011. – Vol 29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/euroeconomica/article/view/981>.
213. Angklomkiew S., George J., Packer F. Issues and developments in loan loss provisioning: the case of Asia. – BIS Quarterly Review, December 2009. – p. 74.
214. Arehart-Treichel J. Suicide risk may increase when debt spile up // Psychiatric News. – 2005. – Vol. 40. – № 5. – P. 21–34.
215. Bank nonperforming loans to total gross loans (%) [Електронний ресурс] // World Bank. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS/countries/1W?page=1&display=default>.

216. Beck R. Non-Performing loans: What matters in addition to the economic cycle? / R. Beck, P. Jakubik and A. Piloiu // European Central Bank, Working Paper Series No.1515, February 2013, p.34. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1515.pdf>.
217. Becker B. Cyclicalities of Credit Supply: Firm Level Evidence /B. Becker and V. Ivashina // NBER Working Paper №17392, September 2011, p.47. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nber.org/papers/w17392.pdf?new_window=1.
218. Berger A. Problem loans and cost efficiency in commercial banks / A. Berger, R. Deyoung // Journal of Banking and Finance, 1997. - vol. 6.
219. Carey M. The Risks of Financial Institutions / M. Carey and R.M. Stulz, editors // Published in January 2007 by University of Chicago Press, p. 655. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://papers.nber.org/books/care06-1>.
220. Coretchi I. Distressed assets CEE fund [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ebrd.com/pages/news/press/2010/100111.shtml>.
221. Davis A. Mental Health and Personal Finance / Institute of Applied Social Studies. – Birmingham: SLaM NHS, 2003.
222. Drentea P., Lavrakas P. Over the limit: the association among health, race and debt // Social Science and Medicine. – 2000. – Vol. 50. – № 4. – P. 517–529.
223. Eichengreen B. Who Should Supervise? The Structure of Bank Supervision and the Performance of the Financial System / B. Eichengreen and N. Dincer // NBER WP №17401, September 2011, p. 16. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nber.org/papers/w17401.pdf?new_window=1.
224. European outlook for noncore and nonperforming loan portfolios.- PWC. - april 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pwc.com/enGR/gr/surveys/assets/debating-deleverage-non-performing-loans-2011.pdf>.
225. Feldstein M. What Powers for the Federal Reserve? / M. Feldstein // Journal of Economic Literature, March 2010, p. 19. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nber.org/feldstein/fedpowers.pdf>.
226. Financial Soundness Indicators [Электронный ресурс] // International Monetary

- Fund. - Режим доступа: <http://fsi.imf.org/fsitables.aspx>.
227. Flocking to Europe Ernst & Young 2013 non-performing loan report // Ernst & Young report 2013, p. 32. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Flocking_to_Europe/\\$FILE/Flocking_to_Europe.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Flocking_to_Europe/$FILE/Flocking_to_Europe.pdf).
228. Gorton G. Liquidity, Efficiency and Bank Bailouts / G. Gorton and L. Huang // NBER Working Paper №9158, September 2002, p. 45. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nber.org/papers/w9158.pdf?new_window=1.
229. Graf P. Policy responses to the banking crisis in Mexico / P. Graf // BIS policy paper [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bis.org/publ/plcy06f.pdf>.
230. Haneef Sh. Impact of Risk Management on Non-Performing Loans and Profitability of Banking Sector of Pakistan / Sh. Haneef and others // International Journal of Business and Social Science, Vol. 3 No. 7, April 2012, p. 307-315. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ijbssnet.com/journals/Vol_3_No_7_April_2012/34.pdf.
231. Hatcher S. Debt and deliberate self-poisoning // British Journal of Psychiatry. – 1994. – Vol. 164. – № 1. – P. 111–114.
232. Hayes T. Stigmatizing in indebtedness: implications for labelling theory // Symbolic Interaction. – 2000. – Vol. 23. – № 1. – P. 29–46.
233. Hintikka J. Debt and suicidal behaviour in the Finnish general population / J. Hintikka, O. Kontula, P. Saarinen // Acta Psychiatrica Scandinavica. – 1998. – Vol. 98. – № 4. – P. 493–496.
234. Karim M. Bank Efficiency and Non-performing loans: Evidence from Malaysia and Singapore / M.Karim, S.Chan, and S.Hassan // Prague Economic Papers, 2, 2010, p.118-132. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vse.cz/polek/download.php?jnl=pep&pdf=367.pdf>.
235. Kresge D.T. The Impact of Monetary Policy on the Allocation of Bank Credit / D.T. Kresge // Chapter in NBER book “Explorations in Economic Research”, Volume 1, Number 2, Published in 1974 by NBER, p. 53. [Электронный ресурс].

- Режим доступа: <http://www.nber.org/chapters/c7398.pdf>.
236. Laeven L. Resolution of Banking Crises: The Good, the Bad, and the Ugly / L. Laeven, F. Valencia // IMF Working Paper. WP/10/146, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10146.pdf>
237. Laeven L. Systemic Banking Crises: A New Database / L. Laeven, F. Valencia // IMF Working Paper. WP/08/224, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp08224.pdf>
238. Levine R. Bank Regulation and Supervision / R. Levine // NBER Reporter: Research Summary, fall 2005, p. 47. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nber.org/reporter/fall05/levine.html>.
239. Matousek R. Managing Non-Performing Loans in Eastern Europe // R. Matousek, B. Sergi // Journal of East West Business, 2005. - Vol. 11, pp. 141-166.
240. Mishkin F.S. Prudential Supervision: What Works and What Doesn't / F.S. Mishkin // University of Chicago Press, January 2001, p.288.– [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://papers.nber.org/books/mish01-1>.
241. Nettleton S., Burrows R. Mortgage debt, in secure homeownership and health: an exploratory analysis // Sociology of Health and Illness. – 1998. – Vol. 20. – № 5. – P. 731–753.
242. Non-performing loans in Turkey: A Study of the Origins and Resolution Recommendations. - September 2001. – Lazard [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.senverb.boun.edu.tr/>
243. Reading R., Reynolds S. Debt, social disadvantage and maternal depression // Social Science and Medicine. – 2001. – Vol. 53. – № 4. – P. 442–454.
244. Rishi M. The 1997 Korean Banking crisis: analysis and implications Rishi / M. Rishi, L. King. - 2001. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.sba.muohio.edu/abas/2001/brussels/Rishi_ABAS%20paper.pdf.
245. Schalast C. The Economic Dimension of NPL – A Dynamic Market Worldwide / C.Schalast [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://203.115.117.202/Ar cil1/knowledge_centre/publications/papers/NPA_S1_Economic-Dimensions.pdf.

246. Stieglitz Joseph and Greenwald Brece. Towards a new paradigm in monetary economics. – Cambridge, Cambridge University Press, 2009. – 327 p.
247. Suto W., Clare I., Holland A. Capacity to make financial decisions among people with mild intellectual disabilities // Journal of Intellectual Disability Research. – 2005. – Vol. 49. – № 3. – P. 199–209.
248. Taranukha I. The assessment of non-performing loans in Ukrainian banks credit portfolio / I. Taranukha // Scientific Journal “Science and studies of accounting and finance: problems and perspectives” - Aleksandras Stulginskis University, Kaunas, Lithuania, 2012. - №1 (8). – с. 244-250.
249. Taranukha I. The quality of Ukrainian Banks’ Loan Portfolio / I. Taranukha // Materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka i Inowacja – 2012» (07-15 października 2012). - Ekonomiczne nauki.- Volume 1. – Przemyśl: Nauka i studia, 2012. – p. 20-22.
250. Trends and Prospects for the Development of the Market of Distressed assets of Ukrainian Banks // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/533fe38048fc66e8b527bd849537832d/UkraineCR-NPL-SurveyReport-EN.pdf?MOD=AJPERES>.
251. World Bank Statistical Data on Bank Nonperforming Loans in Different Countries. [Електронний ресурс] World Bank. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS/countries/1W?page=1&display=default>.
252. [http:// www.aub.com.ua](http://www.aub.com.ua) - Internet-сторінка Асоціації українських банків
253. <http://www.bank.gov.ua/> - Internet-сторінка Національного банку України

ДОДАТКИ

Додаток А

Підходи науковців до визначення поняття "кредит"

Автор визначення	Визначення
Александрова М.М., Маслова С.О.	кредит – об'єктивна вартісна категорія, складова частина товарно-грошових відносин, а його необхідність викликана існуванням товарно-грошових відносин [1]
Алексєєв І.В., Колісник М.К.	кредит – це економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на засадах поверненості, строковості та платності [2]
С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова "Банківська енциклопедія"	кредит – економічна категорія, що відображає систему відносин між суб'єктами господарювання щодо надання та отримання позики в грошовій чи товарній формі на умовах повернення, строковості та платності [3]
Васюренко О.В.	кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання [4]
Воронін В.П., Федосова С.П.	кредит – це надання грошових коштів або товарів (робіт, послуг) на умовах подальшого повернення цих коштів або сплати наданих товарів (робіт, послуг) у встановлений термін, включаючи сплату відсотків за їх користування [5]

Гетманцев Д.О., Шукліна Н.Г.	кредит здебільшого розуміється у двох значеннях: 1) вузькому – як сума коштів, що отримує позичальник від кредитора; 2) широкому – як сукупність суспільних правовідносин, що виникають, здійснюються та припиняються в процесі надання залучених раніше кредитором коштів у борг позичальнику [6]
Лютий І.О., Любкіна О.В., Рожко О.Д	кредит – це форма руху позикового капіталу, що базується на довірі, із відповідним юридичним оформленням [7]
Б.Л. Луців	кредит – це економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення, строковості та платності [8]
Денисенко М.Л.	кредит – це відносини між кредитором та позичальником з приводу зворотного руху вартості [9]
Дзюблюк О.В.	кредит – це економічні відносини між юридичними, фізичними особами та державою щодо перерозподілу вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотків. Отже, це передусім суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах повернення, строковості, сплати, цільового використання та реального забезпечення [10]
Економічна енциклопедія	банківський кредит – тимчасове надання у борг грошових коштів фізичним і юридичним особам [11]
Єщенко П.С., Гальчинський А.С.	кредит – це довіра однієї особи до іншої, на підставі якої у позику в грошах або товарах надається певна сума капіталу; зазначена сума підлягає поверненню. За користування цією послугою боржник сплачує визначений на договірних засадах відсоток [12]

Продовження додатку А

Автор визначення	Визначення
Івасів Б.С.	кредит – це економічні відносини, що виникають між кредиторами і позичальниками з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах повернення й оплати [13]
Лагутін В.Д.	кредит – це форма прояву кредитних відносин, форма руху позичкового капіталу. Кредит виражає економічні відносини між кредитором і позичальником, які виникають під час одержання позики, користування нею та її повернення. Кредитори надають, а позичальники одержують вартість (капітал) у позику, повертаючи її потім з відсотком. Кредит як форма руху позичкового капіталу об'єднує в собі два процеси: 1) акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів; 2) вкладення, або розміщення, цих коштів. В умовах розвинутого ринкового господарства кредит є обов'язковим атрибутом механізму господарювання для всіх економічних суб'єктів [14]
Міщенко В.І., Слав'янська Н.Г., Коренєва О.Г.	кредит – це економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання [15]
Поддєрьогін А.М., Білик М.Д, Буряк Л.Д.	кредит – це форма позичкового капіталу (в грошовій або товарній формах), що надається на умовах повернення і обумовлює виникнення кредитних відносин між тим, хто надає кредит, і тим, хто його отримує [16]

ЗУ "Про банки і банківську діяльність"	банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми [17]
Савлук М.І., Мороз А.М., Лазепко І.І., Пуховкіна М.Ф., Шамова І.В.	кредит – це економічні відносини між юридичними та фізичними особами і державами з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою процента [18]
Семененко В.М., Коваленко Д.І., Бугас В.В., Семененко О.В.	кредит – це побудований на довірі специфічний тип економічних відносин, які виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах повернення, платності, строкового використання [19]
Чухно А.А.	кредит впливає із самої природи процесу виробництва, необхідності забезпечити безперервність та ефективність суспільного відтворення. Основою кредиту є кругообіг капіталу, який зумовлює вивільнення коштів та їх залучення у процес виробництва [20]

1. Александрова М.М. Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М.М. Александрова, С.О. Маслова. – 2-е вид., переробл. і допов. – К. : ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Алексеев І.В. Гроші та кредит: Навчальний посібник/ І.В. Алексеев, М.К. Колісник. – К.: Знання, 2009. – 253 с.

Продовження додатку А

3. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с.
4. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. / О.В. Васюренко. - 6-те вид., перероб. і доп. -К.: Знання, 2008. - 318 с.
5. Воронин В.П. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие / В.П. Воронин, С.П. Федосова. – М. : Юрайт-Издат, 2002. – 269 с.
6. Гетманцев Д.О. Банківське право України / Д.О. Гетманцев, Н.Г. Шукліна: – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
7. Гроші та кредит: Підручник / Лютий І.О., Любкіна О.В., Рожко О.Д./ - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. - 559 с.
8. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях: Навчальний посібник / За ред. Б.Л.Луціва. – Львів: Львівський банківський коледж НБУ, 1999. – 156 с.
9. Денисенко М.Л. Грошово-кредитна діяльність банків / М.Л. Денисенко. - Київ: Видавництво Європейського університету, 2006. - 336 с.
10. Дзюблюк О.В. Банківські операції: Підручник / О.В. Дзюблюк – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
11. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – 864 с.
12. Єщенко П.С. Економічна теорія: Підручник / П.С. Єщенко, А.С. Гальчинський. – К.: Вища школа, 2007. – 503 с. (с.284).
13. Івасів Б.С. Гроші та кредит/ Б.С. Івасів - Тернопіль: Карт-бланш, Київ: Кондор, 2008. - 528 с.
14. Лагутін В.Д. Кредитування: Теорія і практика: Навч. посібник./ В.Д. Лагутін - 4.вид., стер. - К. : Знання, 2004. - 215с.

15. Міщенко В.І. Банківські операції: підручник / В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янська, О.Г. Коренєва. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2007. – 797 с.
16. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: Підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; кер. кол. авт. та наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. - 6-те вид., перероб. та допов. - К.: КНЕУ, 2006. - 552 с.
17. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121 – III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
18. Савлук М.І. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.І. Лазепко, М.Ф. Пуховкіна, І.В. Шамова - 4 вид., перероб. і доп. - К.: КНЕУ, 2006. - 744с.
19. Семененко В.М. Економічна теорія. Політекономія - Навчальний посібник / В.М. Семененко, Д.І. Коваленко, В.В. Бугас, О.В. Семененко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.
20. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України: монографія / А.А. Чухно.- К.: Логос, 2003.- 632с.

Матриця попереджень щодо ознак проблемності повернення кредиту

Групи класифікації	Категорії ознак		
	Застережливі	Тривожні	Дефолтні
Зовнішні	<p>- негативна інформація про фінансово-господарську діяльність позичальника з джерел ЗМІ, інтернет-ресурсів та ін.;</p> <p>- зростання галузевих ризиків, тобто негативні явища на ринку діяльності позичальника, негативні тенденції у розвитку конкуренції;</p> <p>- наявність судових позовів до позичальника, вимоги за якими не перевищують ризикової межі,</p>	<p>- негативна інформація про фінансово-господарську діяльність позичальника, яка протягом досить тривалого часу висвітлюється у ЗМІ;</p> <p>- кризові явища у галузі діяльності позичальника, у тому числі зміни у законодавстві, які можуть негативно вплинути на діяльність позичальника;</p> <p>- наявність простроченої заборгованості перед іншими кредиторами;</p> <p>- наявність судових</p>	<p>- ініціювання позичальником або третіми особами процедури банкрутства;</p> <p>- кризові явища у сфері діяльності позичальника (галузева криза), а також внесення змін до законодавства, які негативно впливають на виробничу, фінансову та господарську діяльність позичальника (що може призвести до банкрутства);</p> <p>- прийняття рішення про ліквідацію позичальника або</p>

	встановленої банком, що дає змогу зробити висновок, що це не вплине на якість обслуговування поточного боргу перед банком	позовів до позичальника, вимоги за якими перевищують ризикову межі, встановлену банком, а також ймовірність того, що судовий процес закінчиться не на користь позичальника	поручителя засновниками, судом або іншими уповноваженими органами
Внутрішні	- бажання позичальника отримати позику незважаючи на неприйнятні для нього умови кредитування; - суттєві зміни у розпорядку компанії, що відбулись за короткий період часу, наприклад, зміна керівництва або переїзд; - бажання позичальника змінити умови кредитування, наприклад, внести	- наявність інформації про реорганізацію діяльності компанії; - наявність простроченої заборгованості з виплат по заробітній платі працівникам; - надання позичальником банку фіктивних документів, зазначення у звітності даних, що не відповідають дійсності	- підтвердження нецільового використання кредитних коштів

	зміни у графік погашення або реструктуризувати заборгованість		
--	--	--	--

Продовження додатку Б

Групи класифікації	Категорії ознак		
	Застережливі	Тривожні	Дефолтні
Фінансові та господарські	<p>- скорочення витрат внаслідок погіршення показників виробничої та фінансово-господарської діяльності;</p> <p>- негативна інформація про ділову репутацію позичальника;</p> <p>- переоцінка активів здійснюється часто;</p> <p>- збільшення обсягу незабезпеченої заборгованості у порівнянні із забезпеченою;</p> <p>- неочікуване збільшення дебіторської заборгованості та/або товарно-матеріальних цінностей</p>	<p>- невиконання умов кредитної угоди щодо підтримання рівня оборотів та залишків на рахунку;</p> <p>- відсутність зростання або зниження надходжень грошових коштів на поточні рахунки клієнта;</p> <p>- збільшення простроченої кредиторської заборгованості, в тому числі по податках;</p> <p>- зниження ринкової вартості застави нижче суми зобов'язань за кредитною угодою;</p> <p>- погіршення фінансового стану за короткий проміжок</p>	<p>- наявність залишку непогашеної заборгованості строкової або простроченої після повної реалізації застави;</p> <p>- невиконання бізнес-плану протягом тривалого періоду часу по проекту, який фінансується за рахунок виданих позикових коштів;</p> <p>- пошкодження або втрата забезпечення та неможливість внести додаткове забезпечення позичальником;</p> <p>- відмова позичальника або його неспроможність погасити заборгованість без</p>

	<p>позичальника; - зменшення обсягів виручки</p>	<p>часу (значне скорочення прибутків, збитки, падіння оборотів); - порушення в періодичності або затримка надання позичальником звітних даних про свою господарську діяльність; - зміна позичальником без вагомих обґрунтувань складу та/або предмета застави, гаранта (поручителя)</p>	<p>обґрунтованих причин; - стрімке погіршення результатів господарської діяльності позичальника; - наявність збитків у великих розмірах протягом тривалого періоду часу</p>
<p>Організаційно-поведінкові</p>	<p>- відсутність порядку в оформленні документів або самих документів, а також фінансової звітності; - позичальник нечітко формулює цілі, на які планує направити кредит</p>	<p>- небажання підтримувати контакт з працівниками банку щодо питання погашення заборгованості за кредитною угодою; - надання некоректних даних, що стосуються реквізитів</p>	<p>- неправомірні дії позичальника, наприклад, порушення умов кредитного договору, надання фіктивних документів, приховування інформації та інше</p>

		позичальника; - у позичальника відсутня програма погашення заборгованості, він не може назвати конкретних джерел погашення боргу	
--	--	---	--

Джерело: складено автором на основі [30, с. 331; 64; 74, с.233-234; 89]

Додаток В

Зарубіжні агентства та компанії, які викупували проблемні активи

Країна	Рік	Агентство/компанія
Болівія	1994	FONDESIF
Гана	1985	NPART
Домінікана	2003	COPRA
Еквадор	1998	Deposit Insurance Agency
Індонезія	1997	IBRA
Колумбія	1998	Central de Inversiones
Кот-д'Івуар	1988	SONARECI
Литва	1995	Turto Bankas
Малайзія	1998	Danaharta, Danamodal
Нікарагуа	2000	Banco Central de Nicaragua
Південна Корея	1997	KAMCO, KDIC
Таїланд	1997	AMC
Турція	2000	Collection and restructuring unit under SDIF
Уругвай	2002	Thesis Urugua
Фінляндія	1991	Arsenal LTD
Хорватія	1998	BRA
Чехія	1995	Ceska Financni
Швеція	1991	Securum, Retriva
Ямайка	1996	FINSAC
Японія	1997	Resolution and Collection Corporation

Джерело: складено автором на основі [234]

Додаток Д

Основні заходи Національного банку України з подолання наслідків фінансово-банківської кризи та обмеження впливу проблемних кредитів на банківську систему України

Основні напрямки нормотворчої діяльності НБУ	Прийняті постанови Правлінням НБУ станом за період							
	IV кв. 2008 р.	I півр. 2009 р.	II півр. 2009 р.	I півр. 2010 р.	II півр. 2010 р.	I півр. 2011 р.	II півр. 2011 р.	2012 р.
Стимулювання кредитної активності банків			№ 650 від 03.11.2009	№ 115 від 05.03.2010 № 180 від 13.04.2010	№ 514 від 26.11.2010 № 593 від 31.12.2010	№ 170 від 31.05.2011		№ 102 від 21.03.2011 № 248 від 19.06.2012
Зниження валютного ризику	– № 319 від 11.10.2	– № 264 від 30.04.2	№ 614 від 15.10.2009	№ 18 від 21.01.2010	№ 571 від 22.12.2010 № 572 від	№ 170 від 31.05.2011	№ 465 від 22.12.2011	№ 246 від 19.06.2012

банківської системи	008 – №377 від 13.11.2 008 – №469 від 29.12.2 008 – № 413 від 04.12.2 008	009 – №265 від 30.04.2 009 – №328 від 03.06.2 009	№678 від 17.11.200 9 № 769 від 24.12.200 9		22.12.2010			
Мінімізація ризиків банкрутства банків та підтримки	– № 405 від 01.12.2 008 – № 413	№33 від 30.01.2009 №421 від 02.04.2009 №259 від	№512 від 27.08.200 9 №514 від 31.08.200		№327 від 13.07.2010 №424 від 13.09.2010 №431 від	№195 від 16.06.201 1	№294 від 23.08.201 1 №407 від 15.11.201	№197 від 18.05.201 2 №249 від 19.06.201

достатнього рівня їх ліквідності	від 04.12.2 008	30.04.2009 №327 від 03.06.2009	9 №567 від 29.09.200 9		22.09.2010		1	2 №303 від 16.07.201 2 №321 від 27.07.201 2 №393 від 25.09.201 2
--	-----------------------	--------------------------------------	---------------------------------	--	------------	--	---	---

Продовження додатку Д

Основні напрямки нормотворчої діяльності НБУ	Прийняті постанови Правлінням НБУ станом за період							
	IV кв. 2008 р.	I півр. 2009 р.	II півр. 2009 р.	I півр. 2010 р.	II півр. 2010 р.	I півр. 2011 р.	II півр. 2011 р.	9 міс. 2012 р.
Зниження рівня ризиків банків за кредитними операціями та оптимізація порядку формування і використання резерву для відшкодуванн я можливих	№ 406 від 01.12.2008		№ 461 від 06.08.2009		№504 від 22.11.2010	№ 172 від 01.06.2011	№486 від 28.12.2011	

втрат за кредитними операціями банків								
Створення сприятливих умов для стимулювання реального сектору економіки, захисту інтересів вкладників та вигодонабувачів:		№343 від 12.06.2009	№468 від 10.08.2009 №488 від 19.08.2009	№259 від 07.06.2010	№320 від 07.07.2010 №377 від 09.08.2010			
Заходи щодо реструктуриза		№ 49 від 05.02.2009	№415 від 21.07.2009		№424 від 13.09.2010		№465 від 22.12.2011	

ції проблемної заборгованост і та забезпечення погашення кредитів		№328 від 03.06.2009	№ 421 від 22.07.2009					
--	--	------------------------	-------------------------	--	--	--	--	--

Джерело: складено автором на основі даних НБУ

Додаток Е

Основні показники кредитної діяльності банків

Назва показника	01.01.2008	01.01.2009	01.07.2009	01.01.2010	01.07.2010	01.01.2011	01.07.2011	01.01.2012	01.01.2013
кредити надані, млн. грн.	485 368	792 244	749 738	747 348	717 299	755 030	792 047	825 320	815 327
зміна в річному обчисленні кредитів наданих, %		+63,2		-5,7	-4,3	+1,0	+10,4	+9,3	-1,2
частка кредитів наданих в іноземній валюті, %	45,3	56,4	53,6	51,5	49,4	46,6	44,9	39,7	37,6
кредити, що надані суб'єктам господарювання, млн. грн.	276 184	472 584	469 490	474 991	470 166	508 288	548 367	580 907	609 202
кредити, надані фізичним особам,	153 633	268 857	239 164	222 538	200 410	186 540	182 595	174 650	161 775

млн. грн.									
прострочена заборгованість за кредитами, млн. грн.	6 357	18 015	40 679	69 935	77 591	84 851	86 354	79 292	72 520
частка простроченої заборгованості за кредитами від кредитного портфелю, %	1,3	2,3	5,4	9,4	10,8	11,2	10,9	9,6	8,9
резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, млн. грн.	18 477	44 502	69 039	99 238	106 084	112 965	123 398	118 941	132 105
коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень, %	3,8	5,6	9,2	13,3	14,8	15,0	15,6	14,4	16,3

прострочені кредити, надані нефінансовим корпораціям, млн. грн.	2 510	10 286	28 997	52 384	56 867	65 576	64 023	54 749	55 177
частка прострочених кредитів, наданих нефінансовим корпораціям в іноземній валюті, %	8,3	21,2	35,6	33,3	37,0	39,0	37,7	32,0	31,8

Джерело: складено і обраховано автором на основі даних НБУ [253]

Покриття забезпеченням прострочених, але незнецінених кредитів та знецінених кредитів, які оцінені на індивідуальній основі, по вибірці банків за період 2008-2012 рр., разів

№ групи	Назва банку	Найменування статті*	Роки				
			2008	2009	2010	2011	2012
I	УКРСИББАНК	к покриття ПРК	0,62	0,00	0,00	0,99	н.д.
		к покриття ЗК	0,26	0,58	0,50	0,90	н.д.
	"НАДРА"	к покриття ПРК	5,53	0,87	0,88	н.д.	н.д.
		к покриття ЗК	0,54	0,73	0,57	н.д.	н.д.
	УКРГАЗБАНК	к покриття ПРК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
		к покриття ЗК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
II	РОДОВІД БАНК	к покриття ПРК	3,31	1,91	6,77	6,47	н.д.
		к покриття ЗК	0,90	2,70	2,33	2,37	н.д.
	КРЕДИТПРОМБАНК	к покриття ПРК	0,25	1,59	25,01	н.д.	н.д.
		к покриття ЗК	0,10	1,57	0,04	н.д.	н.д.
	ДЕЛЬТА БАНК	к покриття ПРК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
		к покриття ЗК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
III	ФОЛЬКСБАНК	к покриття ПРК	3,65	21,60	3,74	29,52	н.д.
		к покриття ЗК	0,95	0,57	1,05	1,55	н.д.

	ПРЕУС БАНК МКБ	k покриття ПРК	0,86	22,42	2,07	н.д.	н.д.
		k покриття ЗК	0,43	0,26	0,79	н.д.	н.д.
	СЕБ Банк	k покриття ПРК	н.д.	2,81	1,99	6,34	н.д.
		k покриття ЗК	н.д.	1,41	1,27	1,37	н.д.
IV	БАНК ТАВРИКА	k покриття ПРК	0,14	1,90	0,82	37,82	н.д.
		k покриття ЗК	6,72	235,0 1	46,50	1,16	н.д.
	"БІГ ЕНЕРГІЯ"	k покриття ПРК	н.д.	н.д.	-	-	-
		k покриття ЗК	н.д.	н.д.	-	-	-
	ЗАХІДІНКОМБАН К	k покриття ПРК	1,30	0,00	0,00	0,00	н.д.
		k покриття ЗК	0,00	9,38	2,61	4,42	н.д.

Джерело: складено і розраховано автором на основі річних звітів вибірки банків

* k покриття ПРК – коефіцієнт покриття прострочених, але не знецінених кредитів забезпеченням – розраховується діленням справедливої вартості забезпечення за простроченими, але не знеціненими кредитами на обсяг таких кредитів;

k покриття ЗК – коефіцієнт покриття знецінених кредитів, які оцінені на індивідуальній основі, забезпеченням – розраховується діленням справедливої вартості забезпечення за знеціненими кредитами, які оцінені на індивідуальній основі, на обсяг таких кредитів.